

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KLASIKINĖS FILOLOGIJOS KATEDRA

Adomas Petrikas, IV k.

Vegetarizmo etikos pagrindimas Empedoklio filosofijoje

Bakalaurinis darbas

Darbo vadovė lekt. D. Andziulytė

Vilnius, 2022

Turinys

1. Įvadas	3
1.1 Tyrimo tikslas	3
1.2 Temos problemiškas ir aktualumas	4
1.3 Darbo uždaviniai.....	5
1. Daimonų ir dievų ontologija Empedoklio kosmologijoje	7
2. Apie sielą	11
2.1 Amžinas sielos (ne)amžinumo klausimas.....	11
2.2 Būtinybės ištarmė	13
2.3 „neapkenčia sunkiai pakeliamos Lemties“	15
3. Sielų persikūnijimas.....	16
4. Į kur ir iš kur buvo ištremtas daimonas?	18
5. Proto-epocha.....	21
6. Visuotinis įstatymas	25
7. Nuovoka	27
7.1 Nuovokos trūkumas.....	28
7.2 Kur slypi nuovoka?.....	30
7.3 Gyvūno ir žmogaus santykis.....	31
8. Kur veda Empedoklio etikos idealas?	33
9. Išvados.....	35
10. Literatūros sąrašas.....	37
1.1 Šaltiniai.....	37
1.2 Mokslinė literatūra	38
11. Summary.....	40
12. Priedai	41

1. Įvadas

1.1 Tyrimo tikslas

Rašyti darbą šia tema paskatino kelios priežastys, kurių pagrindinė yra asmeninis interesas norint suvokti esmines žmogaus susilaikymo nuo gyvūnų žudymo motyvus jau ankstyviausioje Antikos filosofijoje. Įdomu išsiaiškinti, koks ir kodėl buvo tuometinių mąstytojų požiūris į žmonių, gyvūnų ir augalų egzistenciją bei kas paskatino žinomus filosofus neprisidėti prie smurto ir paraginti tą patį daryti savo mokinius ir visuomenę. Plintant augalinės kilmės mitybai kilo noras moksliskai paremti tokį žmonių pasirinkimą remiantis senovės Graikijos mąstytojų argumentais: paaiškinti, kad vegetarizmas nėra nauja mada, bet gilią praeitį siekiančio gyvenimo būdo dalis. Pastebima, kad viena visuomenės dalis kritikuoja ar išjuokia kitokią mitybos formą pasirinkusius, tačiau nei vieni, nei kiti negali svariai argumentuoti savo pasirinkimo. Šiandien gyvūnų teisių tema atrodo aktualesnė nei bet kada anksčiau: steigiamos įvairios globos organizacijos, visuomenininkai siekia, kad gyvūnams būtų suteiktos žmonėms taikomos „laisvės, lygybės ir brolybės“ teisės. Tokie veiksmai dažnai iššaukia prieštaringas visuomenės pažiūras ir skelia ją į dvi dalis: vadinamuosius gyvūnėlių mylėtojus, tvirtinančius, jog žmogus ne kuo skiriasi nuo gyvūno, todėl juo reikia rūpintis ne ką mažiau, ir antropocentrikus, neigiančius bet kokias gyvūnų teises ar jų mąstymo galimybes ir žmogų iškeliančius aukščiau kitų gyvų būtybių. Inwood taikliai pastebi, kad mūsų dienomis daug žmonių pritaria gyvūnų teisių idėjai, tačiau jų sentimentai paprastai nėra paremti Empedoklio tvirtinimu, jog gyvūnai iš tiesų yra žmonės – pačiu stipriausiu gyvūnų teisių pagrindu¹. Antikos filosofų mintys gyvūno, žmogaus ir dieviškumo tema paremtos gilesnėmis, dažnai sunkiai suvokiamomis prasmėmis, sukeliančiomis nesibaigiančias diskusijas tarp skirtingus požiūrius turinčių šiuolaikinių mokslininkų.

¹ Inwood 2001: 64.

1.2 Temos problemiškas ir aktualumas

Per daugiau nei šimtą pastarųjų metų nagrinėtas Empedoklio poemų, Καθαρμοί ir Περί φύσεως, vientisumo klausimas tarp tyrėjų sukėlė daug nesutarimų². Vieni iš jų tvirtina esą tai visiškai nepanašūs, skirtingu laikotarpiu parašyti, bendrų sąlyčio taškų neturintys kūriniai, kiti apskritai neigia dviejų ar daugiau Empedoklio poemų egzistavimą. Treti, priešingai, priartėja prie argumentuotos išvados, jog šios dvi poemos turi rimtų sąsajų ir nėra pagrindo jas laikyti atskirais, vienu su kitu nesusijusiais kūriniais. Guthrie pažymi, jog senovės Graikijos inteligentija pasižymėjo įvairių filosofinių sampratų pyne, ir tai netrukdo jai rasti sąsajų tarp, atrodytų, skirtingo pobūdžio teorijų³. Savotiški šiuolaikinių mokslininkų požiūriai nejučia atspindi nuolatinę dviejų pagrindinių Περί φύσεως aprašytų varomųjų jėgų, Meilės ir Neapykantos, tarpusavio kovą.

Gyvūnų sampratos temai senovės Graikijoje ir Romoje svarbi S. Newmayer studija „Animals in Greek and Roman Thought“, apžvelgusi įvairių Antikos autorių pasisakymus apie gyvūnų gebėjimą mąstyti, jausti etc. Empedoklio kūrybai skirta daug tyrimų ir knygų. Iš jų autorių labiausiai verta paminėti M. Wright, didžiausią akademinio darbo dalį skyrusią būtent Empedoklio fragmentų tyrinėjimams ir pateikusiai išsamius komentarus kiekvienam iš fragmentų. Šiame darbe jie bus pateikti pagal jos numeraciją, skliausteliuose nurodant Diels-Kranz žymėjimą. Svarbi J. Bollack studija, skirta nagrinėti tik Καθαρμοί priskiriamus fragmentus. Dar verti paminėti temos vystymui reikšmingi H. Long, C. Kahn, W. K. C. Guthrie, Kirk-Raven ir B. Inwood darbai.

Siekis pateikti tvirtus Empedoklio ideologijos pamatus atsiribojus nuo jų komentuojančių Antikos autorių ir susitelkus vien į jo kūrybą kartais, kaip pripažįsta H. Long⁴, atrodo absurdiškas. Antikiniams autoriams turėjo būti prieinamas didesnis kiekis Empedoklio fragmentų ir kitų komentavimui reikšmingų kūrinių, todėl jie atrodo verti pasitikėjimo. Žinoma, būtina į juos žvelgti kritiškai, suprasti, kokiuose kontekstuose jie rašė ir suvokti pačių autorių pasaulėžiūrą, turėjusią reikšmingą įtaką jų pateiktiems komentarams. Wright įspėja, kad su Antikos autoriais dera būti atsargiems, mat jie dažnai būna šališki, pavyzdžiui, siekiantys paremti pro-pitagorietišką propagandą ar skeptišką mąstymą, o kiti linkę interpretuoti jo kūrybą neoplatonistinėmis sąvokomis⁵. Empedoklio kūrybos tyrimams problemų kelia neaiškus parašytų eilučių ir poemų skaičius, išlikusių fragmentų seka ir kuriai poemai jie priklauso, koks fragmentų tarpusavio sąryšis, koku laiku jie

² Wright 1981: 57 išnašose pateikia išsamų priešingų pozicijas išreiškiančių mokslininkų sąrašą, įvardijamą „beviltiškais prieštaravimais“ tarp poemų.

³ Guthrie 1965: 125–126.

⁴ Long 1948: 58.

⁵ Wright 1981: 57.

parašyti etc. Guthrie pastebi, jog praktiškai visi šiuolaikiniai tyrėjai fragmentų seką atkūrė pagal savo išankstinius kontekstų įsivaizdavimus, todėl nėra neteisinga pasakyti, jog poemą jie atkūrė sau⁶.

Šiuolaikinei filosofijai ir antropologijai ši tema labai aktuali, tačiau apie ją svarstoma daugiausia ekologijos kontekste. Iš naujo vertinamos Naujųjų laikų teorijos, pavyzdžiui, Dekarto pareiškimu „mąstau, vadinas, esu“ paremta idėja, jog protauti pajėgūs tik žmonės, o gyvūnai tėra mechaninės, neturinčios gebėjimo mąstyti ir jausti mašinos. Toks požiūris, kaip pastebi N. Kardelis, senovės graikų kultūrai buvo visiškai svetimas. Žmonės dažnai vertindavo gyvūnus kaip aukštesnio išsivystymo, savo prigimtimi dievams artimesnes už save būtybes⁷. Iš lietuvių mokslinės literatūros verta paminėti ką tik pacituotą, kontinentinės filosofijos tyrimams skirtą, N. Kardelio straipsnį „Gyvūno sampratos formavimasis senovės graikų mąstyme“, kuriame pateikiama vertingų įžvalgų nagrinėjant Heraklito, Empedoklio, Platono ir Aristotelio kūrinius, skirtus aptarti gyvūno ir žmogaus santykį. Šiuolaikinei filosofijai svarbi A. Žukauskaitės monografija „Nuo biopolitikos iki biofilosofijos“ bei M. Gutausko knyga „Žmogus ir gyvūnas“. Pastarosios dvi knygos aptarinėja žmogaus ir gyvūno santykį remiantis šiuolaikinių mąstytojų akimis, tačiau šiame darbe susitelksime į problemos ištakas Antikos filosofijoje.

1.3 Darbo uždaviniai

Išversti temai ypač aktualaus veikalo „Καθαροί“ fragmentus su juos teikiančiais kontekstais. Ištirti, koks Empedoklio etikos santykis su jo ontologine-kosmologine doktrina Περί φύσεως. Čia labai svarbu, kokius klausimus Empedoklis palieka neišspręstus (arba to nėra išlikusiųose fragmentuose), kokie yra jo doktrinos prieštaraivimai, kiek ją įmanoma rekonstruoti. Ar Empedoklis ką nors kalba apie išsilaisvinimą iš gyvybės rato? Panagrinėti, ką aiškaus galima pasakyti apie Empedoklio santykį su Pitagoru ir orfikais, kokie Empedoklį cituojančių autorių ir komentatorių tikslai, kokiuose kontekstuose naudojami jo fragmentai.

Empedoklis išlikusiųose fragmentuose aiškiai pabrėžia savo poziciją susilaikymo nuo gyvūnų žudymo klausimu. Pagrindinė priežastis – sielų persikūnijimas, apie ką jau anksčiau kalbėjo Pitagoras. Problema, kad neturime išlikusių jo paties parašytų šaltinių, į kuriuos galėtume remtis. Tenka pasikliauti apie jį rašiusių autorių darbais. Atgarsių šia tema randame skaitydami, pavyzdžiui, Diogeno Laertiečio parašytus Pitagoro ir Empedoklio gyvenimus, taip pat kitus antrinius šaltinius kaip, pavyzdžiui, Klemento Aleksandriečio *Stromata*, Porfirijaus *De Abstinencia*, Ovidijaus

⁶ Guthrie 1965: 128.

⁷ Kardelis 2016: 16.

Metamorphoses etc. Empedoklio atveju taip pat negalime apsiriboti vien jo fragmentais dėl kuklios jų apimties ir dažnai prastai išlikusio teksto. Tyrime remsimės ir į vėlesnius Antikos autorius, citavusius ir / ar analizavusius Empedoklio fragmentus. Iš esmės bus gilinamasi į gyvosios būtybės problemą ir jos persikėlimo iš vieno kūno į kitą reiškinį, stebint jį Antikos mąstytojų akimis. Ši tema klasikinės filologijos tyrėjams svarbi dėl senojoje graikų kalboje reikšmingų ir dažnai vartojamų sąvokų: δαίμονες, θεοί, ψυχή ir iš jos išplaukiančios μετεμψύχωσις. Šie žodžiai yra mąstymo apie gyvybę ir jos ryšio su kūnu pamatai. Žinia, kad sielos ir kūno suvokimų sankirtoje išsiskiria dviejų filosofijos mokyklų atstovai: materialistai, teigiantys, kad viskas, įskaitant ir sielą, sudaryta iš atomų, ir transcendentalistai, teigiantys, kad siela nepriklauso šiam pasauliui, bet nužengia iš kitos plotmės. Ypač svarbu apžvelgti, kaip tai sprendžia (ar nesprendžia) Empedoklio pirmtakai ir amžininkai. Kodėl Pitagorui ir Empedokliui kyla mintis apie reinkarnaciją? Persikūnijimų rato ir išsilaisvinimo iš jo idėja iš esmės religinė, ji niekaip neišplaukia tiesiog iš filosofinių doktrinų, bet kaip yra į jas inkorporuojama? Darbas bus atliekamas hermeneutiniu-lyginamuoju metodu, pirmiausiai nagrinėjant Empedoklio fragmentus, tuomet atkreipiant dėmesį, ką apie juos rašė Antikos komentatoriai, kur tikslinga, nurodant sąsajas su Rytų šventraščiais, ir galiausiai, apžvelgus šiuolaikinių mokslininkų įžvalgas ir / ar prieštaravimus, pateikti Empedoklio filosofijai integralias ir darbo temą labiausiai paremiančias išvadas.

1. Daimonų ir dievų ontologija Empedoklio kosmologijoje

Pamatinės Περί φύσεως filosofinės sąvokos yra keturi elementai („šaknys“⁸): oras, ugnis, vanduo ir žemė, iš kurių sudaryta visata ir visos joje esančios gyvybės formos, bei dvi nuolatos tarpusavyje sąveikaujančios priešingos jėgos, vienijanti Φιλότης ir naikinanti Νεῖκος, ir be jų nieko⁹. Sekdamas Parmenido būties apibrėžimais¹⁰, 6–17 fragmentuose Empedoklis įtvirtina supratimą, jog niekas iš niekur neatsirado praeityje ir niekur nedings ateityje, visata yra užpildyta ir pastovi, nepajudinama, nekintama, nedali, joje nėra nei tuštumos, nei pertekliaus. Tačiau tokiais predikatais nusakyta būtis gali būti tik idealus, abstraktus konceptas. Parmenido „rutulys“ yra, galima sakyti, vizualus tobulos būties simbolis, ne visatos vaizdinys¹¹. Sukaustyta, vientisa ir nedaloma parmenidiška būtis, atrodo, prieštarauja visiems juntamo patirties pasaulio predikatams. Taigi parmenidišką būtį įmanoma mąstyti tik kaip dvasinę, transcendentinę esatį.

Atrodo, Parmenidas bandė apmąstyti ir patirties tikrovę, nes baigęs „patikimą svarstymą“ (παύω πιστὸν λόγον ἥδ' ἐ νόημα ἀμφὶς ἀληθείης) jis ima dėstyti nepatikimą (δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας μάνθανε κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων). Parmenidas kalba apie du pradus – šviesų, skaidrų ir tamsų, neperregimą ir sunkų: φλογὸς αἰθέριον πῦρ / νύκτ' ἄδαϊ, πυκινὸν δέμας ἐμβριθές τε (nors iš teksto eigos nėra visai aišku, ar pats tokiam dualizmui pritaria). Tolimesnė dalis neišlikusi, bet atrodo, kad Parmenidas šalia protui akivaizdžios ontologijos (visiškai abstraktaus mąstymo, kokia turi būti būtis, kad tai būtų būtis), bandė pateikti ir tikėtiną kosmologiją arba regimo pasaulio išaiškinimą.

Empedoklis tarsi bando suldyti kosmologinę plotnę su parmenidiška „nepajudinama“ būties samprata. Empedoklio pasaulis sudarytas iš keturių pradų¹², jame sąveikaujant Meilės ir Neapykantos jėgoms, iš elementų atsiranda pavidalų įvairovė. Empedoklio pasaulis nuolat kinta: atsiradimas yra skirtingų elementų susijungimas, o įvairovė kyla iš skirtingų elementų mišinio

⁸ „ῥιζώματα“ žr. 7(6) fr.

⁹ 8(17).34 fr.

¹⁰ Parm. fr. 8.

¹¹ kad mąstant erdviškai nedalus ir anapus savęs nieko neturintis rutulys neįmanomas, aiškiai parodo Gorgijo „meditacija“ Περί τοῦ μὴ ὄντος (fr. 3)

¹² elementų vaizdiniai, matyt, kilo ir veikiant Jonijos „fiziologų“ idėjoms, ir empirinė patirtis (kaip sako pats Empedoklis 14(21) fr.: ὁάρων προτέρων ἐπιμάττωρα δέσκει...). Panašūs elementai (pridėjus penktąjį, eterį) pasirodo Aristotelio veikale apie „τὰ φυσικά“.

proporcijų. Tačiau patiems elementams ir juos veikiančioms jėgoms priskiriami būties predikatai¹³, o pasaulio visumą apibūdina „rato amžinybė“ (αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον).

Empedokliui labai svarbi vienio (τὸ ἓν) ir daugio ar daugelio (τὰ πολλά) skirtis¹⁴, jis kalba apie nuolatinį daugio virsmą vieniu, ir vienio – daugiu (τοτὲ μὲν γὰρ ἓν ηὐξήθη μόνον εἶναι ἐκ πλεόνων, τοτὲ δ' αὖ διέφυ πλέον' ἐξ ἑνὸς εἶναι). Atrodo, kad susijungimą į „vienį“ (ar darnią visumą (συνερχόμεν' εἰς ἓν ἅπαντα) jis numato tiek mikro (atskirų būtybių), tiek visatos lygmenyje (Φιλότῃτι συνερχόμεν' εἰς ἓνα κόσμον¹⁵).

Empedoklio κόσμος pilnas augalų, gyvūnų, žmonių ir dievų. Visi jie turi gyvybę ir mąstymą¹⁶, kai kurie kvėpavimą ir kraują. Mąstantis ir jaučiantis Empedoklio κόσμος primena Platono *Timajuje* vėliau aprašytą pasaulį kaip kosminį gyvūną¹⁷. Empedoklio pasaulis ir jo kūriniai visuomet gyvi. Mirtis tėra menkos nuovokos žmonių sugalvotas pavadinimas elementų išsiskyrimui įvardyti, o jų susijungimas vadinamas gimimu¹⁸. Visatoje niekas negimsta ir nemiršta, tad nėra reikalo kalbėti apie gyvybės laikinumą. Empedoklis nieko nesako (to bent jau nerandame fragmentuose), kad kokie nors dariniai būtų negyvi. Jis neskirsto gamtos į gyvą ir negyvą. Gyvoje gamtoje veikiant gyvoms jėgoms iš gyvų elementų kyla vyrai ir moterys, žvėrys ir paukščiai, žuvis ir ilgaamžiai dievai bei augalai¹⁹. Vis dėlto, pats Empedoklis naudojasi įprastomis gimimo ir mirties sąvokomis²⁰. Ankstesniuoju atveju nurodydamas į elementų susijungimą kūnui susidarant, o pastaruoju – kūnui į juos išsiskaidant.

Esminis klausimas, kaip į Περί Φύσεως teoriją integruojasi daimonas, kuris veikale Καθαρμοί atlieka pagrindinį vaidmenį padarydamas nuodėmę, nupuldamas į kančių kraštą, keisdamas kūnus ir grįždamas atgal pas palaimintuosius dievus? Empedoklis paaiškina, kad vienis skyla į daugį, o šis grįžta į vienį, tačiau tai skirta apibūdinti makrokosmui, o kaip su mikrokosmu: augalu, gyvūnu, žmogumi ir dievu? Empedoklis nepasako nieko aiškaus nei apie daimono mirtį, nei amžinumą, tik postuluoja jo kelionę iš vieno kūno į kitą, tokiu būdu nurodydamas į daimono tvarumą ir tapatumą persikūnijimų grandinėje, tačiau kas lieka iš elementų junginio jiems išsiskyrus? Jei visa

¹³ plg. Emp. fr. 8 (17): καὶ πρὸς τοῖς οὐτ' ἄρ τι ἐπιγίνεται οὐδ' ἀπολήγει· εἴτε γὰρ ἐφθείροντο διαμπερές, οὐκέτ' ἂν ἦσαν· τοῦτο δ' ἐπαυξήσσει τὸ πᾶν τί κε; καὶ πόθεν ἐλθόν; πῇ δέ κε κῆξαπόλοιτο, ἐπεὶ τῶνδ' οὐδὲν ἔρημον;

¹⁴ Parmenidas daugį išvis neigė egzistuojant, bent „patikimo svarstymo“ dalyje.

¹⁵ 19(26) fr.

¹⁶ 100(110).10 fr.

¹⁷ Platonas. 1995. *Timajas*. Vertė: N. Kardelis.

¹⁸ 13(9) fr.

¹⁹ 14(21).12 ir 15(23).8 fr.

²⁰ 13(9) fr. νόμῳ δ' ἐπίφημι καὶ αὐτός.

sudaryta iš keturių pradų ir dviejų jėgų, ar be jų gali išlikti kažkokia pastovi substancija, patenkanti į skirtingus kūnus, bet pati išliekanti nepakitusi? Kuomet Empedoklis išvardija kūnus, kuriuose buvo, ar jis tai atsimena, ar tai tėra bendro gamtos dėsnių nusakymas, jog visiems nusikaltusiems daimonams skirta tokia pati dalis? Šis klausimas tarp mokslininkų iššaukė įvairių nuomonių ir interpretacijų. Vieni teigia, kad nėra jokios prasmės bausti daimoną įsikūnyti žemesnėse gyvybės formose, jei vėliau jis neatsimins, ką patyrė²¹. Kiti aiškina, jog daimono kūnų kaita nenurodo į jo ankstesnių įsikūnijimų atmintį, tačiau yra visuotinio dėsnių, lemiančio daimono gimimą skirtinguose kūnuose, išvada²². Išlikusiuose fragmentuose Empedoklis nepasako nieko aiškaus apie daimono atmintį, tad apie tai galima tik spėlioti²³.

Kitas yra daimono amžinumo klausimas. Empedoklio kosmologija veikia rato, t. y. sukimosi laike principu αἰὲν ἔασιν ἀκίνητοι κατὰ κύκλον ... περιπλομένοιο χρόνοιο / κύκλοι²⁴. Ar daimonas taip pat pasmerktas amžinam ratui? Daimono (ne)mirtingumo klausimas taip pat sukėlė nemažą mokslinių diskusijų. Vieni tyrėjai laikosi tvirtos pozicijos, jog nėra jokios kalbos apie ko nors nemirštamumą²⁵. Jų teigimu, visa yra laikina, įskaitant ir θεοὶ δολιχαίωνες²⁶, tačiau laikina nereiškia mirtinga. Jei tartume, kad daimonas yra amžinas, jis apimtų ir ilgaamžiškumo sąlygą, tačiau, matyt, atvirkštine seka tai neveikia: ilgaamžis nebūtinai yra amžinas, nors atsižvelgiant į Empedoklio poetinę išraišką tai galėtų būti įmanoma. Kita vertus, yra tyrėjų, tvirtinančių daimono (kaip sielos) amžinumo galimybę, atsižvelgiant į tai, kad amžina Meilė glūdi visuose elementuose, todėl jie ir siela yra amžini²⁷. Wright teigia, jog Empedoklio „nemirtingumo“ nereikėtų priimti tiesiogine to žodžio prasme: Empedoklio filosofijoje mirtingumas keičia nemirtingumą ir atvirkščiai²⁸. Esą anksčiau kartu su nemirtingais dievais džiaugęsis daimonas pats buvo nemirtingas, tačiau nusižengęs ar suklydęs buvo ištremtas ir pasmerktas ilgalaikiai kūnų kaitai tapo sąlyginai mirtingas, nes kūnai laikui bėgant suyra, taigi „miršta“. Kalbant apie kūnų kaitą ir sielos (daimono) nemirtingumą, pastebi Kahn²⁹, privalu kalbėti apie asmenybę, tačiau kas yra asmenybė Empedokliui? Nepanašu, kad Περί Φύσεως jis būtų pasakęs ką nors konkrečiau apie daimoną kaip asmenį, jo atsiradimą ir išnykimą. Pavyzdžiui, 51(59) fragmente daimonais vadinami ir pirminiai elementai bei

²¹ Long 1948: 49; Inwood 2001: 59.

²² Wright 1983: 69.

²³ galbūt klausimą būtų galima kiek nušviesti tiriant Platono įgimtos atminties sampratą, ypač turint omenyje, kad Platonui irgi buvo svarbus sielų persikūnijimo mitas.

²⁴ 8(17).13; 8(17)29 ir 16(26).1 fr.

²⁵ Inwood 2001: 55; Wright 1981: 273.

²⁶ 14(21).12 ir 15(23).8 fr.

²⁷ Kahn 1960: 440.

²⁸ Wright 1983: 292.

²⁹ Kahn 2014: 436.

juos veikiančios jėgos³⁰ (αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μείζον ἐμίσητο δαίμονι δαίμων). Ar tai galėtų reikšti, kad daimonas yra vienas iš elementų? Nėra užuominos, kuri leistų manyti, kad yra viena išskirtinė materija, iš kurios būtų sudaryta siela. To bent jau neleidžia spręsti išlikę fragmentai³¹. Remdamasis analogija tarp makro- ir mikro- kosmų, H. Long pateikia gana įtikinančią interpretaciją esą daimonas yra lėtai kintantis, iš vieno kūno į kitą keliaujantis Meilės ir Neapykantos junginys³², tuo tarpu kūnas, elementams išsiskaidžius sunykstantis darinys, nėra tapatus iš nuolatos egzistuojančių jėgų sudarytam daimonui. Vadinasi, tai yra dvi skirtingos struktūros, kurių pastarosios (sc. daimono) Empedoklis, panašu, nesivargino aprašyti Περί Φύσεως, kūrinyje, kaip pažymi Kahn, „vis dėlto buvo paslaptinis darbas“³³.

Tai yra filosofinės minties trūkis, ligi šių dienų verčiantis mokslininkus siūlyti įvairiausius paaiškinimus siekiant susieti ar paneigti Empedoklio teoriją vientisumą, tačiau iš to, ką įmanoma rekonstruoti analizuojant fragmentus, tikslaus atsakymo negauname. Šiuo daimono sąvokos aptarimu norėjau parodyti, kad tai yra rimta problema, neleidžianti Περί Φύσεως teorijoje padėti tvirto pamato Καθαροί fragmentuose veikiančiai ir kūnus keičiančiai nemirtingai sielai. Daimono klausimas mūsų darbui yra reikšmingas, mat būtent jis yra pagrindinis veiksnys, apie kurį sukasi visa Empedoklio etika. Moraliniai jo priesakai skirti daimonui. Nepaisant tariamo ar tikro doktrinos plyšio, skirtingai nuo joniečių ir Parmenido, mokiusio tik mąstyti, šio darbo temai svarbiausia labai aiškiai matoma Empedoklio pastanga išdėstyti žmonėms mokymą, kaip gyventi. Jo etiką daug lemia Pitagoro mokyklos etinė praktika³⁴, skatinusi susilaikyti nuo mėsos, žuvies, pupų ir tam tikrų augalų rūšių. Pitagorininkai savo mokymą taip pat iš esmės grindė sielos persikūnijimo mitu³⁵. Empedoklio ir orfikų bei pitagoriečių etikos sąsajų tyrimus labai apsunkina vėlyvi pastarųjų šaltiniai.

H. Long taikliai pastebėjo, kad nėra reikalo hipotetinėmis šiuolaikinių mokslininkų teorijomis keisti Antikos komentarų, kurie neprieštarauja Empedoklio raštams. Nagrinėjamu atveju Hipolitas ir kiti Antikos autoriai teigia, kad Empedoklis daimonu įvardija sielą.

³⁰ Šiuo klausimu tyrėjai nesutaria, žr., pavyzdžiui, Guthrie 1962: 253 ir Inwood 2001: 52 contra Wright 1983: 212.

³¹ 8(17): ταῦτα γὰρ ἴσα τε πάντα καὶ ἥλικα γένναν ἔασι / τιμῆς δ' ἄλλης ἄλλο μέδει πάρα δ' ἥθος ἐκάστωι / ἐν δὲ μέρει κρατέουσι περιπλομένοιο χρόνοιο.

³² Long 1949: 156.

³³ Kahn 2014: 451 siūlo interpretaciją, kodėl Empedoklis neišdėstė visko iš karto, bet kai ką pasilaikė paslapyje.

³⁴ žr. Inwood 2001: 23; Wright 1983: 4, 275, 293; Guthrie 1965: 141.

³⁵ Long 1948: 58.

2. Apie sielą

„Yra Būtinybės ištarmė, pirmykštis įstatymas dievų, amžinas, sutvirtintas plačiomis priesaikomis: jei kas suklupęs³⁶ nužudymu savas sutepa galūnes, ir kuris dėl Nesantaikos melagingą priesaiką suklydęs prisiekia – daimonai, kuriems ilgaamžis teko gyvenimas – tris dešimtis tūkstančių metų laikų³⁷ toli nuo laimingųjų tam lemta klajoti, jie išauga per laiką visokiausiais mirtingųjų pavidalais, mainančiais skausmingus gyvenimo kelius. Mat eterio³⁸ jėga jį jūron veja, jūra į dirvos laitą³⁹ išspjovė, žemė į spindulius švytinčios saulės, o ši į sukurius eterio sviedė: vienas iš kito priima, bet visi neapkenčia. Vienas jų ir aš dabar esu, nuo dievų ištremtas klajoklis, šėlstančiai Nesantaikai paklūstantis.⁴⁰”

2.1 Amžinas sielos (ne)amžinumo klausimas

Šiais žodžiais skaitytojai pristatoma mįslinga daimono „nusikaltimo ir bausmės“ drama. 107(115) fragmentas, paprastai priskiriamas Καθαρμοί, šioje poemoje yra ilgiausias apimtimi ir prasmingiausias turiniu, visgi mokslininkai jame susiduria su didžiausiu kiekiu tekstologinių problemų, stabdančių tyrėjus nuo neabejotinų tvirtinimų įvairiais filosofiniais klausimais. Tai vienas tipiškiausių Empedoklio kūrybos miglotumo pavyzdžių, keliančių pavojaingą laisvę interpretacijoms⁴¹. Wright pastebi, jog visi pagrindiniai fragmento šaltiniai: Plutarchas, Hipolitas, Filoponas, Asklepijus ir Plotinas – sutinka, kad čia Empedoklis kalba περί ψυχής⁴², tačiau šis žodis nesuteikia jokio aiškumo apie jos tapatybę, kilmę ar savybes. ψυχή Empedoklio tekstyne paminėta tik vieną kartą bendraja gyvybės ir mąstymo prasme⁴³. Dažniau fragmentuose minimi θεός ir δαίμων poetinėje Empedoklio kalboje laisvai keičia vienas kitą⁴⁴, dievais įvardydami tiek gyvasias esybes, tiek jų kūnus sudarančius keturis amžinuosius pradmenis. Norui ψυχή versti žodžiu siela kliudo nesibaigianti mokslininkų polemika šio žodžio reikšmės klausimu. Tai nestebina, kuomet gausybę prieštaraujančių argumentų dėl sielos prigimties pateikė jau Antikos filosofai. Platonui šiai temai neužteko apsvarstyti ištisos bibliotekos, ne ką pasistūmėjo ir Aristotelis. Jie pateikė savo nuomones, dėl kurių ginčijamasi jau per 2000 metų. Kahn teigimu, graikų filosofijoje visuomet yra

³⁶ ἀμπλακίησι: dėl paklydimų ar nusižengimų; pan. ἀμαρτήσας suklydęs ar nusidėjęs.

³⁷ τρίς μυρίας ὥρας simbolinis labai ilgo laiko, trijų epochų? įvardinimas.

³⁸ αἰθήρ ir ἄήρ Empedoklis vartoja sinonimiškai, jie atstovauja vieną pradą.

³⁹ οὐδας poet. pagrindas.

⁴⁰ 107(115) fr.

⁴¹ Apie šio fragmento tyrimo iššūkius žr. Wright 1981: 270.

⁴² Wright 1981: 271.

⁴³ *ibid.*, 288.

⁴⁴ Šių sąvokų analizę Empedoklio kūryboje žr. Santaniello 2012.

numanoma skirtis tarp sielos, kuri išlieka – nemirtingo ir dėl to dieviško žmoguje principo – ir sielos plačiąją prasme, kaip gyvybės jutimo, mąstymo ir troškimo visumos. Suprantama, dar didesnė painiava tarp šių dviejų pasirinkimų kyla dėl fakto, jog ψυχή gali pažymėti bet kurią iš jų⁴⁵. ψυχήs atitikmuo sanskrite yra ātman, kurį akademikai taip pat prisibijo versti konkrečiu žodžiu, kadangi, priklausomai nuo konteksto, jis gali reikšti kūną, protą, gyvybės principą, sielą etc. Ką apie ψυχή galima suprasti iš Empedoklio fragmentų? 8(17).34 teigiama, kad visata ir joje esantys dalykai sudaryti iš keturių amžinų pradų. Egzistuoja tik jie ir jų mišinys. Kalbant apie kūno sandarą, elementų teorija jai paaiškinti pakankama, tačiau pažvelgus į Plutarcho komentarą 107(115) fragmentui: [...] „kadangi ne kraujo ir kvėpavimo mišinys suteikė sielai buvimą ir pradžia, bet žemiškas ir mirtingas kūnas yra iš šių sudarytas“, ir kadangi siela čia atėjo iš kitur, Empedoklis gimimą mielai vadina švelniu žodžiu – kelione⁴⁶, kyla klausimas: iš kur atėjo siela ir kokia jos sudėtis? Pasak 8(17).34, tenka daryti išvadą, jog visa: kraujas, kvėpavimas ir siela sudaryti iš keturių pradų mišinio, tačiau Plutarcho žodžiai neigia tokią sielos sudėtį. Jo teigimu, elementinė sandara taikoma tik mirtingam kūnui. Kaip sutaikyti šį prieštaravimą? Kirk-Raven Plutarcho komentarą priima kaip išganingą dviejų Empedoklio poemų nesuderinamumo sprendinį⁴⁷. Supratimas, kad kūno ir sielos prigimtys yra skirtingos, atrodo priimtinas. Įdomu pastebėti, kad pagrindinis Indijos šventraštis *Bhagavad-gītā* sielos nemirtingumo ir kūno laikinumo klausimu antrina Plutarchui. Tai yra knygoje dėstomos filosofijos pamatas:

„Žinok, jog tai, kas persmelkia visą kūną – nesunaikinama. Niekas negali sunaikinti amžinosios sielos. Nesunaikinamos, neišmatuojamos ir amžinos gyvosios esybės materialus kūnas pasmerktas žūti. [...] Žinojimo neturi nei tas, kuris mano, jog gyvoji esybė gali ką nors nužudyti, nei tas, kuris mano, kad ji pati gali būti nužudyta – nes „aš“ nei žudo, nei pats žūva. Siela niekada negimsta ir nemiršta. Ji neatsirado praeityje, neatsiranda dabar ir neatsiras ateityje. Ji – negimusi, amžina, visad esanti, seniausia. Ji nežūva nužudžius kūną. [...] Sielos negali sukapti į dalis joks ginklas, negali sudeginti ugnis, permerkti vanduo, išdžiovinti vėjas. Ši individuali siela yra nedaloma ir netirpi, neįmanoma jos nei sudeginti, nei išdžiovinti. Ji amžina, visur esanti, pastovi, nepajudinama, amžinai ta pati. Pasakyta, kad siela nematoma, nesuvokiama ir nekintama. [...] Kūne esantysis – nenužudomas. [...]“⁴⁸,

tačiau sielos sandaros klausimu šie tekstai ne ką pagelbsti. Sielos sudėčiai nagrinėti šiame darbe neturime galimybių, tad šiai akimirkai priimsime Hipolito 107(115) komentaro teiginį, kad sielų ilgaamžiškumas reiškia jų nemirtingumą.

⁴⁵ Kahn 1960: 436.

⁴⁶ Plut. *De exil.* St. 607.C.6. žr. priedus 107(115) fr.

⁴⁷ Kirk-Raven 1977: 360.

⁴⁸ Prabhupada 1972^a: 74–88 ir Resnick 2014: 134–135. (BG 2.17–30).

Kalbant apie sielos atėjimą iš kitur, Empedoklio fragmentuose nerandame informacijos apie daugiau nei vieną pasaulį ar apie skirtingus jo lygmenis⁴⁹. Daimono tremtis iš dievų buveinės į žemę dažnai įvardijama kaip puolimas iš aukštesnės padėties į žemesnę, tarytum iš dangaus į žemę. Hieroklis daimono kelionę į žemę vadina žodžiu καθόδος, tokiu būdu išėjimui (ἐξόδος) suteikdamas nusileidimo atspalvį. Plutarchas sielos atėjimui į žemę vartoja žodžius ἡκούσης (Plut. *De exil.* St. 607.C.6) ir μεθέστηκεν (Plut. *De exil.* St. 607.E.4), reiškiančius atvykimą ir išvykimą ar vietos pakeitimą, bet ne puolimą ar kritimą iš kažkur aukščiau. Plotinas, komentuodamas 107(115), taip pat sako, kad „klystančioms sieloms yra dėsniς πεσεῖν⁵⁰“. Suprantamas tokių sąvokų vartojimas norint pabrėžti, kad vadinamoji aukštesnė padėtis yra moraliai pranašesnė už esamą. H. Long disertacijoje apie reinkarnaciją senovės graikų filosofijoje teigia, jog Empedoklio pasirinkimas sielą įvardyti daimonu, o ne ψυχή, nurodo į dievišką sielos prigimtį⁵¹.

2.2 Būtinybės ištarmė

107(115) komentuojantis Hipolitas trumpai aptaria temas, išsamiai aprašytas Περί φύσεως: jis primena keturis pamatinius kūrinijos pradus, visatoje veikiančias Meilės ir Neapykantos jėgas bei jų veikimo principus. Hipolito teigimu, priešingai Περί φύσεως 104(11), 9(12), 106(15) etc. išdėstyta visa ko negimstamumo ir nemirtingumo teorijai, elementai „žūva“ ir „atgimsta“. Toks Hipolito mąstymas atrodytų priimtinas, jei tais žodžiais jis įvardytų nuolatinę elementų kaitą, ir „žūtis“ bei „atgimimas“ būtų sąlygine prasme vartojamos sąvokos, tačiau tęsdamas Hipolitas rašo, jog „dievai“ yra keturi „mirtingieji“ gaivalai, ir tai nėra suprantama. Kaip nemirtingas jėgas Hipolitas išskiria tik Meilę ir Neapykantą⁵², tačiau dauguma tyrėjų Empedoklio fragmentais grindžia supratimą, jog ir keturi elementai, ir dvi veikiančios jėgos yra nemirtingos. Šiuo atveju Hipolito pozicija nėra visiškai aiški.

Dar daugiau klausimų kelia žodžiai „pirmykštis įstatymas dievų“ (θεῶν ψήφισμα παλαιόν)“. Ar įstatymas (ψήφισμα) šiame fragmente yra Būtinybės ištarmės (Ἀνάγκης χοῆμα) atitikmuo? LSJ žodyne ψήφισμα verčiama kaip dievų balsų dauguma priimtas nutarimas. Jei tartume, kad įstatymas ir ištarmė yra tapačios sąvokos, tuomet atrodytų, jog Ἀνάγκη nėra absoliutus

⁴⁹ 21(27) fr. pasakyta, kad visata yra rutulio formos.

⁵⁰ žr. priedus 107(115) fr. Plotinus, *Enn.* 4.8.1.

⁵¹ Long 1948: 54.

⁵² Pamąstymus apie „labiau privilegijuotą“ Meilės ir Neapykantos padėtį keturių pradų atžvilgiu žr. Inwood 2001: 32.

ir nekintamas veiksnys, bet, dievams nubalsavus priešingai, gali įgauti ir kitokią reikšmę. Hipolitas teigia, jog žodžiu Ἀνάγκη Empedoklis vadina nuolatinės kaitos dėl Neapykantos iš vienio į daugelį ir dėl Meilės iš daugelio į vienį vykstantį procesą. Jis yra amžinas ir nepasakyta, kad kažkas galėtų jį sustabdyti. Visgi kyla klausimas: jei Ἀνάγκη yra neišvengiama, ar daimonas turi laisvą valią ir gali priimti savarankiškus sprendimus? Jei Neapykanta verčia jį atitrūkti nuo vienio, ar daimonas gali pasipriešinti? Ar jis gali nesusitepti galūnių ir nepažeisti Būtinybės įstatymo? Kaip galima daimonui pristesti atsakomybę už nusikaltimą, jei jo veiksmai visiškai pavaldūs Būtinybei, su kuria, Simonido žodžiais tariant, nekovoja net dievai? Inwood prieina išvados, kad daimonas už savo klaidas atsakomybę prisiima pats, tačiau būtinybė klaidingiems veiksams įvykti priklauso nuo Ἀνάγκης, suteikiančios atpildą už daimono elgesį⁵³. Šį procesą, pasak Hipolito, įvykdo „šėlstanti, audrinanti ir nepastovi“ Neapykanta, nedviprasmiškai jo įvardijama kaip „sielas kamuojantis neteisingumas ir neišvengiamybė“⁵⁴. Tačiau vargu ar galima Neapykantos veikimą vadinti neteisingumo išraiška. Daimonui sulaužius priesaiką ar nužudžius artimąjį⁵⁵, kaip žinoma iš įvairių pavyzdžių senovės graikų kultūroje⁵⁶, jam ar visai giminei prisieina iš kartos į kartą kentėti, kol nuodėmė atperkama (ar vis tiek neišperkama⁵⁷), o dievai numaldomi pasitelkus aukojimus ir išsigryninimo ritualus⁵⁸. Empedoklio išdėstyta Περί φύσεως teorija remiasi dviejų, Neapykantos ir Meilės, jėgų veikimu, tad Neapykanta yra įgaliota veikti pačios Būtinybės. Hipolito požiūris, atsižvelgiant į tai, kad jis šio pasaulio kūrėju įvardija tik Neapykantą, atrodo gana subjektyvus. Kūrybos procese ne mažiau dalyvauja ir Meilė, skirtumas tik tarp jų veiklos krypčių⁵⁹. Neapykanta atskiria elementus iš jau esamų darinių ir grąžina juos pas savąją „šeimą“. Meilė savo ruožtu atskiria elementus vieną nuo kito ir iš jų sukuria gyvąsias būtybes⁶⁰. Kūrinių kinta tik dėl nuolatinės veikiančių jėgų kovos. Abi yra neatsiejamos Empedoklio kosmogonijos dalys. Pažvelkime į judviejų santykį.

⁵³ Pasvarstymus apie atsakomybę ir neišvengiamybę žr. Wright 1981: 68; Inwood 2001: 62, taip pat šių sąvokų supratimo tarp orfikų, Empedoklio ir Platono apžvalgą žr. Bussanich, 2016.

⁵⁴ Hippol., *Haer.* 7.29.14–24. žr. priedus 107(115) fr.

⁵⁵ Apie melagingą priesaiką taip pat rašo ir Hes. *Op.* 282–285.

⁵⁶ Apie tremties pavyzdžius senovės graikų literatūroje žr. Wright 1981: 64–69.

⁵⁷ žr. Hes. *Op.* 283–284.

⁵⁸ žr. priedus 107(115) fr.: Plut. *De Isid.* St.361.C.

⁵⁹ 15(23) fr. apie tapytojus, kuriančius mirtingų pavidalų įvairovę. Burnet 272–273 cituoja Aristotelį, „teisingai pastebėjusį, kad tam tikru požiūriu Meilė atskiria, o Neapykanta vienija“.

⁶⁰ Apie gyvybę kaip stebuklą ir gyvūną kaip šio stebuklo išikūnijimą senovės graikų kultūroje žr. Kardelis 2016: 15.

2.3 „neapkenčia sunkiai pakeliamos Lemties⁶¹“

Interpretuodami šią eilutę vertėjai, remdamiesi Plutarcho komentaru, paprastai jos priekyje įterpia įvardį „Χάριτος“. Kaip Χάριτος, kurios vardas reiškia malonę ir gailestingumą, galėtų ko nors neapkęsti? Meilė ir Neapykanta Empedoklio kosmogonijoje yra glaudžiai susiję veiksniai, kurie dominuoti po vieną gali tik ribotą laiką⁶². Galiausiai dėl Ἀνάγκης jie turi užleisti vietą savo „varžovui“. Nuolatinės Meilės ir Neapykantos rungtynės dėl įtakos zonos tam tikra prasme primena mūsų lauką⁶³, kuriame niekuomet netenka pripažinti galutinio nugalėtojo, nes kova tęsiasi περιπλομένοιο χρόνιο. Jei įsivaizduotume šią kovą kaip scenoje vaizduojamą dramą, ir žiūrėtume į Meilę ir Neapykantą kaip į vaidmenis atliekančius aktorius, būtų lengviau suvokti prastą Meilės nusiteikimą Neapykantos atžvilgiu. Tik, kaip nurodo 109(116), Meilė nekenčia ne Neapykantos, bet kovoti verčiančios būtinybės, Ἀνάγκης, kuri tarsi dramą kuriantis scenaristas niekuomet nesurežisuoja galutinio Neapykantos žūties veiksmo. Hipolitas ankstesnio fragmento komentare (Hippol. *Haer.* 7.29.21) rašė, jog Meilė guodžia ir užjaučia Neapykantos kankinamas sielas, jas vienija ir rikiuoja. 107(115) pasakojimas iš pažiūros itin asmenišką⁶⁴. Meilė ir Neapykanta veikliai kovoja, kuria ir griaua, sielos kenčia, Neapykanta stengiasi viską sužlugdyti, o Meilė lyg greitoji pagalba skuba padėti nukentėjusiems ir grąžinti juos į buvusį vieni.

8(17) fragmente Meilė įvardijama kaip Γηθοσύνη ir Αφροδίτη, siejama su kūrybine jėga. Empedoklio fragmentuose kūryba reiškia atskirų dalių vienijimą, ir šią užduotį atlieka Φιλότης. Plutarcho priekaištas Platonui dėl dieviškų darbų priskyrimo ne Mūzoms, bet Sirenomis iš pirmo žvilgsnio atrodo pateisinamas, mat pastarosios siejamos su viliojimu ir žudymu (Neapykantos veiksmu), tačiau Platonas be platesnio paaiškinimo Sirenas rikiuoja vienoje eilėje su Mūzomis (gavusiomis Moirų vardus), nors šios atsakingos už menus ir kūrybą. Panašu į prieštaravimą: kaip menų globėjos ir žudikės galėtų išvien kurti visatos harmoniją⁶⁵? Vis dėlto, Ἀνάγκη yra atsakinga tiek už Meilę, tiek už Neapykantą, kurias Platono *Valstybėje*⁶⁶ atitinka Mūzos ir Sirenos, tad panašu, kad jo teiginys esą pusiausvyrą visatoje kuria Mūzos ir Sirenos vis dėlto teisingas, ar bent jau neprieštaraujantis Empedoklio dviejų priešingų jėgų veikimo teorijai. Jų funkcija kosminiame lygmenyje atrodo aiški, tačiau kuo Meilė ir Neapykanta pasireiškia daimono gyvenime?

⁶¹ 109(116) fr. žr. priedus.

⁶² 8(17).29 fr.

⁶³ Wright 1981: 191, komentuodamas 23(30) fr., pastebi, kad vartojamas žodynas yra karinis.

⁶⁴ *ibid.*, 63.

⁶⁵ Plat. *Rep.* 10.617c. (J. Dumčiaus vertimas)

⁶⁶ *ibid.*, 402–411.

3. Sielų persikūnijimas

Hipolitas pažymi, jog skausmingais gyvenimo keliais Empedoklis vadina sielų pasikeitimus ir perėjimus iš vieno kūno į kitą, esą tokiu būdu jos yra baudžiamos Neapykantos. Bet už ką? Žodis „bausmė“ paprastai siejasi su teisingumo vykdymu, tačiau panašu, kad Hipolitas Neapykantos bausmes laiko gyvosioms būtybėms be pagrindo, „neteisingai“, suteikiamas kančias. Pasak Empedoklio fragmentų, gyvenimas žemėje skausmingas, kadangi čia tenka sirgti ir senti, taip pat dėl greitos mirties jis laikinas, išsisklaidantis kaip dūmai⁶⁷.

108(117) fragmentas yra bene svarbiausias sielos persikūnijimo aptarimui:

„iš tiesų aš buvau berniukas ir mergaitė, krūmas ir paukštis, ir jūros keliautoja žuvis“⁶⁸.

Jame atsispindi keli konkretūs pavyzdžiai kūnų, kuriuose Empedoklis sakosi buvęs. Čia svarbi skirtis tarp pakeistų kūnų ir ἐγώ. Empedoklis nesako „buvau“, bet „gimiau“. Tai yra du skirtingas prasmes turintys žodžiai, nors riba tarp jų senojoje graikų kalboje ar, pavyzdžiui, sanskrite yra nežymi. Žodis „γίγνομαι“, priklausomai nuo konteksto, gali įgyti buvimo ar tapimo reikšmes. Taip pat ir sanskrito „bhū, bhavati“ verčiamas žodžiais „būti“ ar „tapti“. Klausimas, kas šiuo atveju yra ἐγώ? Tai tarsi seną į naują kūną pakeitusi, bet pati nepakitusi substancija. Ar tai yra „tikroji“ asmenybės tapatybė, nekintamas ir nemirtingas „aš“⁶⁹?

Panašu, kad nemirtingos, kūnus keičiančios sielos vaizdinys į Empedoklio kūrybą atėjo iš Pitagoro mokinių⁷⁰. Tai sudėtinga įrodyti fragmentais, tačiau ryšys tarp jų mokymų akivaizdus. Nagrinėjant Empedoklio kūrybos tyrinėtojų ar naujųjų laikų teorijas (kurios kartais atrodo pernelyg painios ir sudėtingos), galima visišką sielos nemirtingumo supratimą vertinti kaip primityvų mąstymą, tačiau tas pačias mintis apie jos amžinybę ir kūnų kaitą pateikia ir senas tradicijas menanti *Bhagavad-gītā*: „Kaip įkūnytasis [siela], būdamas dar šiame kūne, keliauja iš vaikystės į jaunystę ir senatvę, taip ir [po mirties] jis pereina į naują kūną. Išminčius dėl to nesutrinka“⁷¹. Sanskrite sielai įvardyti vartojami žodžiai „dehin, śarīrin, deha-bhṛt, dehavad“⁷², o pats kūnas vadinamas „deha

⁶⁷ 1(2) fr.

⁶⁸ 108(117) fr. žr. priedus.

⁶⁹ Sielos nemirtingumo ir asmenybės klausimu Empedoklio kūryboje ir apskritai senovės graikų filosofijoje vertingų įžvalgų pateikia Kahn 1960: 436–441.

⁷⁰ *ibid.*, 1960: 452.

⁷¹ Prabhupada 1972^a: 70 ir Resnick 2014: 134. (BG 2.13: dehino 'smin yathā dehe / kaumāraṁ yauvanaṁ jarā / tathā dehāntara-prāptir / dhīras tatra na muhyati).

⁷² Resnick 2015: 49. Atitinkamai lietuviški vertimai: įkūnytasis, turintis kūną, nešantis kūną, kūningasis.

ir śarīra⁷³. Senojoje graikų kalboje reinkarnacijos sąvoką atitinka žodis μετεμψύχωσις, kurio išlikusiuose Empedoklio fragmentuose nerandame, nors atrodo akivaizdu, kad Καθαρμοί poema susijusi būtent su sielos persikūnijimo reiškiniu. Ar Empedoklis turi omenyje, jog jis buvo įsikūnijęs tik šiuose kūnuose? 105(113) fragmente nurodoma „į daugybę sunaikinimų linkusius mirtingus žmones“, vadinasi, linkusius pakeisti daugybę gyvybės formų. Diogenas Laertietis šio fragmento komentare taip pat sako, kad ψυχὴ „įgyja“ pavidalus, t.y. kūnus. Hipolitas sielos persikūnijimui įvardyti naudoja žodį μετενσωματώσει⁷⁴. Akivaizdus abiejų komentatorių sielos ir kūno išskaidymas: siela nei tampa kūnu, nei yra kūnas, bet į jį, kaip rašo Diogenas, įeina (ἐνδύεσθαι). Viena iš LSJ šiam žodžiui pateiktų reikšmių yra „būti aprengtam“ tarytum rūbais. Tai kaipmat primena 110(126) fragmente figūruojančią Ἀνάγκη⁷⁵ „aprengiančią (περιστελλουσα) sielą mėsos rūbu⁷⁶“. Lotyniškasis reincarnatio išvertus pažodžiui reiškia pakartotinį įsikūnijimą, ar „įsimėsinimą⁷⁷“. Įdomu, kad siela neapsiriboja vien žmonių kūnais, ką komentuose teigia ir Diogenas bei Hipolitas⁷⁸. Tai reiškia, kad visi: ir gyvūnai, ir augalai turi sielą.

Su „skausmingais gyvenimo keliais“ glaudžiai siejasi pasikartojančios kūnų kaitos koncepcija Rytų religijose. Tai taip pat primena ir orfikų bei Pitagoro mokymus esą gyvenimas žemėje yra kančia, o kūnas sielai yra už nuodėmės primestas varžantis kalėjimas, tad sielos tikslas yra išsilaisvinti iš nuolat pasikartojančio gimimų ir mirčių rato⁷⁹. Vadinamasis gimimas žemėje suprantamas kaip nuodėmės priežastis. Vedų raštuose šis ciklas įvardijamas kaip saṃsāra cakra⁸⁰ – nuolat veiklos pasekmių sukamas materialios egzistencijos ratas. Klausimas, iš kur ir kaip daimonas (ar siela) į šį ratą pakliuvo ir koks metodas skirtas iš jo ištrūkti?

⁷³ *ibid.*

⁷⁴ LSJ: μετενσωματώσις, εως, ή, sielos persikūnijimas (persikėlimas iš kūno į kūną).

⁷⁵ Wright 1981: 277.

⁷⁶ 110(126) fr. žr. priedus.

⁷⁷ lot. caro, nis, verčiamas kaip „mėsa“ ir „kūnas“.

⁷⁸ Diog. Laert., *Vitae philosophorum* 8.77; Hippol., *Haer.* 1.3. žr. priedus 108(117) fr.

⁷⁹ Clem. Al., *Strom.* 3.3.14; Guthrie 1962: 129; Bussanich 2016: 80.

⁸⁰ Prabhupada 1976: 603. (ŚB 6.17.18: saṃsāra-cakra etasmiñ / jantur ajñāna-mohitaḥ / bhrāmyan sukhaṃ ca duḥkhaṃ ca / bhuñkte sarvatra sarvadā: Neišmanymo apakinta gyvoji esybė klaidžioja po materialaus pasaulio mišką, visur ir visada patirdama jos pačios praeities poelgių nulemtus džiaugsmus ir vargus).

4. Į kur ir iš kur buvo ištremtas daimonas?

Ne visiškai nesuprantama, kodėl mokslininkai priklašo Empedokliui esą jis gyvenimą žemėje vaizduoja pernelyg pesimistiškai ar mato pasaulį „Hesiodiško pesimizmo akimis“⁸¹. Vedinėje kultūroje materialus pasaulis vadinamas mṛtyu-loka⁸² (o mirtingas žemės gyventojas – žmogus – vadinamas martya), vieta, kurioje visa anksčiau ar vėliau miršta, duḥkhālayam aśāśvatam⁸³ – pasaulis laikinas ir kupinas kančių, padam̐ padam̐ yad vipadām na teṣām⁸⁴ – pavojai čia tyko kiekviename žingsnyje. Turint omenyje tai, kad 107(115) minėtas daimonas yra „dievų ištremtas klajoklis“ ir jį „atstumia visi“ elementai, ši „žemė yra nepažįstama“, o siela atėjusi ne iš šio pasaulio, smerkiantys gyvenimą joje Empedoklio žodžiai nestebina. Esamuojų momentu pasaulis yra ardančios ir Meilės kūriniją naikinančios Neapykantos valdžioje⁸⁵, tad pasidaro kiek aiškiau, kodėl Empedoklis naudoja neigiamus gyvenimo žemėje įvardžius. 1(2) fragmente žmonių gyvenimai įvardyti kaip išgaruojantys it dūmai, o jų sielos nenuovokios.

Svarbu pažymėti, jog „pesimizmas“ pasireiškia būtent mirtingam pasauliui, bet ne kūrinijai apskritai. Įsigalint Neapykantai, Meilės sutvarkytas kosmosas tampa chaosu, nykiausiu kūrinijos kampeliu. Empedoklis nėra vienintelis autorius, žemišką pasaulį pavaizdavęs tamsiomis spalvomis. Klementas Aleksandrietis 112(118) fragmentą mini *Stromatoje*⁸⁶ be Empedoklio kritikuodamas dar kelis filosofus, peikusius gimimą mirtingųjų žemėje. Pirmiausia jis cituoja Heraklitą: „Kaip bebūtų, atrodo, jog Herakleitas gimimą laiko blogiu, kuomet tvirtina: „gimusieji geidauja gyventi ir gauti mirties dalias“, ar veikiau ilsėtis, „ir dar vaikus palieka [naujoms] mirties dalioms gimti“. Toks požiūris primena antikinę mintį, jog „gyvas tas, kas miršta“. Tas pats teigiama ir *Bhagavad-gītoje*: „Kas gimė, tas tikrai numirs, o po mirties jis būtinai vėl atgims“⁸⁷.“ Po jo sekantys Sibilės žodžiai: „žmonės mirtingi ir iš mėsos, esantys niekas“ (Orac. Sib. Fr. 1.1) atrodo dar labiau menkinantys laikiną žmogaus gyvybę. Ne ką švelnesnis ir Homero požiūris į žmogaus padėtį: „Nieko pasauly nėra vargingesnio už žmogų mirtingą / Tarpų gyvųjų visų padarų, kur šliaužioja žemėj“⁸⁸.“ Teognidas: „visų geriausia yra negimti tarp mirtingų žmonių, ir neišvysti ryškios saulės spindulių, o

⁸¹ Wright 1981: 215, Inwood 2001: 57.

⁸² Monier-Williams 1899: 791.

⁸³ Prabhupada 1972^a: 320–321 ir Resnick 2014: 153. (BG 8.15)

⁸⁴ Hridayananda 1985: 71. (ŠB 10.14.58)

⁸⁵ Wright 1981: 278.

⁸⁶ Clem. Al. *Strom.* 3.3.14, žr. priedus 112(118) fr.

⁸⁷ Prabhupada 1972^a: 84–85. (BG 2.27: jātasya hi dhruvo mṛtyur / dhruvaṁ janma mṛtasya ca).

⁸⁸ Hom. *Od.* 18.130–131. (A. Dambrausko vertimas).

gimusiam gi kuo greičiausiai pro Hado vartus prasibrauti⁸⁹.” Paminėti fragmentai pabrėžia tą pačią mintį – žmogaus gyvenimas mirtingas ir laikinas, tad veikiau Empedoklis vaizduoja pasaulį tokį, koks jis yra, su visais jo trūkumais: „mat iš gyvųjų lavonus padarė, pavidalus pakeisdamas⁹⁰“. Ir dar: O varge, o niekam tikusi mirtingųjų gimine, o nelaimingoji! iš kokių vaidų ir aimanų gimėte⁹¹.“ Neapykantai skleidžiant griauinančią įtaką, kūrinija byra į atskirus elementus ir joje nelieka nieko gražaus, tik, kaip tvirtinama *Bhagavad-gītoje*, keturi pagrindiniai materialaus gyvenimo trūkumai: gimimas, senatvė, ligos ir mirtis⁹². 113(121) fragmentas geriausiai atskleidžia, kur 107(115) paminėtas daimonas yra ištremiamas ir kodėl jo gyvenimo keliai yra skausmingi: „bedžiausmė žemė, kur skerdynės, pavydas, ir kitokių mirčių pulkai, deginančios karštinės ir pūvančios vandenligės klajoja po niūrias prakeiksmo pievas.“ Hieroklis, aptardamas mirtingo žmogaus gyvenimo beprasmiškumą, sako, kad daimonas „puolė“ (ἐμπεσόντες) į Ato⁹³ pievą. Neapykanta žemėje žydi visu ne-grožiu, pasireiškiančiu ligomis ir mirtimi. Tad ar yra bent kažkas, dėl ko čia būtų galima džiaugtis? Tokie aprašymai verčia kai kuriuos tyrėjus manyti, jog Empedoklio pasakojimas vyksta ne žemėje, bet anapusiniame pasaulyje. Pavyzdžiui, Trépaniere, pateikia sunkiai priimtina idėją, kad Empedoklio fragmentuose aprašytas pasaulis sudarytas iš trijų (ar daugiau) lygmenų: dangaus, žemės ir Hado, ir esą Καθαρμοί aprašomi procesai vyksta Hade, t.y. pragare⁹⁴.

Kita vertus, atrodytų, jog galima išvelgti ir prieštaravimų tokiam negatyviame Empedoklio požiūryje. Jis, kaip išminčius ir gydytojas, padeda žmonėms įveikti kūno negalavimus⁹⁵, nors sako, kad kūnas yra niekam tikęs. Jei kūnas yra kančių šaltinis, tuomet kam jį gydyti? Matyt, Empedoklis, kalbėjimo momentu pasiekęs aukštesnį sąmoningumą, būdamas arčiau dievų⁹⁶, kol dar yra žemėje, siekia būti Meilės „laidininku“, o kadangi pagrindinė Φιλότης funkcija yra Neapykantos išsklaidytų sielų vienijimas ir globojimas, Empedoklis būtent tai ir daro. Žmogiška moralė verčia galvoti, jog nepaisant to, kad gyvenimas žemėje piešiamas kaip absoliuti kančia, nereikia jos kurti papildomai, bet vengti ir proto pastangų dėka stiebtis link labiau išlavintą mąstymą turinčių gyvybės formų⁹⁷. Dar stebina 15(23) fragmente nupasakotas mirtingųjų įvairovės kūrimas, lyginamas su įgudusių dailininkų menu. Tapyba paprastai asocijuojasi su grožiu, o aptartas niekinantis požiūris į

⁸⁹ Clem. Al., *Strom.* 3.3.14. (R. Mirono vertimas).

⁹⁰ 130(125).1 fr. žr. priedus 112(118) fr.

⁹¹ 114(124) fr. žr. priedus 112(118) fr.

⁹² Prabhupada 1972^a: 479. (BG 13.9: janma-mṛtyu-jarā-vyādhī).

⁹³ Wright 1981: 279.

⁹⁴ Trépanier 2017: 147. Wright 1981: 279 nuneigia tokią mintį. Dar labiau stebinanti Trépaniere išvada yra, kad daimonai yra žvaigždės (Trépanier 2017: 152). Kaip sako Wright 1981: 271, tokie teiginiai reikalauja pernelyg plačios fantazijos ir nėra pagrįsti.

⁹⁵ 102(112) fr. žr. priedus.

⁹⁶ 132(146) fr. žr. priedus.

⁹⁷ Wright 1981: 237.

žmogaus gyvybę su juo tarsi nieko bendra neturi. Galbūt pozityvumą galima įžvelgti meniškose Meilės pastangose iš blogiausio išpešti geriausia⁹⁸? Pavyzdžiui, dėl Neapykantos atsiradusias paskiras kūno dalis sujungti į prasmę turinčias, nors ir mirtingas, gyvybės formas.

Empedoklio aprašyta kosmogonija, pradedant dviejomis varomosiomis visatos jėgomis, kupina dualumo. Pavyzdžiui: „Čia buvo Chtonija ir toliaregė Helijopė⁹⁹, kraujuota Kova ir orioji Harmonija, Kalisto¹⁰⁰ ir Gėda, Skuba ir Gaišatis¹⁰¹, žavioji Nemertė¹⁰² ir tamsiaplaukė Migla¹⁰³.“ Beveik visos išvardytos asmenybės atspindi priešingus polius, kaip Meilė ir Neapykanta, vienintelė išimtis yra Žemė ir Saulė, kurių priešingybė pasižymi tik erdvės matmenimis: viena iš jų žemai, kita aukštai. Kiti dėmenys turi tam tikrų moralinių ir etinių atspalvių. „Geresnieji“ porų atstovai teikia vilties, kad ne viskas šioje žemėje taip blogai. Sinesijus, komentare 113(121) fragmentui cituoja Temidės įstatymą, išskiriantį dvi sielų kategorijas: pirmosios, atkeliavusios į žemę ir nesusitepusios¹⁰⁴, grįžta atgal į tą patį šaltinį (πηγήν), iš kurio atvyko, tačiau kitas (ko gero, derėtų laikyti jas susitepusiomis) ἀνάγκη (!) verčia klajoti po joms tinkamas landynes¹⁰⁵. Žodis πηγήν, paminėtas 2(3).7, nurodo į tyrą šaltinį¹⁰⁶. Apie kokį šaltinį kalba Sinesijus ir Empedoklis? Glaudžiausiai su ištakos šaltiniu siejasi Empedoklio žodžiai „iš kokios didžiulės garbės ir palaimos viršūnės...¹⁰⁷“ Darbo pradžioje iškeltas sielos buveinės, iš kurios ji atvyko į žemę, klausimas pamažu pradeda skaidrėti. Pagrindinė šiam fragmentui skirtų Plutarcho ir Klemento komentarų išvada, pastebi Wright, kad Empedoklis čia kalba apie save, anksčiau gyvenusį laimingai, tačiau dabar, veikiant kosminėms jėgoms, jis yra tremtinys, priverstas gimti mirtingu pavidalu¹⁰⁸. Todėl Empedoklis ir sako: „verkiau ir klykiau pamatęs neįprastą žemę¹⁰⁹“. O kokia žemė daimonui yra įprasta?

⁹⁸ Wright 1981: 236.

⁹⁹ čia žemės ir saulės epitetai; ir toliau nimfų, nereidžių ir kt. vardais nusakomos pasaulio apibrėžtys; vienos personifikacijos yra tradicinės, kitos atrodo sugalvotos Empedoklio (t. p. žr. kitą fragmentą).

¹⁰⁰ čia regis simbolizuojanti grožį.

¹⁰¹ kita interpretacija: greita jaunystė ir lėta senatvė.

¹⁰² „neklystančioji“.

¹⁰³ 116(122) ir 117(123) fr.

¹⁰⁴ prisiminti 107(115) fr. apie susitepusį daimoną.

¹⁰⁵ Synesius. *Aegyptii sive de providentia* 1.1 žr. priedus 113(121) fr.

¹⁰⁶ ἐκ δ' ὁσίων στομάτων καθαρήν ὀχετεύσατε πηγήν: „iš pašventintų lūpų leiskite tyram šaltiniui tekėti.“

¹⁰⁷ 111(119) fr.

¹⁰⁸ Wright 1981: 278.

¹⁰⁹ 112(118) fr. žr. priedus.

5. Proto-epocha

Nebuvo jiems dievas nei Arėjas, nei Kidoimas¹¹⁰, nei Dzeusas buvo karalius, nei Kronas, nei Poseidonas, bet karaliavo Kiprietė. malonino ją dievagarbėm statulom ir tapytais gyvūnais, kvapiaisiais aliejais ir tepalais saldžiakvapiais, tyros mirtos aukomis ir smilkomo medžio, ar auksinio medaus aukas liedami ant žemės: aukuras nebuvo laistomas tyru jaučių krauju, bet didžiausia šventvagystė¹¹¹ tarp žmonių buvo išplėšus sielą ryti kilnius kūnus¹¹².

Antikinėje poezijoje neretas vadinamojo Aukso amžiaus, kuriame visa klestėjo ir žmonės buvo laimingi, motyvas atsispindi ir 118(128), 99(129) ir 119(130). Čia pastebima aiški priešprieša ką tik aptartam pesimistiniam Empedoklio pasaulio vaizdavimui. Jei dabar, vyraujant ardančiai Neapykantai, kūrinija kenčia nuo visa persmelkiančių ligų, senatvės, gimimo ir mirties, neišmanymo ir žudymo, anuomet tarp žmonių ir gyvūnų tvyrojo draugystė [119(130)], žmonės (ar bent jau jų dalis) pasižymėjo išaukštintu mąstymu, skaidria atmintimi ir blaiviu protu [99(129)], dievai buvo maldomi tyromis, krauju nesuteptomis aukomis, mat žudymas tarp žmonių buvo laikomas didžiausia nuodėme [118(128)]. Lyginant su anksčiau aptartais fragmentais, kur laikinas ir keblus gyvenimas žemėje panašus į rūstų ir griežtą kalėjimą, kuriame verčiau negyventi ir netgi negimti, „Aukso amžiaus“ aprašymai skamba kur kas labiau viliojančiai, mat čia nėra užuominos apie ligas, skurdą, nerimą ir kitus, neigiamas asociacijas keliančius dalykus. 118(128) labiausiai suprantamas jusliniu požiūriu: vien paminėti malonūs smilkalų kvapai, medaus skonis ir nutapytų gyvūnų paveikslai žadina vaizduotę. Aprašytas laikotarpis mums skamba pernelyg utopiškai. Ankstesniuose fragmentuose nupasakota daimono kasdienybė vyksta karaliaujant Neapykantai, žmonių joslės ribotos, protai neramūs, jie viską vertina pagal savo trumparegišką patirtį, todėl Aukso amžiaus aprašymas skamba tik kaip svajonės. Panašu, kad šis idealus, smurto ir nuodėmės nepažįstantis, laikotarpis klestėjo pasaulį prižiūrint visa vienijančiai Meilei.

Vedinei kultūrai amžių skirtis taip pat nėra svetima. Joje išskiriamos keturios epochos: Satya (Aukso), Treta (Sidabro), Dvapara (Bronzos) ir Kali (Geležies – veidmainystės ir nesantaikos) amžiai¹¹³. Visi jie remiasi keturių religinių principų tvirtumu. Šie keturi principai: švara, gailėstingumas, asketiškumas ir teisingumas yra lyginami su keturiomis jaučio kojomis. Aukso amžiuje klesti visi keturi principai, todėl jautis tvirtai stovi ant keturių kojų, Sidabro amžiuje pradeda

¹¹⁰ mūšio gaudesio personifikacija.

¹¹¹ μύσος išniekinimas, susitepimas.

¹¹² γυῖα paž. galūnes ar kūno dalis.

¹¹³ Prabhupada 1973: 384 (ŠB 3.11.18) ir Hridayananda 1984: 46 (12.2.39).

klibėti vienas iš principų, Bronzos – du, Geležies – trys, o ketvirtas – Teisingumo principas žmonių visuomenėje vos gyvas, taigi ir jautis vargiai gali išsilaikyti stovėdamas, jis jau svyruoja¹¹⁴. Įdomu pastebėti, kad 118(128) paminėtas būtent „tyras jaučių kraujas“. Vedų kultūroje karvė (ir jautis) yra laikoma viena iš motinų, šventu gyvūnu, kurį draudžiama žudyti. Tai Indijoje (šiuo metu jau ne visose jos dalyse) laikoma didžiausia nuodėme, kaip ir 118(128) žodžiais tariant, „didžiausias išniekinimas tarp žmonių“. Brahmaniškai, galias religines tradicijas puoselėjančiai, kultūrai ankstesniais laikais buvo svetima. Karvė, pasak Vedų¹¹⁵, įkūnija pačią Žemę, žmonėms teikiančią grūdus, daržoves, ir vaisius, o jautis atstovauja šventą žmonijos teisingumo įstatymą – sanskrite vadinamą dharma¹¹⁶, nustatančia visuomenės luomų pareigas, taisykles ir principus, kuriais žmonės privalo sekti. Tai tarsi Καθαρμοί atitikmuo Empedoklio filosofijoje. Καθαρμοί skirta išgryninti žmogaus protą ir būtį¹¹⁷, taip pat ir dharma veikia kaip žmogaus grynumo palaikymo ar gryninimo atliekant skirtas pareigas procesas¹¹⁸. Matyt, ir Empedoklis ne be pagrindo, kalbėdamas apie bekraujus aukojimus, pamini būtent jautį.

Aukojimo procesas neišvengiamai susijęs su aukotojais, t.y. žmonėmis, tad įdomu, ką apie proto-epochos žmones ir jų santykį su gyvūnais rašo Empedoklis:

„Vyras buvo tarp jų, be galo daug išmanantis, proto kuris didžiausią įgijo turtą, visose srityse išmintingiausias ir darbuose labiausiai įgudęs: mat kai tik visa širdimi ko nors siekdavo, lengvai permatė kiekvieną iš esančių, ir dešimt ir dvidešimt žmonių gyvenimų¹¹⁹“. „buvo visi klusnūs ir švelnūs žmonėms – žvėrys ir paukščiai – liepsnojo draugystė¹²⁰“.

118(128) paminėta Kiprietė yra Περὶ φύσεως Meilės atitikmuo. Tai patvirtina Porfirijaus perpasakojamas (Porph. *De Abs.* 2.20) Teofrasto tekstas, kuriame randamas šis fragmentas. Būdama taikos ir Meilės deivė ji nereikalauja kruvinų aukų, atsiradusių Neapykantos įtakoje. Meilei, siekiančiai vienyti ir puoselėti draugystę, smurtas yra svetimas. Porfirijus pabrėžia ankstesniaisiais laikais puoselėtus blaivius ir bekraujus aukojimus¹²¹ ir kiek aukščiau kalba apie tai, kad dievui nėra svarbus aukų dydis, bet jų tyrumas (grynumas, švarumas). Aukas siūlantis žmogus

¹¹⁴ Prabhupada 1973: 385 (ŠB 3.11.20).

¹¹⁵ Prabhupada 1972^c: 294 (ŠB 1.16.18).

¹¹⁶ Resnick 2015: 102. Dharma reiškia teisingumą, šventą įstatymą, pareigą. Dharma taip pat yra *dieviška kosminė jėga*, apdovanojanti ją gerbiančius ir baudžianti pažeidžiančius.

¹¹⁷ Guthrie 1965: 244.

¹¹⁸ Prabhupada 1972^c: 317 (ŠB 1.17.3 komentaras).

¹¹⁹ v. l.: ῥεῖά γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστα, legvai įžvelgdavo bet ką, kas yra.

καὶ τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἴκοσιν αἰώνεσσιν per dešimt ir dvidešimt žmonių kartų.

¹²⁰ 99(129) ir 119(130) fr. žr. priedus.

¹²¹ 118(128) fr. žr. priedus.

turi būti švarus kūnu ir siela (Porph. *De abs.* 62–63). Čia įdomu pastebėti Krišnos žodžius Bhagavadgītėje: „Kuomet žmogus su atsidavimu Man paaukoja lapelį, gėlę, vaisių ar vandens, iš dievobaimingos sielos Aš priimu tokią mylinčią auką¹²².“ Vadinasi, tiek auka, tiek aukotojas turi būti mylintys, tai yra atsidavę Meilei (Afroditei).

Porfirijus, aptardamas susilaikymą nuo gyvūnų žudymo senoviniuose aukojimo ritualuose, pamini reikšmingus darbo temai žodžius συγγενές ir οἰκειᾶ, nurodančius į giminingumą ir artumą tarp žmogaus ir gyvūno. Kas, remiantis Empedoklio fragmentais, bendro tarp gyvūno ir žmogaus? 100(110).10: „Žinok, kad visi dalykai turi mąstymą ir proto dalelę¹²³“ patvirtina, kad ne tik žmonės ir gyvūnai, bet ir augalai, kaip ir visa kūrinija¹²⁴, turi gyvybę ir mąstymą. Wright nurodo į 13(9).2, 26(20).6, 12(8).2 eilutes¹²⁵, kuriose patvirtinama bendra visų mirtingų gyvųjų būtybių sandara. Nors 131(127) ir 132(146) atspindi gyvybės rūšių gradacija, Περί φύσεως neaptinkama griežta skirtis tarp gyvybės formų. Gyvūnuose ir žmonėse plaka širdys bei teka kraujas, kuriame glūdi jų mąstymas, o augalai, kaip ir ankstesnieji, kvėpuoja. Žudydamas ir valgydamas sau giminingus ir artimus gyvūnus, žmogus užsiima žmogėdryste, tokiu būdu prisidedamas prie Neapykantos įtakos stiprinimo¹²⁶. Senovės graikų kultūroje žmogžudystė buvo baudžiama tremtimi¹²⁷. To pavyzdžių galima rasti tragedijose ir mituose, tarkime, *Karaliuje Oidipe*, Tantalo istorijoje ir iš jos sekusioje eilėje tragedijų apie Tijestą, Aigistą, Elektrą etc.

Porfirijus tęsia pasakojimą apie aukojimus, pateikdamas paaiškinimą, kodėl žmonės pradėjo aukoti gyvūnus (Porph. *De abs.* 2.27). Esą būdavo įprasta paaukojus dievams grūdus jų paragauti, todėl jie nusprendė tą patį padaryti ir su gyvūnų aukomis¹²⁸. Panašu, kad žmonės tai pradėjo daryti dėl neišmanymo arba silpstant jų dievobaimingumui, ką pateisintų palaipsnis Neapykantos įsigalėjimas kaip visatoje, taip ir žmonių sąmonėje. Šia linkme Šrimad Bhagavatam pateikiamas pasakojimas, išaiškinantis Viešpaties Budos apsireiškimo priežastį: Vedinėje kultūroje žemesniajam visuomenės sluoksniui aukojimuose buvo leidžiama aukoti gyvūnus, tačiau vyravo draudimas juos valgyti. Kuomet žmonių sąmonė įsigalint Geležies amžiui pradėjo silpti, jie ėmėsi aukoti ir valgyti gyvūnus vien dėl savo malonumo, bet ne dėl gyvūno gerovės ar dievų pamaloninimo. Buda,

¹²² Prabhupada 1972^a: 361 ir Resnick 2014: 155. (BG 9.26: patraṁ puṣpaṁ phalaṁ toyaṁ / yo me bhaktyā prayacchati / tad ahaṁ bhakty-upahṛtam / aśnāmi prayatātmanah).

¹²³ πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχειν καὶ νόματος αἴσαν.

¹²⁴ Apie kosmą kaip gigantišką dieviškos prigimties kosminį gyvūną Platono *Timajuje* žr. Kardelis 2016: 38.

¹²⁵ Wright 1981: 289.

¹²⁶ *ibid.*, 284.

¹²⁷ *ibid.*, 64.

¹²⁸ Žr. priedus 118(128) fr. Theophr. *De pietate*, fr. 12 (apud Porphyrium, in op. *De abstinencia* 2.20).

norėdamas sustabdyti smurtą (sanskrite hiṃsa¹²⁹) nužengė ir atmetė Vedų, aprašiusių gyvūnų aukojimo ritualus, autoritetą bei skelbė, kad Dievo nėra. Sekdami Buda, žmonės nustojo žudyti, aukoti ir valgyti gyvūnus¹³⁰. Empedoklio, Porfirijaus ir Šrimad Bhagavatam aprašymai gausūs religinių sąvokų. Porifirijus sako, kad paaukotų gyvūnų valgyti nenurodęs „šventasis įstatymas“. Ką apie įstatymus ir teisingumą sužinome iš Empedoklio fragmentų?

¹²⁹ Monier Williams 1899: 1297.

¹³⁰ Prabhupada 1972^b: 136 (ŠB 1.3.24).

6. Visuotinis įstatymas

Fragmentas apie visus vienijantį įstatymą randamas Aristotelio *Retorikoje*, kuomet jis aptarinėja teisingumą ir neteisingumą¹³¹:

*„Bet visa ko įstatymas driekiasi be galo per plačiai valdantį dangų ir neaprepiamą saulės šviesą...“*¹³²

Πεὶ δὲ φύσεως kalbama apie elementų ir Meilės bei Neapykantos jėgų ir kosminio pasaulio lygumą ir pusiausvyrą. Visa sudaryta iš elementų ir be to nieko¹³³. Meilės ir Neapykantos jėgos veikia kaip kosminėje erdvėje, taip ir daimono viduje. Daimonas, priimdamas vienokį ar kitokį sprendimą, nors ir ne dėl savo asmeninio pasirinkimo, prisideda prie vienos iš dviejų, visatą veikiančių, jėgų. Pasak 107(115) paminėtos dievų ištarmės, susitęsęs daimonas privalo būti ištremtas ir klajoti keisdamas skausmingus gyvenimo kelius.

Pagal Aristotelio komentarą galima įsivaizduoti valstybę su dvejomis teritorijomis: vienoje iš jų glaudžiasi dori, įstatymais sekantys piliečiai, kitoje, tarytum kalėjime, gyvena nuo visuomenės atiboti nusikaltėliai. Empedoklio teorijoje šias dvi gyventojų teritorijas ir jose gyvenančių daimonų kategorijas atitiktų Meilės globojama dieviškoji sritis, kur gyvuoja nemirtingi ir palaiminti dievai, bei Neapykantos valdoma kančių perpildyta svetima žemė, kur vargsta daugybei mirčių¹³⁴ ir klajonių pasmerkti, „šėlstančia Neapykanta pasitikintys“ nusidėjėliai. Fragmente įvardyto įstatymo išskirtinumas, jog jis išsidriekęs per visą dangų ir saulės apšviestą žemę. Tai, kaip pastebi Bollack¹³⁵, nėra žmonių išgalvotas pilietinis įstatymas, bet aukštesnių jėgų ar dievų valdžios, kaip ir 107(115) bei 23(30) paminėtų ištarmių ir priesaikų, visoms gyvosioms esybėms padiktuotas dėsni. Tai yra įstatymas, nurodantis į panašumą ir vienybę tarp dievų, žmonių, gyvūnų ir augalų¹³⁶. Aristotelis komentare 121(135) fragmentui cituoja Sofoklio Antigonę, kalbančią apie „Įstatymą, kuris ne šiandien ir ne vakar / Mums duotas ir kurio pradžios nežino niekas“¹³⁷. 107(115) paminėtas Būtinybės įstatymas taip pat yra amžinas (ἀίδιον), patvirtintas pačių dievų. Žmonės, kaip daimonai,

¹³¹ Žr. priedus 121(135) fr. Aristoteles et Corpus Aristotelicum, *Rhetorica* 1373b.

¹³² 121(135) fr.

¹³³ 14(21): ἐκ τούτων γὰρ πάνθ' ὅσα τ' ἦν ὅσα τ' ἔστι καὶ ἔσται.

¹³⁴ 105(113) fr.

¹³⁵ Žr. Bollack 97–98.

¹³⁶ Tai patvirtina 14(21) ir 15(23) fr.

¹³⁷ Soph. *Ant.* 456–457 (A. Dambrausko vertimas).

turintys labiau išlavintą mąstymą, turėtų lygiuotis į dieviškuosius įstatymus, apie ką kalba ir 121(135) komentuojantis Jamblichas¹³⁸. Jis perteikia Pitagoro paliepiamą įstatymų leidėjams susilaikyti nuo gyvūnų, jų bendrumo ir panašios su žmonėmis sandaros pagrindu. Visų gyvų būtybių panašumą sandaros atžvilgiu patvirtina 14(21) ir 15(23): „Iš jų kyla visa, kas buvo, yra ir bus, - iš jų kilo medžiai, vyrai ir moterys, gyvūnai ir paukščiai ir vandenyje augančios žuvys, taip pat ir ilgaamžiai, garbe išsiskiriantys dievai. Mat šie yra tikri dalykai, ir bėgdami vienas per kitą jie įgauna skirtingus pavidalus, kadangi dėl maišymosi jie kinta.“ Jamblichas, pabrėždamas panašumą tarp žmonių ir gyvūnų, vartoja tuos pačius žodžius kaip ir Porfirijus, συγγενῶν ζώων. Pitagoro įsakymas įstatymų leidėjams suprantamas, nes jie visuomenėje užima aukštesnę nei dauguma žmonių padėtį, todėl turi rodyti atitinkamą pavyzdį, kaip ir pats Empedoklis 102(112). Panašią mintį Bhagavad-gītoje išsako ir Krišna: „Kaip pasielgia didis žmogus, taip elgiasi ir paprasti žmonės. Kokį pavyzdį jis parodo, tokiu ir seka visas pasaulis“¹³⁹.

¹³⁸ Iambl. VP 24.108 žr. priedus 121(135) fr.

¹³⁹ Prabhupada 1972^a: 139 ir Resnick 2014: 140 (BG 3.21: yad yad ācarati śreṣṭhas / tat tad evetaro janaḥ / sa yat pramāṇaṁ kurute / lokas tad anuvartate).

7. Nuovoka

„Ar nenutrauksite baisiai aidinčio žudymo? Nejau nematote, kad dėl lengvabūdžio proto ryjate vienas kitą?¹⁴⁰“

122(136) ir 124(137) fragmentuose galiausiai atskleidžiama, kuo praktiškai pasireiškia giminingumo tarp žmonių ir gyvūnų nesuvokimas. Žudymas yra ardančios Neapykantos požymis. Atimti kitam gyvybę, vadinasi, atskirti sielą nuo kūno, tolygu prisidėti prie šėlstančios Neapykantos ir griauti tai, ką sukūrė Meilė. Žodžiai „ar nesusilaikysite“ išduoda žudymo veiksmo pasikartojimą¹⁴¹. Prisiminus, jog Empedoklis kreipiasi į „laisvus nuo nedorybės“ Akraganto gyventojus¹⁴², kyla klausimas, kodėl jam reikėtų taip dramatiškai kalbėti, tarsi jie būtų nuolatos vieni kitus žudantys nusidėjėliai. Wright paaiškina tokią Empedoklio kalbėjimo manierą kaip pamokslavimo tikslais pasitelktą jausmingą retoriką¹⁴³, tačiau galima iškelti kitokią prielaidą: ar negali būti taip, jog Empedoklio adresatai kalbėjimo momentu yra dori ir sąžiningi, tačiau praėjusiuose gyvenimuose tokie nebuvo ir žudymus vykdė anksčiau? Mat žemėje gimsta ir mirtingus kūnus gauna daimonai, kurie susitėpė galūnes. Net jei šiame gyvenime jie to ir neatsimena, Empedoklio pamokymai jiems yra naudingi ateičiai. Guthrie pateikė vieną iš galimų 102(112).3 žodžių „nepažinę blogybės (κακότητος ἀπειροι) paaiškinimų: turima omenyje ne jų nuodėmės, bet skurdo nepažinimas. Akragantiečiai Empedoklio kalbos metu buvo turtingi, jų miestas klestėjo, o tai reiškė, kad jie, priešingai nei nuskurdę ir vargstantys gyventojai, galėjo sau leisti prabangą ir malonumų įvairovę, įskaitant ir mėsos valgymą¹⁴⁴. Jei ši interpretacija teisinga, dramatiški Empedoklio klausimai tampa aiškesni. Žmonės, išlepe nuo pertekliaus, praranda pusiausvyrą. Kalbant Πεὶ φύσεως sąvokomis, Meilės prižiūrimas pasaulis yra tobulo rutulio formos, vadinasi, kiekvienas jo paviršiaus taškas tolygiai nutolęs nuo centro. Toks pasaulis yra pusiausviras, tačiau įsiveržus Neapykantai ir pradėjus tobulą rutulį ardyti, jis nustoja toks būti ir praranda savo tolygaus rutulio formą. Empedoklis siekia grąžinti žmones į pusiausvyros būseną.

122(136) fragmentas aptinkamas Seksto Empiriko *Prieš teoretikus*, kur jis rašo: „Pitagoras ir Empedoklis bei likusi italų dauguma sako, kad bendrybė yra ne tik tarp mūsų ir dievų,

¹⁴⁰ 122(136) fr. žr. priedus.

¹⁴¹ Bollack 2003: 99.

¹⁴² 102(112) fr. žr. priedus.

¹⁴³ Wright 1981: 286.

¹⁴⁴ Guthrie 1965: 246.

bet ir tarp mūsų bei nemąstančių gyvūnų. Viena mat yra dvasia, per visą visatą persismelkusi kaip siela, ir vienijanti mus vienus su kitais. Todėl žudydami juos ir jų mėsomis maitindamiesi nusikalstume ir nusidėtume kaip savus niokodami. Tad šie filosofai patarėdavo susilaikyti nuo gyvūnų ir nusidedant skelbė žmones, „aukurą rausvinančius šiltu laimingųjų krauju“, ir Empedoklis kažkur sako „argi ... kitą“ ir [124(137)] „tėvas ... mėsas“¹⁴⁵. Ankstesniame fragmente aptartas įstatymas Seksto interpretacijoje paaiškintas kaip visus vienijanti dvasia ar kosminė siela¹⁴⁶.

Prisimenant, kad visatoje vyksta nuolatinė Meilės ir Neapykantos įtakų kaita, šiame fragmente čia reikšmingai nuskamba žodžiai „blogai skambantis žudymas (φόνουιο δυσηχέος). Pastarasis žodis Homero *Iliadoje* randamas dešimt kartų, iš jų septynis šalia žodžio πολέμοιο. Karas paprastai pasireiškia žudymu¹⁴⁷, tad panašu, jog Empedoklis, Περί φύσεως aptaręs Meilės ir Neapykantos kovas, naudodamasis kariniu žodynu perteikia tą pačią nesantaikos nuotaiką ir Καθαρμοί, bet ne visatos, o žmogaus lygmeniu.

7.1 Nuovokos trūkumas

„Tėvas, pakėlęs pavidalą pakeitusį savą sūnų, perrėžia gerklę melsdamasis, didžiausias kvailys; o tie pasimetę (?)“¹⁴⁸ aukodami maldaujantį: bet jis, kurčias sūnaus šauksmams, jį papjovęs, savo menėse iškėlė baisią puotą. Taip pat ir tėvą sūnus pagriebęs, o vaikai motiną, išplėšę sielą, suryja artimųjų mėsą“¹⁴⁹.

124(137) yra Καθαρμοί kulminacijos taškas: jame nupasakota žiauri aukojimo scena išsiskiria spalvingu aprašymu ir skaitytojo prote nupiešia ryškų vaizdą. Aukojimo dalyviai nepaiso Porfirijaus minėto švento įstatymo, draudusio valgyti paaukotą gyvūną. Tėvas, būdamas aptemusios sąmonės, priešingai šventam protui (φρονήν ιερον), nesupranta, ką daro, taigi jis kvailys, tačiau kvailumas neatleidžia nuo atsakomybės¹⁵⁰. Atliktas veiksmas atneš pasekmes, ir jos paminėtos dar šiame fragmente. Pradžioje tėvas čiupo sūnų, o vėliau sūnus čiumpa tėvą. „Ką pasėsi, tą ir pjausi.“ Praradę protą veikėjai imasi žiaurių nusikaltimų ir tokiu būdu užsitraukia sau dar daugiau kančių. Aukojimas, kaip buvo pasakota 118(128), paprastai skirtas pamaloninti dievus, tačiau tarp proto-

¹⁴⁵ žr. priedus: 122(136) fr. Sext. Emp., *Math.* 9.127–129.

¹⁴⁶ Taip sako Wright 1981: 285.

¹⁴⁷ Bollack 2003: 99.

¹⁴⁸ vieta laikoma neaiškia, nuolat siūlomos konjektūros

¹⁴⁹ 124(137) fr. žr. priedus.

¹⁵⁰ Wright 1981: 286.

epochos ir kalbėjimo momentu aptariamo aukojimo akivaizdus skirtumas. Anuomet aukos buvo tyros, dabar jos suteptos krauju. Tuomet žmonėse tvyrojo Meilė, o dabar įsigalėjusi Neapykanta. Tada žmonės nelaistė aukurų jaučių krauju, o šiandien jie lieja neatpažįstamų artimųjų kraują. Panašu, kad žodžiai „οὐκ ἔσορᾶτε“ nurodo į nenuovokų protą. Šiuo atveju žmogaus trumparegiškumas pasireiškia tuo, kad vyras, paskerdęs savo sūnų, iš jo paruošia valgį. Auką jis atlieka, matyt, dėl to, kad taip įprasta, tokiu būdu jis parodo bent kokį dievobaimingumą, tačiau nemato pilno vaizdo. Iš esmės jis valgo savas mėsas (φίλας σάρκας) – tokiu būdu naikindamas save patį. Wright pastebi, jog šis fragmentas iškart primena *Agamemnono* tragediją, kurioje pagrindinis veikėjas paaukvoja savo dukrą Ifigeniją, ir Oresto bei Elektros motinžudystę¹⁵¹. Tragedijų ir aptariamo fragmento veikėjus sieja pamišimas (μανία). Neapykantos apsėstas protas sukelia kančias, dėl to daimonas turėtų rūpintis, kaip išgryninti savo voūč ir ištrūkti iš gimimų ir mirčių ciklo. Priešingu atveju, kaip nurodo 123(145), „žiaurių blogybių krečiami niekad neišlaisvinsite širdies nuo baisių kančių“.

¹⁵¹ Wright 1981: 287.

7.2 Kur slypi nuovoka?

94(105) fragmentas nurodo, jog žmogaus mąstymas tiesiogiai susijęs su aplink širdį tekančiu krauju, kitaip tariant, žmogaus kraujas yra jo mąstymas¹⁵². 83(98) pasakyta, kad kraujas yra tobuliausias Afroditės kūrinys, kadangi jis sudarytas iš lygiomis proporcijomis susimaišiusių ir prieglobstį Kiprietės krantuose radusių elementų¹⁵³. Kadangi Afroditė yra įkūnyta Meilė, būtų natūralu daryti išvadą, jog jos kūrinys taip pat pripildytas meilės: žmonės dėl Afroditės, esančios jų galūnėse, mąsto draugiškas mintis ir atlieka vieningus darbus¹⁵⁴. Įdomu, kad čia Φιλότης pavaizduota ne tik kaip kosminė jėga, bet ir atskirose gyvose būtybėse veikiantis principas. Tarp paklusnių Afroditei žmonių ir gyvūnų, kaip matėme 119(130), liepsnojo draugystė, o 99(129) apibūdintas proto-epochos žmogus buvo įgijęs išaukštintą mąstymą. Darnūs santykiai bei iškilnių dalykų mąstymas yra du pagrindiniai žmonėse ir gyvūnuose atsispindintys Meilės požymiai. Klausimas, ar Empedoklis išveda aiškią sąsają tarp meilės ir mąstymo? 122(136) fragmente žmonės nesiliauja žudę ir riję artimųjų dėl neatidaus proto (ἀκηδεῖνισι νόοιο). 94(105) pirmiausia nurodoma, kad žmonės mąsto, o tuomet dirba. Taip pat ir 122(136) visų pirma būdami neatidaus proto (t.y. kuomet nemąsto) žmonės žudo, tokiu būdu kurstydami Neapykantą, vadinasi, ne-myli. 124(137) fragmente tėvas yra kvailas (νήπιος) ir kurčias (νήκουστος), todėl skerdžia pavidalą pakeitusį sūnų. Taigi daimonas, nemąstydamas draugiškų (mylinčių) minčių, negali atlikti tokių veiksmų.

Kurią daimono charakteristiką, meilę ar mąstymą, būtų galima išskirti kaip pagrindinę? Kahn teigia, jog dviejų Empedoklio poemų suderinamumo atveju daimonas gali atliepti tik Meilės gyvosiose būtybėse principui, kadangi elementai yra skirtingi vienas nuo kito ir nuo pačios Meilės¹⁵⁵. Tai atrodo įtikima: jei visi elementai daimoną nuo savęs atstumia¹⁵⁶, o Meilė jį priima ir globoja bei vienija su kitais daimonais¹⁵⁷ ir Meilę galima suvokti tik per Meilę¹⁵⁸, daimonas gali ją pasiekti tik atlikdamas Meilę puoselėjančius veiksmus, tačiau minėjome: tam, kad daimonas gebėtų tinkamai elgtis, jam reikalingas išlavintas mąstymas. Φιλότης, kaip kosminis principas, jau glūdi elementuose¹⁵⁹, o mąstymą daimonas turėtų įgyti ir išlaikyti savo pastangomis: 99(129) fragmento

¹⁵² 94(105) fr.: αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.

¹⁵³ 83(98) fr.: τούτοισιν ἴση συνέκυρσε μάλιστα / ... / Κύπριδος ὀρμισθεῖσα τελείois ἐν λιμένεσσιν.

¹⁵⁴ 8(17) fr.: ἥτις καὶ θνητοῖσι νομίζεται ἔμφυτος ἄρθροis / τῇ τε φίλα φρονέουσι καὶ ἄρθρια ἔργα τελοῦσι.

¹⁵⁵ Kahn 1960: 456.

¹⁵⁶ 107(115) fr.

¹⁵⁷ 8(17) fr.

¹⁵⁸ 77(109) fr.

¹⁵⁹ 8(17) fr.

vyras proto turtą įgijo (ἐκτήσατο). Pausanijas, jei bus dėmesingas ir palankiai nusiteikęs rūpinsis savo mintimis, įgys (ἐκτήσεται) dar daugiau [su mąstymu susijusių] dalykų¹⁶⁰. Empedoklis 8(17).21 rašo, jog Meilės, priešingai nei elementų, negalima pamatyti akimis, ją reikia suvokti protu¹⁶¹. Susiejus šį teiginį su mintimi, jog Meilę galima pažinti tik per Meilę, panašu, kad tarp jos ir proto būtų galima padėti lygybės ženklą, todėl daimono susilaikymas nuo žudymo išplaukia iš abiejų faktorių: mąstymo ir meilės.

7.3 Gyvūno ir žmogaus santykis

Išlikusiuose fragmentuose sąsajoje su mąstymu paprastai minimas žmogus, priešpriešinamos jo bukos ir išaukštintos mintys. Apie tai, kad visa turi mąstymą, pasakyta tik trumpai. Matyt, remdamasi įvairių Antikos autorių komentarais, Wright iš kelių 100(110) fragmento žodžių dedukuoja išvadą, jog primityvus elementų mąstymas pasireiškia tuo, kad panašus traukia panašų, tačiau augalai, būdami sudaryti iš kelių elementų, yra sudėtingesnės struktūros, dėl to pasižymi labiau išvystytu mąstymu. Gyvūnų sandara dar aukštesnio lygio nei augalų: juos sudaro įvairesniu santykiu susimaišę elementai, todėl jų gebėjimas mąstyti yra dar labiau išlavintas, tačiau jie gali protauti tik apie paprastus dalykus, pavyzdžiui, mitybą¹⁶². Žmogaus kraujas yra beveik tobuliausios sudėties, todėl jis gali mąstyti paprastus ir sudėtingus dalykus¹⁶³, vis dėlto žmogaus kūnas ir kraujas laikinas ir išsiskyrus elementams nė vieno iš jų neliks, tad neliks ir mąstymo, tačiau aukščiausiam lygmenyje mąstymui nebūtina lokalizuotis kraujyje, sako Wright. Išsigryninęs jis tampa šventu protu (φρὴν ἱερὴ)¹⁶⁴.

Vis dėlto, iš pačių Empedoklio fragmentų nėra aišku, kuo žmogaus kraujas ir mąstymas išskirtiniai ir kodėl būtent jam negalima žudyti gyvūnų. Kodėl žmogui privali moralė gyvūnų atžvilgiu, tačiau gyvūnams vieni kitų ir žmogaus atžvilgiu – ne? Pavyzdžiui, Hesiodas pasakoja, kaip Kronidas nustatęs, kad gyvūnai gali ryti vienas kitą, mat jiems teisingumas negalioja¹⁶⁵, tačiau nepateikia tam jokio paaiškinimo. Remdamiesi dualistine Empedoklio priešybių teorija galime kelti prielaidą, jog Neapykantos blaškomų žmonių ir gyvūnų mąstymas yra žemesnės kokybės, mat visatą ardanti Neapykanta tą patį daro ir su gyvųjų esybių protais: bukina jų mintis. Πεὶ φύσεως

¹⁶⁰ 100(110) fr.

¹⁶¹ 8(17).21 fr.: τήν σὺ νόωι δέσκει, μὴδ' ὁμμασιν ἤσο τεθηπώς.

¹⁶² Wright 1981: 235.

¹⁶³ *ibid.*, 209 ir 261.

¹⁶⁴ *ibid.*, 71.

¹⁶⁵ Hes. *Op.* 276–278. (A. Kazimierėno vertimas)

Empedoklis kreipiasi į Pausaniją, kuris, akivaizdu, yra žmogus, o Καθαρμοί – į Akraganto gyventojus, kurie taip pat žmonės. Empedoklis nesikalba su gyvūnais ir augalais. Nors jis tiesiogiai nepasako, kad gyvūnų mąstymas yra žemesnis, galbūt tokios išvados galime prieiti ir patys. Remdamiesi Porfirijaus ir Jamblichio komentarais, aptarėme žmonių ir gyvūnų giminingumo klausimą. Ar Empedoklio raginimas susilaikyti nuo gyvūnų žudymo nėra panašus į šeimyninę situaciją, kuomet tėvas liepia vyresniam ir išmintingesniam sūnui neskriausti jaunesnio ir silpnesniu protu pasižyminčio brolio, o gyvūnams „tebūnie atleista, nes jie nežino, ką daro“? Prisimenant 124(137) pakeitusį pavidalą sūnų, Guthrie pastebi, kad fragmentas remiasi pitagorietiška sielos persikūnijimo samprata¹⁶⁶, teigiančia, jog gyvūno kūne gali būti įkalinta artimojo siela. Mintis, kad žmonės, valgydami gyvūnus, iš tiesų valgo vienas kitą, išsakyta ir 122(136): „[...] Nejaugi nematote, kad dėl neatidaus proto ryjate vienas kitą?“ Susilaikymas nuo gyvūnų žudymo Empedoklio fragmentuose iš esmės remiasi žmogaus ir gyvūno tapatumo daimono (sielos) atžvilgiu pagrindu.

¹⁶⁶ Guthrie 1965: 250.

8. Kur veda Empedoklio etikos idealas?

„galiausiai tampa pranašais ir himnų dainiais bei gydytojais ir žemės žmonių vadovais, iš ten iškyla garbe išsiskiriantys dievai. su kitais nemirtingaisiais besidalinantys židiniu, valgantys prie to paties stalo, negavę žmogiškų kančių, nenuilstantys¹⁶⁷.“

Iš perskaitytų fragmentų gali susidaryti įspūdis, jog pasaulis buvo geras ir gražus tik proto-epochoje, kuomet visatą palaikė vienijanti Meilė, tačiau dabartinis, Neapykantos apraiškų kupinas gyvenimas, yra kančia nuo pradžios iki galo. Mintis, kad žmogus gali gimti gyvūno ar augalo kūne neteikia jokio džiaugsmo. Nejaugi viskas taip blogai ir laikui bėgant Neapykantai visiškai įsigalėjus žemės gyventojams norėsis verčiau patiems užbaigti savo niekingą egzistenciją? Prisimenant, kad niekas negimsta ir nemiršta, o daimonas keliauja iš kūno į kūną, nepanašu, kad toks pasirinkimas išspręstų siaubingų kančių problemą. Empedoklis, ragindamas žmones susilaikyti nuo žudymo, kviečia juos sekti jo pavyzdžiu ir tapti nebe mirtingais dievais, tačiau ką tai reiškia? Ar aukščiausias ir galutinis daimono tikslas yra gimimų ir mirties rato užbaigimas ir tapimas dievu kaip asmenybe, o gal grįžimas į pradinių elementų būvį ir individualios tapatybės praradimas? Jei idealiu atveju visi daimonai taptų tobulais išminčiais ir dievais, atrodytų, jų kūnai turėtų išsiskaidyti į elementus, šie grįžti į giminingą masę ir tokiu būdu kūrinijoje nieko neliktų: tai būtų tarytum pasaulio pabaiga. Ar Meilė visa apjungia į tokį belytį, beveidį, neišraiškingą vienį?

Empedoklio požiūris į šį pasaulį nėra vienareikšmiškai neigiamas, jame galima įžvelgti ir priešingų nuotaikų. Galbūt priežastis, kodėl Empedoklio pasaulio aprašymas skamba pernelyg pesimistiškai yra ta, kad fragmentų, aprašiusių gražius dalykus, tiesiog neišliko. Pavyzdžiui, 15(23) fragmente apie dailininkus galima matyti estetinį pasigėrėjimą pasauliu: įvairiems pavidalams nutapyti naudojamos skirtingos spalvos, o dailininkai yra savo amatą gerai išmanantys menininkai. Jų kūryba tiksli ir puošni. Dailus šventyklų aukojimų apibūdinimas primena 118(128) fragmentą, kuriame aprašyta, kokias tyrus, kvapnius ir gražius dalykus žmonės siūlė Kiprietei. Visa tai, kas susiję su Φιλότης (Meile – Afrodite – Kipriete), yra miela ir malonu. Žiūrint į tai, kad Empedoklio aprašytas kosmosas veikia cikliška, galima daryti išvadą, kad „Auksinės praeities“ vaizdinys nėra ne šio pasaulio tikrovė ar prarastas rojus. Pasaulis gali būti geras, ir jis vėl toks bus, neišvengiama Būtinybė tuo pasirūpins. Neapykanta keičia Meilę, o Meilė vėl pakeis Neapykantą. Apie Meilės

¹⁶⁷ 132(146) ir 133(147) fr. žr. priedus.

kuriamą vienį galima mąstyti ne kaip apie vientisą, savybių neturintį, gumulą, bet kaip apie etinį idealą, vieningą gyvenimą pagal tas pačias moralines vertybes, kur tarp žmonių ir gyvūnų liepsnoja draugystė, taika ir meilė, ir visas gyvas būtybes sieja noras patenkinti Afroditę. Kaip sako Guthrie, daimonas, norėdamas išsilaisvinti iš bausmės, turi atsidėti Afroditės ar Meilės garbinimui ir tarnystei¹⁶⁸. Panašu, kad Empedoklis savo pamokymais veda į asmeninį, kūrybišką ir visomis prasmėmis teigiamą gyvenimą. Kiekvienas daimonas turi tokį šansą būti laimingas ir nustoti kentėti, belieka jam priimti tinkamą sprendimą. Plutarchas, komentuodamas 111(119) fragmentą, išsakė įdomią mintį, jog „iš žmogaus jokia vieta neatima palaimos, kaip ir šaunumo ar išminties¹⁶⁹.“ Galbūt tai reiškia, kad net ir išoriškai veikiamas Neapykantos žmogus gali būti laimingas ir išmintingas vidujai, širdimi ir protu atsidavęs Afroditei ir jos dėka mąstydamas gražias mintis ir kartu su kitais daimonais atlikdamas vieningus darbus?

¹⁶⁸ Guthrie 1965: 250.

¹⁶⁹ žr. priedus 111(119) fr.: Plut. *De exil.* (599a–607f) St. 607.E.4

9. Išvados

Uždavinys prieiti galutines išvadas Empedoklio filosofijoje atrodo neįveikiamas, vis dėlto, kiekvienas tyrėjas bando suteikti jai daugiau aiškumo, nors visada išlieka galimybė interpretuoti iš naujo. Fragmentiškai išlikęs tekstas leidžia tvirtai nustatyti tik dalį Empedoklio doktrinos elementų. Tuo tarpu norint rekonstruoti jos visumą bei aiškų dalių tarpusavio santykį reikia ne tik logikos, bet ir vaizduotės. Taigi čia pateikiamos išvados kyla ne tik iš išlikusių fragmentų analizės, bet taip pat iš bendros jo doktrinos vizijos. Empedoklis iš kelių didžiųjų pirmtakų perėmė jų mokymų elementus ir bandė juos sujungti į vientisą pasaulio vaizdinį, tačiau, kaip dėstoma šiame darbe, paliko daug neišspręstų klausimų. Apžvelgę Antikos komentatorių požiūrius į įvairias išlikusiuose Empedoklio fragmentuose vartojamas nevienareikšmiškas sąvokas ir apsvaistę vienas kitoms prieštaraujančias šiuolaikinių mokslininkų interpretacijas, supratome, kad stebėjimo rezultatai didele dalimi priklauso nuo stebėtojo.

Šis darbas buvo kuklus bandymas patvirtinti, jog *Καθαροί* išdėstyta vegetarizmo etika neprieštarauja *Περὶ φύσεως* pateiktai kosmogonijos teorijai, bet viena antrina kitai. Žmogus, kaip mikrokosmas, būdamas integralia kūrinijos, makrokosmo, dalimi, savo veiksmais daro tiesioginę įtaką jį supančiai aplinkai ir kuria asmeninę bei tarpasmeninę žmonių (kaip gyvūnų) ir gyvūnų (kaip žmonių) ateitį. Empedoklis abiejose poemose pabrėžia asmeninę gyvosios būtybės įtakos zoną. Empedoklis dar nemastė dvasios ir materijos sąvokomis, tačiau, remdamiesi Antikos komentatoriais, priėjome išvados, kad daimonas Empedoklio visatoje veikia kaip ribinė apraška tarp dvasios ir materijos. Prigimtimi daimonas yra dieviškas ir nemirtingas, tačiau dėl atliktos klaidos kaip bausmė jam skiriami pasikartojantys gimimai ir mirtys skatina jį suvokti ir prisiimti atsakomybę už savo veiksmus. Daimonui iškeliamas tikslas siekti grįžimo atgal į jo prigimtį atitinkančią amžiną ir kančios nepažįstančių dievų buveinę. Pradedant Meile ir Neapykanta, baigiant dievais ir daimonais, visi jie pavaizduoti kaip gyvos asmenybės. Tokie pat gyvi yra ir mąstymu pasižymintys gyvūnai ir augalai.

Empedoklio mistinei – religinei doktrinai įtakos turėjo orfikų ir Pitagoro mokymai, besiremiantys sielos persikūnijimo samprata. Paaiškėjo, kad pagrindinė susilaikymo nuo gyvūnų žudymo ir valgyimo priežastis yra žmogaus ir gyvūno panašumas ar netgi tapatumas, kadangi tas pats daimonas gali persikelti iš žmogaus į gyvūno kūną ir atvirkščiai. Taigi žmogus, žudydamas ir valgydamas gyvūną, iš esmės žudo ir valgo savo pavidalą pakeitusį artimąjį. Parodėme, kad remdamiesi vien išlikusiais Empedoklio fragmentais negalime paaiškinti, kas iš esmės yra daimonas

ir kaip jis persikelia iš vieno kūno į kitą. Neaišku, ar daimonas atsimena ankstesnius gyvenimus ir ar jo ilgaamžiškumas nurodo į amžinumą.

Empedoklis buvo mąstytojas-poetas, pateikęs filosofiją eiliuota forma, kuri šiuolaikiškai mąstančiam žmogui gali būti nesuvokiama. Mintis, kad poezijos išversti į kitą kalbą ir mąstyti apie ją kita kalba neįmanoma, ypač tinkama Empedoklio kūrybos atveju. Norint giliau suvokti, ką jis norėjo pasakyti, tolimesni tyrimai turėtų linkti dvejomis kryptimis: į Empedoklio pirmtakus, padėjusius pamatus jo filosofijai, ir į vėlyvosios Antikos autorius, neoplatonikus, išsamiai svarsčiusius ir aprašiusius tokias mįslingas sąvokas kaip siela ir jos persikūnijimas, daimonas, dievas, gėris ir blogis, išmintis ir teisingumas etc. Empedoklio filosofija yra graži, tačiau norint pilnai tą grožį suvokti, reikia į ją pažvelgti iš, kiek įmanoma, daugiau požiūrio taškų.

Pagrindinis nesutarimas, kylantis tarp mokslininkų nagrinėjant Empedoklio filosofiją, yra poemų „nesuderinamumas“. Rašau šį žodį kabutėse, nes tai yra labai sąlygotas ir netvarus žodis. Jei mąstyčiau, kad Περί φύσεως kalba apie materialią gamtą ir daimono kūną, o Καθαρμοί apie patį daimoną kaip amžiną sielą, bet koks nesuderinamumas kaipmat išgaruotų. Fizikos studentams skirti fizikos vadovėliai, o teologams – šventieji raštai ir dėl to neverta pyktis. Verčiau tarp abiejų Empedoklio poemų ieškoti sąlyčio taškų ir megzti dialogą. Bandymas Empedoklio filosofiją paguldyti į Prokrusto lovą ir stengtis ją išprausti į siauro mąstymo rėmus ar pritempti prie asmeninės pasaulėžiūros neduos rezultatų. O priėmus Empedoklio kūrybą atvira širdimi ir protu, galbūt pajėgsime įžvelgti daugiau ir ji taps aiškesnė.

10. Literatūros sąrašas

1.1 Šaltiniai

Ἐμπεδοκλῆς. 1951. *Καθαρμοί*. Ex libro: H. Diels, W. Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker, 1er Band, 6ste Aufl. Cetera quoque ex editionibus in TLG collectis.

Epikūras. 1977. Laiškai. *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Antika. Vilnius: Mintis.

Hesiodas. 2019. *Darbai ir dienos*. Iš senosios graikų k. vertė A. Kazimierėnas

Homeras. 1979. *Odisėja*. Iš senosios graikų kalbos vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga

Hridayananda dasa Goswami, Gopiparanadhana dasa Adhikari, Dravida dasa Brahmacari. 1984: *Śrīmad-Bhāgavatam*, 12th Canto. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų kalbos vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2020 m.

Hridayananda dasa Goswami, Gopiparanadhana dasa Adhikari, Dravida dasa Brahmacari. 1985: *Śrīmad-Bhāgavatam*, 10th Canto – Part Four. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų kalbos vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2016 m.

Platonas. 1995. *Timajas*. Iš senosios graikų k. vertė: N. Kardelis. Vilnius: Aidai

Platonas. 2000. *Valstybė*. Iš senosios graikų k. vertė: J. Dumčius. Vilnius: prada.

Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, 1972^a: *Bhagavad-gītā as it is*, India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų kalbos vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2012 m.

Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, 1972^b: *Śrīmad-Bhāgavatam*, 1st Canto – Part One. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų kalbos vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2012 m.

Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, 1972^c: *Śrīmad-Bhāgavatam*, 1st Canto – Part Three. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų kalbos vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2012 m.

Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, 1973, *Śrīmad-Bhāgavatam*, 3rd Canto – Part Two. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų k. vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2011 m.

Prabhupada, A. C. Bhaktivedanta Swami, 1976, *Śrīmad-Bhāgavatam*, 6th Canto – Part Three. India: Bhaktivedanta Book Trust. Iš anglų k. vertė: vertėjų kolektyvas. Perspausdinta 2014 m.

Sofoklis. 1988. *Antigonė, Antikinės tragedijos*, Iš senosios graikų k. vertė A. Dambrauskas. Vilnius: Vaga

1.2 Mokslinė literatūra

Bollack, Jean 2003: *Les Purifications, Un projet de paix universelle*, Paris: Éditions du Seuil.

Burnet, John 1952: *Early Greek Philosophy*, London: Adam & Charles Black.

Bussanich, John 2016: Reincarnation and Salvation in Magna Graecia and Plato, in „*Philosopher Kings and Tragic Heroes, Essays on Images and Ideas from Western Greece*“, edited by: Heather L. Reid and Davide Tanasi, Fonte Aretusa: Parnassos Press, 79–92.

Gutauskas, Mintautas 2021: *Žmogus ir gyvūnas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Guthrie, W. K. C. 1962: *A History of Greek Philosophy, Volume 1, The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge: Cambridge University Press.

Guthrie, W. K. C. 1965: *A History of Greek Philosophy, Volume 2, The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*, Cambridge: Cambridge University Press.

Inwood, Brad 2001: *The Poem of Empedocles, a Text and Translation with an Introduction by Brad Inwood, Revised Edition*, Toronto: University of Toronto Press

Kahn, Charles H. 1960: „Religion and Natural Philosophy in Empedocles' Doctrine of the Soul“, AGP, 3-35. Reprinted with revisions and „Retractationes“ in Mourelatos, Alexander P. D.: *The Pre-Socratics, A Collection of Critical Essays*, New Jersey: Princeton University Press. pp. 426-56.

Kardelis, Naglis 2016: „Gyvūno sampratos formavimasis senovės graikų mąstyme“, *Athena*, Nr. 11, Lietuvos kultūros tyrimų institutas.

Kirk, G.S., J.E. Raven, 1977: *Presocratic Philosophers*, United States of America: Cambridge University Press.

Monier-Williams, Monier. [1899] 1974 *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press

Mourelatos, Alexander P. D. 2014: *The Pre-Socratics, A Collection of Critical Essays*, New Jersey: Princeton University Press.

Newmyer, Stephen T. 2011: *Animals in Greek and Roman Thought, A Sourcebook*, New York: Routledge.

Resnick, Howard J. (H. D. Goswami) 2015: *A Comprehensive Guide to Bhagavad-gītā With Literal Translation*, Florida: Krishna West, Inc.

Santaniello, Carlo 2012: Θεός, Δαίμων, Φρὴν Ἱερή: Empedocles and the Divine, *Revue de Métaphysique et de Morale*, Juillet-Septembre No. 3, Empédocle. Les Dieux, le sacrifice et la grâce, 301–313

Trépanier, Simon 2017: From Hades to the Stars, *Classical Antiquity* Vol. 36, No. 1 (April 2017), 130–182.

Wright, M. Rosemary. 1981: *Empedocles: The Extant Fragments*, New Haven: Yale University Press.

Žukauskaitė, Audronė 2016: Nuo biopolitikos iki biofilosofijos, Vilnius: Kitos knygos.

11. Summary

It seems that today plant-based diets, such as vegetarianism and veganism are spreading faster than ever before. Not understanding the foundation for such choice people differing in their habits tend to mock those who refuse to eat meat and other animal foods. Also, nowadays the question of animal rights is gaining more and more attention. Activists are proposing new laws and regulations requiring to treat animals as well as humans.

According to the philosophy of one of the best documented Presocratic philosopher Empedocles, animals are humans. They are viewed as our relatives and family members. Therefore, a person (or daimon) should not commit violence against animals, what to speak of eating them. Empedocles' propagation of abstinence from animal killing is strongly based on doctrine of soul transmigration coming from Orphic religion, Pythagorean school and teachings of Eastern religions, especially from India.

What is daimon and how it transmigrates? Is it eternal being or does it die like all mortal compounds made from elements do? What is mortality and immortality? What is the difference between the soul and the body? These are only a few questions that arise when discussing Empedocles' philosophy.

Two poems are ascribed to Empedocles, *Καθαρμοί* and *Περὶ φύσεως*. It often seems that they are incompatible. One puts more emphasis on nature, structure of elements, functions of active forces: Love and Strife, creation of plants, animals and humans, the other puts stress on the fate of the daimon, its crime and punishment, resulting in banishment from the realm of eternal and blessed gods.

In the extant fragments of Empedocles we read about an ancient period often called „Golden age“ and pathetic situation of life on earth under the sway of Strife. Ancient commentators say that daimon is an eternal being not belonging to this miserable and temporary world and that Empedocles teaches people to abstain from animal killing in order to purify themselves and return back to their natural state, free of human pains and misery.

While researching Empedocles' poetical philosophy we face many obscure questions left unanswered. Is there a way to clarify them and to understand the basis of Empedocles philosophy? We see a sincere effort of Empedocles to teach people so that their hearts and minds become enlightened and that they do not have to suffer. Is it only religion-based sentiments or is mysticism and religion related to nature and can be explained in empirical terms?

12. Priedai

Καθαρμοί	
Empedoklio fragmentų seka pateikiama, kokią ją rekonstruoja M. R. Wright. Skliaustuose pateikiama Diez-Kranz fragmentų numeracija. Tekstas paremtas Diels-Kranz ir Wright redakcija (čia nesiekta išspręsti teksto problemų, bet atskirais atvejais pasirinktas mums įtikimesnis skaitymas) Šalia kai kurių fragmentų pateikiami mūsų temai svarbesni kontekstai, kuriuose cituojamos ar komentuojamos Empedoklio eilutės. Tačiau nesiekta pateikti visų fragmentus ar tam tikras jų eilutes bei frazes cituojančių vietų. Fragmentų šaltinių tekstai paimti iš leidimų, esančių TLG tekstyne (žr. TLG Canon)	
102 (112)	
v. 1,2; 4-11 Diogenes Laertius 8.61; 3 Diodorus Siculus 13.83.1; 10,12 Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 6.3.30; ct.	
ὃ φίλοι, οἱ μέγα ἄστν κατὰ ξανθοῦ Ἀκράγαντος ναίετ' ἄν' ἄκρα πόλεος, ἀγαθῶν μελεδήμονες ἔργων, (ξείνων αἰδοῖοι λιμένες, κακότητος ἄπειροι,) χαίρετ'· ἐγὼ δ' ὑμῖν θεὸς ἄμβροτος, οὐκέτι θνητός πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος, ὥσπερ ἔοικα, ταινίαις τε περιστέπτος στέφεσιν τε θαλείοις. τοῖσιν ἴμ' ἄν ἴκωμαι ἐς ἄστεα τηλεθάοντα, ἀνδράσιν ἡδὲ γυναιξί, σεβίζομαι· οἱ δ' ἄμ' ἔπονται μυρίοι ἐξερέοντες, ὅππῃ πρὸς κέρδος ἀταρπός, οἱ μὲν μαντοσυνέων κεχρημένοι, οἱ δ' ἐπὶ νοῦσων παντοίων ἐπύθοντο κλυεῖν εὐηκέα βάξιν, δηρὸν δὴ χαλεπήσι πεπαρμένοι <ἄμφ' ὀδύνησιν>.	O mielieji, gyvenatys didžiame mieste prie auksinio Akraganto ¹⁷⁰ , ant akropolio šlaitų, uolūs geradariai, svetimšaliams pagarbūs uostai, nepažinę blogybės, džiaukitės ¹⁷¹ : aš jums dievas nemarus, nebe mirtingasis, vaikštau ¹⁷² pagerbtas tarp visų kaip dera, apvainikuotas juostomis ir puošniais vainikais. Kai tik [lydimas?] vyrų ir moterų įžengiu į klestintį miestą, esu šlovinamas: tūkstančiai seka klausdami, kur takas prie pelno, kiti pranašysčių teiraujasi, treči nuo visokių ligų trokšta išgirsti ¹⁷³ gydantį žodį, seniai kamuojami veriančių skausmų.
103 (114)	
Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 5.1.9	
ὃ φίλοι, οἶδα μὲν οὐνεκ' ἀληθείῃ πάρα μύθοις, οὓς ἐγὼ ἐξερέω· μάλα δ' ἀργαλέῃ γε τέτυκται ἀνδράσι καὶ δύσζηλος ἐπὶ φρένα πίστιος ὁρμή.	O mielieji, žinau, kad žodžiuose, kuriuos pasakysiu, yra tiesa; tačiau labai skausmingas ir įkyrus vyrų protams būna įtikinimo puolimas.
104 (11)	
Plutarchus, <i>Adversus Colotem</i> 1113c	
νήπιοι· οὐ γάρ σφιν δολιχόφρονές εἰσι μέριμναι· οἱ δὴ γίνεσθαι πάρος οὐκ ἐὼν ἐλπίζουσιν ἢ τι καταθνήσκειν τε καὶ ἐξόλλυσθαι ἀπάντη.	Mažvaikiai, ne toliaregiai jų rūpesčiai; jie tiki, kad atsiranda, ko anksčiau nebuvo, ar kad kas nors žūsta ir visai išnyksta.
105 (113)	
Sextus Empiricus, <i>Adversus mathematicos</i> 1.302	
ἀλλὰ τί τοῖσδ' ἐπείκειμ' ὥσει μέγα χρημὰ τι πράσσω, εἰ θνητῶν περίεμι πολυφθερῶν ἀνθρώπων;	Bet kam taip stengiuosi dėl šių (dalykų?), tarsi kažką svarbaus darydamas, jei pranokstu daug kartų miršančius žmones?
106 (15)	
Plutarchus, <i>Adversus Colotem</i> 1113d	
οὐκ ἂν ἀνὴρ τοιαῦτα σοφὸς φρεσὶ μαντεύσαιοι, ὥς ὄφρα μὲν τε βιώσι, τὸ δὴ βίοντον καλέουσι, τόφρα μὲν οὖν εἰσὶν, καὶ σφιν πάρα δειλὰ καὶ ἐσθλά, πρὶν δὲ πάγεν τε βροτοὶ καὶ <ἐπεὶ> λύθεν, οὐδὲν ἄρ' εἰσιν.	Išmintingas vyras tokių dalykų širdyje nepranašautų, kad kol gyvena, tai mat vadina gyvenimu, tol yra, ir jiems nutinka gera ir bloga, o prieš tai, kai jie, mirtingieji, buvo nukalti, ir kai suiro, iš tiesų yra niekas.

¹⁷⁰ Akraganto upė, kurios vardu pavadintas pats miestas, buvo rusvai gelsvos spalvos.

¹⁷¹ įprastas graikiškas pasisveikinimas, bet čia svarbi ir tiesioginė žodžio reikšmė.

¹⁷² galimas vertimas „kylu ir leidžiuosi“, bet šiame kontekste nelabai įtikimas.

¹⁷³ ἐπύθοντο (aor. gnomicus) klausė /klausia kad išgirstų.

107 (115)	
ἔστιν Ἀνάγκης χρῆμα, θεῶν ψήφισμα παλαιόν, αἰδίων, πλατέεσσι κατεσφρηγισμένον ὄρκοις· εὐτέ τις ἀμπλακίησι φόνωι φίλα γυῖα μῆνῃ¹⁷⁴, <νεῖκεῖ θ'> ὅς κ(ε) ἐπίορκον ἀμαρτήσας ἐπομόσσει, δαίμονες οἶτε μακραίωνος λελάχασι βίοιο, τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλάλησθαι, φυομένους παντοῖα διὰ χρόνου εἶδεα θνητῶν ἀργαλέας βιώτοιο μεταλλάσσοντα κελεύθους. αἰθέριον μὲν γάρ σφε μένος πόντονδε διώκει, πόντος δ' ἐς χθονὸς οὐδας ἀπέπτυσσε, γαῖα δ' ἐς αὐγὰς ἡελίου φαέθοντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις· ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες. τῶν καὶ ἐγὼ νῦν εἰμι¹⁷⁵, φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης, νεῖκεῖ μαινομένωι πίσυνος.	Yra Būtinybės ištarmė, pirmykštis įstatymas dievų, amžinas, sutvirtintas plačiomis priesaikomis: jei kas suklupęs¹⁷⁶ nužudymu savas sutepa galūnes, ir kuris dėl Nesantaikos melagingą priesaiką suklydęs prisiekia – daimonai, kuriems ilgaamžis teko gyvenimas – tris dešimtis tūkstančių metų laikų¹⁷⁷ toli nuo laimingųjų tam lemta klajoti, jie išauga per laiką visokiausiais mirtingųjų pavidalais, mainančiais skausmingus gyvenimo kelius. Mat eterio¹⁷⁸ jėga jį jūron veja, jūra į dirvos laitą¹⁷⁹ išspjovė, žemė į spindulius švytinčios saulės, o ši į sukurius eterio sviedė: vienas iš kito priima, bet visi neapkenčia. Vienas jų ir aš dabar esu, nuo dievų ištremtas klajoklis, šėlstančiai Nesantaikai paklūstantis.
Hippolytus, <i>Refutatio omnium haeresium</i> 7.29.14–24 Τὸ δὲ πῦρ <καὶ τὸ ὕδωρ> καὶ ἡ γῆ καὶ ὁ ἀήρ θνήσκοντα καὶ ἀναβιοῦντα. ὅταν μὲν γὰρ ἀποθάνῃ τὰ ὑπὸ τοῦ νείκους γενόμενα, παραλαμβάνουσα αὐτὰ ἡ φιλία πρ(ο)σάγει καὶ προστίθῃσι καὶ προσοικεῖοι τῷ παντί, ἵνα μένῃ τὸ πᾶν ἔν, ὑπὸ τῆς φιλίας αἰεὶ διακοσμοῦμενον μονοτρόπως καὶ μονοειδῶς. ὅταν δὲ ἡ φιλία ἐκ πολλῶν ποιήσῃ τὸ ἓν καὶ τὰ διεσπασμένα προσοικοδομήσῃ τῷ ἐνί, πάλιν τὸ νεῖκος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀποσπᾶ καὶ ποιεῖ πολλά, τουτέστιν πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα, τὰ <τ'> ἐκ τούτων γεννώμενα ζῷα καὶ φυτὰ καὶ ὅσα μέρη τοῦ κόσμου κατανοοῦμεν. καὶ περὶ μὲν τῆς τοῦ κόσμου ιδέας, ὅποια τίς ἐστὶν ὑπὸ τῆς φιλίας κοσμουμένη, λέγει τοιοῦτόν τινα τρόπον· [cf. Emp. fr. 22 (28, 29) et 97 (134)] «οὐ γὰρ ἀπὸ νότωιο δύο κλάδοι αἰς<σ>ονται, οὐ πόδες, οὐ θοὰ γοῦν', οὐ μήδεα γεν<ν>ήεντα, ἀλλὰ σφαῖρος ἔην <μουνός τε> καὶ ἴσος [ἐστίν] <ἐ>αυτῷ». καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ λέγει περὶ τῆς ἑαυτοῦ γεννήσεως ὁ Ἐμπεδοκλῆς [v. 13] «τὴν καὶ ἐγὼ <νῦν> εἴμι, φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης» τουτέστι <θεὸν> καλῶν τὸ ἓν καὶ τὴν ἐκείνου ἐνότητα, ἐν ᾗ ἦν πρὶν ὑπὸ τοῦ Νείκους ἀποσπασθῆναι καὶ γενέσθαι ἐν τοῖς πολλοῖς τούτοις τοῖς κατὰ τὴν τοῦ Νείκους διακόσμησιν· «Νεῖκεῖ», γὰρ φησι, «μαινομένωι πίσυνος», <νεῖκος> μαινόμενον καὶ τεταραγμένον καὶ ἄστατον τὸν δημιουργὸν τοῦδε τοῦ κόσμου ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἀποκαλῶν. αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ καταδίκη καὶ ἀνάγκη τῶν ψυχῶν, ὧν ἀποσπᾶ τὸ Νεῖκος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς καὶ δημιουργεῖ καὶ <ἀπ>εργάζεται <πολλάς>, λέγων τοιοῦτόν τινα τρόπον·	O ugnis, vanduo, žemė ir oras miršta ir atgyja. Mat kai žūva atsiradusieji valdant Nesantaikai, Meilė juos perima, atveda, prišlieja ir sujungia su visuma, kad visa liktų viena, visuomet vienodai ir tolygiai tvarkoma Meilės. Tačiau kai Meilė iš daugelio padaro vienį ir prie jo primūrija atplėštuosius, Nesantaika vėl nuo vienio nuplėšia ir padaro daugį, tai yra ugnį, vandenį, žemę ir orą, taip pat iš jų gimstančius gyvūnus, augalus ir visas kitas mūsų suvokiamas pasaulio dalis. Empedoklis apie apie pasaulio pavidalą, koks būtent jis yra tvarkomas Meilės, kalba kažkaip taip: „nei iš nugaros dygsta dvi šakos¹⁸⁰, nei pėdos, nei mitrūs keliai, nei gimdantys nariai, bet tai buvo tai buvo rutulys, ir [yra] tik jis vienas, lygus sau pačiam“. Štai ką apie savo paties gyvenimą sako Empedoklis: „ten ir aš dabar keliauju¹⁸¹ nuo dievų¹⁸² ištremtas klajoklis“; reikia suprasti, dievu jis vadina vienį ir jo vienovę. Šiame vienyje Empedoklis buvo dar iki Nesantaikai jį atskyrus ir jam gimus tarp daugelio tokių, pavaldžių Nesantaikai. Mat sako, „Nesantaikai šėlstančiai paklūstu“, Nesantaika smerkiamai vadindamas šėlstantį, nerimastingą ir nepastovų šio pasaulio kūrėją, nes tai¹⁸³ yra nuosprendis ir neišvengiamybė sieloms, kurias Nesantaika atplėšia nuo vienio ir sukuria bei padirba daugelį. O kalba apie tai kažkokiu tokiu būdu:

¹⁷⁴ v. l. ἀμπλακίησι φόβωι φίλα γυῖα †μιν† (taip yra Plutarcho, kuris vienintelis mini šią eilutę, rankraštyje); kita vertus, konjektūra tvirtai paremta kitais Empedoklio kontekstais.

¹⁷⁵ plg. kitą eilutės versiją Hipolito ir Plutarcho citatose.

¹⁷⁶ ἀμπλακίησι: dėl paklydimų ar nusižengimų; pan. ἀμαρτήσας suklydęs ar nusidėjęs.

¹⁷⁷ τρίς μυρίας ὥρας simbolinis labai ilgo laiko, trijų epochų? įvardinimas.

¹⁷⁸ αἰθήρ ir ἀήρ Empedoklis vartoja sinonimiškai, jie atstovauja vieną pradą.

¹⁷⁹ οὐδας poet. pagrindas.

¹⁸⁰ prk. rankos.

¹⁸¹ τὴν (ὁδὸν?) εἴμι tuo keliu keliausiu / keliauju (poet. galima ir praes. reikšmė).

¹⁸² Hipolitas veikiausiai supranta „nuo dievo“.

¹⁸³ sc. šis pasaulis.

[v. 4,5] <ὄρκον θ'> ὅς κ' ἐπιόρκον ἀμαρτήσας ἐπομόσ<σ>η, δαίμονες οἷτε μακραίωνος λελάχασι βίοιο – δαίμονας τὰς ψυχὰς λέγων, μακραίωνας <δέ>, ὅτι εἰσὶν ἀθάνατοι καὶ μακροὺς ζῶσιν αἰῶνας·	„ir kuris melagingą priesaiką suklydęs prisiekia – daimonai, kuriems ilgaamžis teko gyvenimas“ – daimonais vadina sielas, o ilgaamžiais, kadangi yra nemirtingos ir gyvena ilgus amžius:
[v. 6] «τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλλάγησθαι», μάκαρας καλῶν τοὺς συνηγμένους ὑπὸ τῆς Φιλίας ἀπὸ τῶν πολλῶν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου τοῦ νοητοῦ. τούτους οὖν φησιν ἀλλάγησθαι καὶ	„tris dešimtis tūkstančių metų laikų jis toli nuo laimingųjų klajoja“, „laimingaisiais“ vadina tuos, kuriuos iš daugio į mąstomo pasaulio vienį suvedė Meilė. Tad sako, kad šie „klajoja“ ir
[v. 7,8] «φυομένους παντοῖα διὰ χρόνον εἶδεα θνητῶν, ἀργαλέας βίῳ(οιο) μεταλλάσσοντα κελεύθους». <ἀργαλέας κελεύθους> φησὶν εἶναι τῶν ψυχῶν τὰς εἰς τὰ σώματα μεταβολὰς καὶ μετακοσμήσεις. τοῦτ' ἔστιν ὃ λέγει [v. 8] «ἀργαλέας βίῳ(οιο) μεταλλάσσοντα κελεύθους». <μεταλλάσσουν> γὰρ αἱ ψυχαὶ σῶμα ἐκ σώματος, ὑπὸ τοῦ Νείκους μεταβαλλόμεναι καὶ κολαζόμεναι, καὶ οὐκ ἐώμεναι μένειν εἰς τὸ ἐν. ἀλλὰ <δὴ> κολάζεσθαι ἐν πάσαις κολάσεσιν ὑπὸ τοῦ νείκους τὰς ψυχὰς, μεταβαλλομένας σῶμα ἐκ σώματος, <φησὶ λέγων ὧδέ πως>·	„jie išauga per laiką visokiausiais mirtingųjų pavidalais, kurie keičia skausmingus gyvenimo kelius“. „Skausmingais keliais“ vadina sielų permetimus į (skirtingus) kūnus ir virsmus. Būtent tai jis įvardija sakdamas „keičia skausmingo gyvenimo kelius“. Nes sielos keičia kūną po kūno, Nesantaikos permainingos ir baudžiamos, ir joms neleidžiama likti prie vienio. Kad sielos net yra Nesantaikos baudžiamos visomis bausmėmis ¹⁸⁴ , mainydamos kūną po kūno, sako kalbėdamas kažkaip taip:
[v. 9-12] «αἰθέριον <μὲν> γὰρ σφε μένος [ψυχὰς] πόντονδε [ἐχθονὸς] διώκει, πόντος δ' ἐ(ς) χθονὸς οὐδας ἀπέπτυσσε, γαῖα δ' ἐς αὐγὰς ἡελίου φαέθοντος, ὃ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις· ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες.» αὕτη ἐστὶν ἡ κόλασις ἣν κολάζει ὁ δημιουργός, καθάπερ χαλκεὺς τις μετακοσμῶν σίδηρον καὶ ἐκ πυρὸς εἰς ὕδωρ μεταβάπτων· πῦρ γὰρ ἐστὶν ὁ αἰθήρ, ὅθεν εἰς πόντον – <τουτέστιν ὕδωρ> – μεταβάλλει τὰς ψυχὰς ὁ δημιουργός. χθὼν δὲ ἡ γῆ· ὅθεν φησὶν· ἐξ ὕδατος εἰς γῆν, ἐκ γῆς δ' εἰς τὸν ἀέρα. τοῦτ' ἔστιν ὃ λέγει [v. 10-12] «γαῖα δ' ἐς αὐγὰς ... στυγέουσι δὲ πάντες».	„Eterio jėga jį [sielas] jūron (?) veja, jūra į dirvos laitą išspjovė, žemė į spindulius švytinčios saulės, o ji į sūkurius eterio sviedė: vienas iš kito priima, bet visi neapkenčia.“ Tokia yra kūrėjo bausmė, kuria baudžia, kaip kad koks kalvis, perlydydamas geležį, ir iš ugnies į vandenį panardindamas: „eteris“ yra ugnis, iš kurios kūrėjas į jūrą, tai yra vandenį, permeta sielas; „dirva“ yra žemė, todėl sako (kad siela metama) iš vandens į žemę, iš žemės į orą. Būtent tai nusako žodžiais „O žemė į spindulius ... visi neapkenčia“.
μισουμένας οὖν τὰς ψυχὰς καὶ βασανιζόμενας καὶ κολαζόμενας ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα συνάγει ἡ Φιλία, ἀγαθὴ τις οὐσα καὶ κατοικεῖρουσα τὸν στεναγμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ἄτακτον καὶ πονηρὰν τοῦ <Νείκους τοῦ μαινομένου> κατασκευήν, καὶ ἐξάγειν <αὐτάς> κατ' ὀλίγον ἐκ τοῦ κόσμου καὶ προσοικεῖοιεν τῷ ἐνὶ σπεύδουσα, καὶ κοπιῶσα, ὅπως τὰ πάντα εἰς τὴν ἐνότητα καταντήσῃ ὑπ' αὐτῆς ἀγόμενα. διὰ τὴν τοιαύτην οὖν τοῦ ὀλεθρίου Νείκους διακόσμησιν τοῦδε τοῦ μεμερισμένου κόσμου πάντων ἐμψύχων ὁ Ἐμπεδοκλῆς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἀπέχεσθαι παρακαλεῖ· εἶναι γὰρ φησὶ τὰ σώματα τῶν ζῶων τὰ ἐσθίόμενα ψυχῶν κεκολασμένων οἰκητήρια. καὶ ἐγκρατεῖς εἶναι τοὺς τῶν τοιούτων λόγων ἀκροωμένους τῆς πρὸς γυναῖκα ὁμιλίας διδάσκει, ἵνα μὴ συνεργάζονται καὶ συνεπιλαμβάνονται τῶν ἔργων, ὧν δημιουργεῖ τὸ Νεῖκος, τὸ τῆς Φιλίας ἔργον λῦον αἰεὶ καὶ διασπῶν·	Pasak Empedoklio, šiame pasaulyje nekenčiamas, kankinamas ir baudžiamas sielas suveda Meilė, neva esanti gera ir jaučianti gailestį dėl jų dejonų ir nežabotos bei piktadariškos „šėlstančios Nesantaikos“ įtakos, bei siekianti pamažu išvesti sielas iš pasaulio ir sujungti su vieniu, kad jai vedant visa pasiektų vienovę.
Τοῦτον <οὖν> εἶναι φησὶν ὁ Ἐμπεδοκλῆς νόμον μέγιστον τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως, λέγων ὧδέ πως· [v. 1,2] «ἔστιν Ἀνάγκη<ς> χρῆμα, θεῶν ψήφισμα παλαιόν, αἰδίων, πλατέες<σ>ι κατεσφρηγισμένον ὄρκοις»· <ἀνάγκη> καλῶν τὴν ἐξ ἐνὸς εἰς πολλὰ κατὰ τὸ Νεῖκος καὶ ἐκ πολλῶν εἰς ἓν κατὰ τὴν Φιλίαν μεταβολήν. <θεοὺς> δέ, ὡς ἔφην, τέσσαρας μὲν θνητούς, πῦρ ὕδωρ γῆν ἀέρα, δύο δὲ ἀθανάτους, ἀγεννήτους, πολεμίους ἑαυτοῖς διὰ παντός, τὸ Νεῖκος καὶ τὴν Φιλίαν.	Tad kadangi ši padalintą pasaulį valdo naikinanti Nesantaika, Empedoklis savo mokinius ragina susilaikyti nuo visų gyvų būtybių valgymo. Mat sako, kad valgomų gyvūnų kūnai yra nubaustų sielų buveinės. Be to, klausančius tokių jo mokymų ragina susilaikyti nuo santykių su moterimis, kad netalkintų ir nedalyvautų darbuose, kurpiamuose Nesantaikos, visuomet niokojančios ir ardančios Meilės darbą.
Plutarchus. <i>De exilio</i> St. 607.C.6 ὁ δ' Ἐμπεδοκλῆς ἐν ἀρχῇ τῆς φιλοσοφίας προαναφώνησας	Empedoklis filosofijos įžangoje visų pirma taręs:

¹⁸⁴ κολάζειν ir κόλασις turi ir pataisymo ar atpirkimo konotacijas.

[v. 1,3,5,6,13]: «ἔστιν ἀνάγκης χρῆμα, θεῶν ψήφισμα παλαιόν, εὐτέ τις ἀμπλακίῃσι φόνῳ φίλα γυῖα μίην, δαίμονες οἳ τε μακράϊωνος λελάχασι βίοιο, τρίς μιν μυρίας ὥρας ἀπὸ μακάρων ἀλλάγησθαι. τὴν καὶ ἐγὼ νῦν εἶμι φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης» οὐχ ἑαυτὸν, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτοῦ πάντα ἀποδείκνυσσι μετανάστας ἐνταῦθα καὶ ξένους καὶ φυγάδας ἡμᾶς ὄντας. <οὐ γὰρ αἷμα> φησὶν <ἡμῖν οὐδὲ πνεῦμα συγκραθέν, ὃ ἄνθρωποι, ψυχῆς οὐσίαν καὶ ἀρχὴν παρέσχεον, ἀλλ' ἐκ τούτων τὸ σῶμα συμπεπλάσται γηγενῆς καὶ θνητόν>, τῆς δὲ ψυχῆς ἀλλαχόθεν ἡκούσης δεῦρο τὴν γένεσιν ἀποδημίαν ὑποκορίζεται τῷ πραοτάτῳ τῶν ὀνομάτων. Plutarchus, <i>De Iside et Osiride</i> St. 361.C.10 Ἐμπεδοκλῆς δὲ καὶ δίκας φησὶ διδόναι τοὺς δαίμονας ὧν ἂν ἐξαμάρτωσι καὶ πλημμελήσωσιν [v. 9-12] «αἰθέριον <μὲν> γάρ σφε μένος πόντονδε διώκει, πόντος δ' ἐς χθονὸς οὐδας ἀπέπτυσσε, γαῖα δ' ἐς αὐγὰς ἡελίου ἀκάμαντος, ὁ δ' αἰθέρος ἐμβαλε δίναις· ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες», ἄχρι οὗ κολασθέντες οὕτω καὶ καθαρθέντες αὐθις τὴν κατὰ φύσιν χώραν καὶ τάξιν ἀπολάβωσι. Plotinus, <i>Enneades</i> 4.8.1 Ἐμπεδοκλῆς τε εἰπὼν ἀμαρτανούσαις νόμον εἶναι ταῖς ψυχαῖς πεσεῖν ἐνταῦθα καὶ αὐτὸς «φυγὰς θεόθεν» γενόμενος ἦκειν <πίσυνος μαινομένῳ Νείκει> τοσοῦτον παρεγύμνου ὅσον καὶ Πυθαγόρας οἶμαι καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου ἡνίττοντο περὶ τε τούτου περὶ τε πολλῶν ἄλλων. (Cf. <i>Rem Publicam</i> Platonis, X 614-621)	„yra Būtinybės ištarmė, pirmykštis įstatymas dievų, jei kas suklupęs nužudymu savas sutepa galūnes, – daimonai, kuriems ilgaamžis teko gyvenimas – tris dešimtis tūkstančių metų laikų toli nuo laimingųjų tam lemta klajoti. Ten ir aš dabar keliauju nuo dievų ištremtas klajoklis“ nurodo, kad ne tik jis, bet visi mes, pradedant nuo jo, čia esame atėjūnai, svetimšaliai ir bėgliai. „kadangi ne kraujas“, sako, „mums, o žmonės, ir (su juo) susietas kvėpavimas, suteikė sielai buvimą ir pradžią, bet iš žemės gimęs ir mirtingas kūnas yra iš šių nulipdytas“, ir kuomet siela čia atėjo iš kitur, Empedoklis gimimą meilčiai vadina švelniausiu įmanomu žodžiu – kelione.
Empedoklis sako, kad daimonai turi atlikti bausmę už tai, kad suklydo ar nusižengė: „Mat eterio jėga jį jūron veja, jūra į dirvos laidą išspjovė, žemė į spindulius nenuilstančios saulės, o ši į sukurius eterio sviedė: vienas iš kito priima, bet visi neapkenčia. kol galiausiai šitaip nubausti ir išgryninti vėl atgauna pagal prigimtį deramą vietą ir padėtį.	Empedoklis, kuris sakė, jog yra dėsni, kad klystančios sielos čia nupuola, ir jis pats atvyko tapęs „tremtiniu nuo dievų“ ,pakludamas šelstančiai Nesantaikai“, šiuo klausimu atskleidė tiek pat, kiek apie tai ir daugelį kitų dalykų mįslingai kalbėjo, manau, ir Pitagoras, ir jo sekėjai.
108 (117) ἤδη γάρ ποτ' ἐγὼ γενόμεν κοῦρός τε κόρη τε θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἔξαλος ἔλλοπος ἰχθύς. Diogenes Laertius, <i>Vitae philosophorum</i> 8.77 Καὶ τὸν μὲν ἡλιὸν φησι πυρὸς ἄθροισμα μέγα καὶ τῆς σελήνης μείζων· τὴν δὲ σελήνην δισκοειδῆ, αὐτὸν δὲ τὸν οὐρανὸν κρυσταλλοειδῆ, καὶ τὴν ψυχὴν παντοῖα εἶδη ζώων καὶ φυτῶν ἐνδύεσθαι· φησὶ γοῦν· «ἤδη γάρ ποτ' ... ἰχθύς» Hippolytus, <i>Refutatio omnium haeresium</i> 1.3-4 Ἐμπεδοκλῆς δὲ μετὰ τούτους (sc. τοὺς Πυθαγορείους) γενόμενος καὶ <αὐτὸς> περὶ δαιμόνων φύσεως εἶπε πολλά, <καὶ> ὥς ἀναστρέφονται διοικοῦντες τὰ κατὰ τὴν γῆν, ὄντες πλεῖστοι. οὗτος τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν νεῖκος καὶ φιλίαν ἔφη, καὶ τὸ τῆς μονάδος νοερὸν πῦρ τὸν θεόν, καὶ συνεστάναι ἐκ πυρὸς τὰ πάντα καὶ εἰς πῦρ ἀναλυθῆσθαι· ὃ σχεδὸν καὶ οἱ Στωϊκοὶ συντίθενται δόγματι, ἐκπύρῳσιν προσδοκῶντες. μάλιστα δὲ πάντων συγκατατίθεται τῇ μετενσωματώσει, οὕτως εἰπὼν·	Juk kadaise aš jau buvau¹⁸⁵ berniukas ir mergaitė, krūmas ir paukštis, ir iš jūros iškylanti beždė¹⁸⁶ žuvis. (Empedoklis) sako, kad saulė yra didelė ugnies sanauka ir didesnė už mėnulį; ir kad mėnulis yra panašus į žiedą, o pats dangus – į kristalą. Ir sako, kad siela įsivelka įvairiausių gyvų būtybių ir augalų pavidalus. Kaip bebūtų, sako: „Juk kadaise... žuvis“. Tačiau Empedoklis, gimęs vėliau už juos (t. y. Pitagoriečius), pats daug kalbėjo apie daimonų prigimtį, aiškindamas, ir jie sukasi¹⁸⁷ tvarkydami žemiškus reikalus, ir kad jų yra daugybė. Jis tvirtino, kad visa ko pradžia yra neapykanta ir meilė, ir kad dievas yra mąstanti vienio¹⁸⁸ ugnis, ir kad visa yra sudaryta iš jos ir galiausiai virs į ugnį: šiai nuomonei beveik pritaria ir stoikai, tikėdamiesi visuotinio gaisro. Tačiau visų labiausiai jis pasisako už¹⁸⁹ persikūnijimą, sakydamas šitaip:

¹⁸⁵ γενόμεν galimas vertimas: tapau / pasidariau / gimiau / atsiradau kaip...; apie transmigracijos sampratą tokie vertimo skirtumai didesnio aiškumo neteiktų.

¹⁸⁶ arba žvynuota (<λεπίς), bet jau Antikoje priimtas ir svarbus aiškinimas „nebyli“ plg. Plut. <ἔλλοπας> οἶον ἰλλομένην τὴν ὅπα καὶ καθειρομένην ἔχοντας (Emp. 134 (5) fr.); v. l. ἔμπυρος švytinti, ἔμπορος keliautoja.

¹⁸⁷ ἀναστρέφονται sukinėjasi, zuja, pluša.

¹⁸⁸ μονάς monada, čia, atrodo, yra tō ēn vienio sinonimas.

¹⁸⁹ μάλιστα δὲ πάντων συγκατατίθεται τῇ μετενσωματώσει sc. ryžtingiausiai iš visų dalykų / filosofų? palaiko mokymą apie persikūnijimą.

«ἤτοι μὲν γὰρ ἐγὼ γενόμεν κοῦρός τε κόρη τε θάμνος τ' οἰωνός τε καὶ ἐξ ἀλὸς ἔμπορος ἰχθύς». οὗτος πάσας εἰς πάντα τὰ ζῶα μεταλλάττειν εἶπε τὰς ψυχάς. καὶ γὰρ ὁ τοῦτων διδάσκαλος Πυθαγόρας εἶπε ἑαυτὸν Ε<ϋ>φορβον γεγονέναι τὸν ἐπὶ Ἰλιον στρατεύσαντα, φάσκων ἐπιγινώσκειν τὴν ἀσπίδα. ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ἡράκλειτος δὲ φυσικὸς φιλόσοφος ὁ Ἐφέσιος τὰ πάντα ἐκλαίεν, ἄγνοιαν τοῦ παντὸς βίου καταγινώσκων καὶ πάντων ἀνθρώπων, ἐλεῶν τε τὸν τῶν θνητῶν βίον· αὐτὸν μὲν γὰρ ἔφασκεν τὰ πάντα εἶδέναι, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους οὐδέν. καὶ αὐτὸς δὲ σχεδὸν σύμφωνα τῷ Ἐμπεδοκλεῖ ἐφθέγγετο, στάσιν καὶ φιλίαν φήσας <τὴν> τῶν ἀπάντων ἀρχὴν εἶναι, καὶ πῦρ νοερὸν τὸν θεόν, συμφέρεσθαί τε τὰ πάντα ἀλλήλοις καὶ οὐχ ἐστάναι. καὶ ὥσπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς πάντα τὸν καθ' ἡμᾶς τόπον εἶπε κακῶν μεστὸν εἶναι καὶ μέχρι μὲν σελήνης τὰ κακὰ φθάνειν ἐκ τοῦ περὶ γῆν τόπου ταθέντα, περαιτέρω δὲ μὴ χωρεῖν, ἅτε καθαρωτέρου τοῦ ὑπὲρ τὴν σελήνην παντὸς ὄντος τόπου, οὕτω καὶ τῷ Ἡρακλείτῳ ἔδοξεν.	„iš tiesų aš buvau berniukas ir mergaitė, krūmas ir paukštis, ir jūros keliautoja žuvis“. Jis teigė, kad visos sielos persimaino į visus gyvūnus (sic). Mat ir šių (filosofų) mokytojas Pitagoras sakė, jog jis buvo gimęs Euforbu, dalyvavusiu kariniame žygyje prieš Ilioną, tvirtindamas atpažinęs skydą. Taigi taip moko Empedoklis. O Herakleitas efesietis viską apvertė, pastebėjęs viso gyvenimo ir visų žmonių tamsumą ir užjausdamas mirtinguosius dėl jų gyvenimo; sakėsi pats viską žinąs, o kitus žmones nieko nežinant. Ir jis kalbėjo beveik vienbalsiai su Empedokliu, Maištą ir Santaiką taręs esant visa ko pradžia, ir dievu esant mąstančią ugnį, ir kad visa tarpusavyje dera, ir niekas nestovi vietoje. Ir kaip Empedoklis sakė, kad visas šiame pasaulyje yra pilna blogio, ir blogybės, besidriekiančios nuo erdvės aplink žemę, siekia iki pat mėnulio, bet toliau nebesitęsia, nes virš mėnulio visa erdvė yra švaresnė, taip atrodė ir Herakleitui.
109 (116)	
στυγέει δύσκλητον Ἀνάγκην Plutarchus, <i>Quaestiones convivales</i> St. 745c7	neapkenčia sunkiai pakeliamos Lemties
ὁ δὲ Πλάτων ἄτοπος, ταῖς μὲν αἰδίοις καὶ θεαῖς περιφοραῖς ἀντὶ τῶν Μουσῶν τὰς Σειρήνας ἐνιδρύων οὐ πᾶν φιланθρώπους οὐδὲ χρηστοὺς δαίμονας, τὰς δὲ Μούσας ἢ παραλείπων παντάπασις ἢ τοῖς τῶν Μοιρῶν ὀνόμασι προσαγορεύων καὶ καλῶν θυγατέρας Ἀνάγκης. ἄμουσον γὰρ ἢ Ἀνάγκη, μουσικὸν δ' ἢ Πειθῶ, καὶ Μούσαις ἴφιλοδαμοῦσα πολὺ μᾶλλον οἶμαι τῆς Ἐμπεδοκλέους <Χάριτος> «στυγέει δύσκλητον Ἀνάγκην»	Tačiau Platonas yra juokingas, amžinuose ir dieviškuose apsisukimuose¹⁹⁰ vietoje Mūzų įkurdindamas Sirenas, ne itin mylinčias žmones ir ne geradares dievybes, o Mūzas išvis praleisdamas arba šaukdamas jas Moirų vardais ir vadindamas Būtinybės dukromis. Juk Būtinybė yra kažkas nemūziško, o Peito mūziška ir kaip Mūzoms [draugiška?]¹⁹¹, manau, daug labiau nei Empedoklio ,Charitė‘ „neapkenčia sunkiai pakeliamos Lemties“.
110 (126)	
σαρκῶν ἀλλογνῶτι περιστέλλουσα χιτῶνι Plutarchus, <i>De esu carnium</i> ii 998c	aprengianti nepažįstamu mėsos rūbu
οὕτω τὸ πρῶτον ἄγριον τι ζῷον ἐβρώθη καὶ κακοῦργον, εἴτ' ὄρνις τις ἢ ἰχθύς εἴλκυστο· καὶ γευσάμενον οὕτω καὶ προμελετήσαν ἐν ἐκείνοις τὸ φονικὸν ἐπὶ βοῦν ἐργάτην ἦλθε καὶ τὸ κοσμοῦν πρόβατον καὶ τὸν οἰκουρὸν ἀλεκτρούνα· καὶ κατὰ μικρὸν οὕτω τὴν ἀπληστίαν στομώσαντες ἐπὶ σφαγᾶς ἀνθρώπων καὶ πολέμους καὶ φόνους προῆλθον. ἀλλ' ἐὰν μὴ προσαποδείξῃ τις, ὅτι χρῶνται κοινοῖς αἰ ψυχαὶ σώμασιν ἐν ταῖς παλιγγενεσίαις καὶ τὸ νῦν λογικὸν αἰθερὶ γίγνεται ἄλογον καὶ πάλιν ἡμερον τὸ νῦν ἄγριον, ἀλλάσσει δ' ἢ φύσις ἅπαντα καὶ μετοικίζει «σαρκῶν ἀλλογνῶτι περιστέλλουσα χιτῶνι», ταῦτ' οὐκ ἀποτρέψει τὸ ἀνήμερον, τὸ ἀκόλαστον, τὸ καὶ σώματι νόσους καὶ βαρύτητας ἐμποιοῦν καὶ ψυχὴν ἐπὶ πόλεμον ἀνομώτερον τρεπομένην διαφθεῖρον, ὅταν ἐθισθῶμεν [μὴ] αἵματος ἄνευ καὶ φόνου μὴ ξένον ἐστιᾶν, μὴ γάμον ἐορτάζειν, μὴ φίλοις συγγίγνεσθαι.	Taip iš pradžių buvo valgomas koks nors laukinis ir kenksmingas gyvūnas, vėliau buvo ryjamas paukštis ar žuvis. Taigi (mūsų) žudikiškas pradas šitaip ragaudamas ir įgudęs su laukiniais gyvūnais, perėjo prie darbinio jaučio, vilną teikiančios avies¹⁹² ir namų prižiūrėtojo gaidžio. Taip palaipsniui pražijojo savo nepasotinamą apetitą (žmonės) žengė prie žmonių skerdimo ir karų bei žudynių. Bet jei niekas negali įrodyti, kad sielos atgimdamos naudojasi bendrais¹⁹³ kūnais, ir dabar protinga būtybė vėl tampa neprotinga, ar dabar laukinė vėl tampa romi¹⁹⁴, o gamta viską keičia ir apgyvendina kitur: „aprengianti nepažįstamu mėsos rūbu“; ar neatgrasys tai, kad laukinis ir nežabotas pradas sukelia kūno ligas ir negalavimus bei subjauroja sielas, kreipiamas į vis labiau nevaldomą¹⁹⁵ karą, kai tik įprantame be kraujo ir žudymo nepriimti svečių, nešvęsti santuokos ar negalėti susitikti su draugais?

¹⁹⁰ sc. aštuonių sferų trajektorijoje.

¹⁹¹ φιλοδαμοῦσα f. l. < φιλόδημος οὔσα.

¹⁹² τὸ κοσμοῦν πρόβατον gyvulio, kuris (mus) rengia.

¹⁹³ sc. vienos rūšys perima kitų rūšių kūnus.

¹⁹⁴ ar kultūringa (ἡμερον).

¹⁹⁵ ἀνομώτερον neribojamą jokių įstatymų.

111 (112)	
ἐξ οἷς τιμῆς τε καὶ ὅσσου μήκεος ὄλβου ... Plutarchus, <i>De exilio</i> (599a–607f) St. 607e 4	iš kokios didžiulės garbės ir palaimos viršūnės...
τὸ δ' ἀληθέστατον, φεύγει καὶ πλανᾶται [sc. ἡ ψυχὴ] θείοις ἐλαυνομένη δόγμασι καὶ νόμοις, εἴθ' ὥσπερ ἐν νήσῳ σάλον ἐχούσῃ πολὺν, καθάπερ φησὶν ὁ Πλάτων, <ὁστρέου τρόπον ἐνδεδεμένη τῷ σώματι > διὰ τὸ μὴ ἀναφέρειν μηδὲ μνημονεῦειν «ἐξ οἷς τιμῆς τε καὶ ὅσσου μήκεος ὄλβου» μεθέστηκεν, οὐ Σάρδεων Ἀθήνας οὐδὲ Κορίνθου Λήμνον ἢ Σκῦρον ἀλλ' οὐρανοῦ καὶ σελήνης γῆν ἀμειψαμένη καὶ τὸν ἐπὶ γῆς βίον, ἂν μικρὸν ἐνταῦθα τόπον ἐκ τόπου παραλλάξῃ, δυσανασχετῇ καὶ ξενοπαθεῖ καθάπερ φυτὸν ἀγεννὲς ἀπομαραιομένη. καίτοι φυτῷ μὲν ἔστι τις χώρα μᾶλλον ἐτέρας ἐτέρα πρόσφορος, ἐν ᾗ τρέφεται καὶ βλαστάνει βέλτιον, ἀνθρώπου δ' οὐδεὶς ἀφαιρεῖται τόπος εὐδαιμονίαν, ὥσπερ οὐδ' ἀρετὴν οὐδὲ φρόνησιν.	Visiška tiesa, (siela) bėga ir klajoja dievų priesakų ir įstatymų vaikoma, tarytum smarkiai bangų blaškomoje saloje, kaip Platonas sako, „įkalinta kūne lyg austrė (kiautė)“, todėl, kad negali atsitokėti ¹⁹⁶ nei prisiminti „iš kokios didelės garbės ir palaimos viršūnės“ nupuolė – ne Sardes į Atėnus, ne Korintą į Lemną ar Skirą, bet dangų ir mėnulį į žemę ir žemišką gyvenimą iškeitusi; jei čia nors truputį pakeičia vietą, kenčia kaip vystantis augalas ir jaučiasi nejaukiai. Išties augalui labiau nei kitos yra tinkama tam tikra žemė, kurioje jis tvirtėja ir auga, bet iš žmogaus jokia vieta neatima palaimos, kaip ir dorybės ar išminties.
Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 4.4.13	
Ὅθεν εἰκότως καλούμενος ὁ γνωστικὸς ὑπακούει ῥαδίως καὶ τῷ τὸ σωματίον αἰτοῦντι φέρων προσδίδωσι, καὶ τὰ πάθη, προαποδύομενος τοῦ σαρκίου ταῦτα, οὐχ ὑβρίζων τὸν πειράζοντα, παιδεύων δέ, οἶμαι, καὶ ἐλέγχων, «ἐξ οἷς τιμῆς καὶ οἴου μήκεος ὄλβου», ὥς φησιν Ἐμπεδοκλῆς, ὥδε ἐλθὼν μετὰ θνητῶν ἀναστρέφεται. οὗτος ὡς ἀληθῶς μαρτυρεῖ αὐτῷ μὲν τὸ εἶναι πιστῷ γνησίῳ πρὸς τὸν θεόν.	Todėl, suprantama, gnostikas ¹⁹⁷ , kai jo reikalauja, lengvai paklūsta ir prašančiam vargano kūno jį atiduoda, prieš tai atsikratęs šio mėsos gabalo jausmų ¹⁹⁸ , ne įžeisdamas gundytoją, bet, manau, auklėdamas ir įrodydamas, „iš kokios didžiulės garbės ir palaimos viršūnės“, kaip sako Empedoklis, čia atvykęs gyvena tarp mirtingųjų. Šitaip jis nuoširdžiai liudija sau, kad yra ištikimas ir nuoširdus prieš Dievą.
112 (118)	
κλαῦσά τε καὶ κώκυσα ἰδὼν ἀσυνήθεα χῶρον Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 3.3.14	verčiau ir klykiau išvydęs neįprastą žemę
Ἡράκλειτος γοῦν κακίζων φαίνεται τὴν γένεσιν, ἐπειδὴν φη· «γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν» μᾶλλον δὲ ἀναπαύεσθαι, «καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι». δῆλος δὲ αὐτῷ συμφερόμενος καὶ Ἐμπεδοκλῆς λέγων· «κλαῦσά τε καὶ κώκυσα ἰδὼν ἀσυνήθεα χῶρον». καὶ ἔτι·	Kaip bebūtų, atrodo, jog Herakleitas gimimą laiko blogiu, kuomet tvirtina: „gimusieji geidauja gyventi ir gauti mirties dalias“, ar veikiausiai ilsėtis, „ir dar vaikus palieka [naujoms] mirties dalioms gimti“ ¹⁹⁹ . Jam akivaizdžiai pritaria ir Empedoklis, sakydamas: „Verčiau ir klykiau išvydęs neįprastą žemę“. Ir dar:
[Emp. fr. 130 (125)] «ἐκ μὲν γὰρ ζωῶν ἐτίθει νεκρὰ εἶδε' ἀμείβων». καὶ πάλιν·	„mat iš gyvųjų lavonus padarė, pavidalus pakeisdamas“. Ir dar:
[Emp. fr. 114 (124)] «ὦ πόποι, ὦ δειλὸν θνητῶν γένος, ὦ δυσάνολβον· οἶων ἐξ ἐρίδων ἔκ τε στοναχῶν ἐγένεσθε.»	„O varge, o niekam tikusi mirtingųjų gimine, o nelaimingoji! iš kokių vaidų ir aimanų gimėte“.
[Orac. Sib. Fr. 1.1] λέγει δὲ καὶ ἡ Σίβυλλα· «ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἐόντες», ὁμοίως τῷ γράφοντι ποιητῇ·	Taip pat sako ir Sibilė: „žmonės mirtingi ir iš mėsos, esantys niekas“. Panašiai rašančiam poetui:
[Odyssea 18.130] «οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιον».	„Niekio pasauly nėra vargingesnio už žmogų mirtingą Tarpū gyvųjų visų padarų, kur šliaužioja žemėj“ ²⁰⁰ .
ναὶ μὴν καὶ Θεογνίς τὴν γένεσιν δείκνυσι κακὴν ὥδε πως λέγων· [Theognidea 425-427] «πάντων μὲν μὴ φύναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον, μὴδ' ἐσορᾶν αὐγὰς ὀξέος ἡελίου· φύντα δ' ὅπως ὠκίστα πύλας Αἴδαο περῆσαι.»	Iš tiesų ir Teognidas parodo, kad gimimas yra blogas, šitaip kalbėdamas: „visų geriausia yra negimti tarp mirtingų žmonių, ir neišvysti ryškios saulės spindulių, o gimusiam gi kuo greičiausiai pro Hado vartus prasibrauti“ ²⁰¹ .
Sextus Empiricus, <i>Adversus mathematicos</i> 11.96	
Ἀλλ' εἰώθασί τινες τῶν ἀπὸ τῆς Ἐπικούρου αἰρέσεως πρὸς τὰς τοιαύτας ἀπορίας ὑπαντῶντες λέγειν, ὅτι φυσικῶς καὶ ἀδιδάκτως τὸ ζῶον φεύγει μὲν τὴν ἀλγηδόνα, διώκει δὲ τὴν	Tačiau kai kurie Epikūro sekėjai susidūrę su tokiais sunkumais paprastai atkerta, kad gyvūnai iš prigimties ir nemokyti vengia kančių ir vaikosi malonumų: tad gimęs ir

¹⁹⁶ ἀναφέρειν intr.; bet galimi vertimai atstatyti / nurodyti.

¹⁹⁷ Klemento veikale sc. tikrą žinojimą turintis žmogus.

¹⁹⁸ sc. apmarinęs kūno afektus.

¹⁹⁹ Hērakleitas. *Fragmentai*. 43 psl. (M. Adomėno vertimas).

²⁰⁰ Hom. Od. 18.130–131 (A. Dambrasuko vertimas).

²⁰¹ Epikūras. *Laiškai*. 304 psl. (R. Mirono vertimas).

ἡδονήν· γεννηθὲν γοῦν καὶ μηδέπω τοῖς κατὰ δόξαν δουλεῦον ἅμα τῷ ραπισθῆναι <ἀσυνήθει> ἀέρος ψύξει <ἐκλαυσέ τε καὶ ἐκώκυσεν>.	dar nevergaujantis kitų nuomonei ²⁰² vos užgautas „neįprastai“ šalto vėjo „verkė ir klykė“.
113 (121)	
..... ἀτερπέα χῶρον, ἐνθα Φόνος τε Κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα Κηρῶν (αὐχμηραὶ τε νόσοι καὶ σήψιες ἔργα τε ρευστά) Ἄτης ἂν λειμῶνα κατὰ σκότος ἡλάσκουσιν. Hierocles, <i>In aureum carmen</i> 24.2	 bedžiaugsmį kraštą, kur skerdynės, pavydas, ir kitų Kėrių ²⁰³ gentys, (deginančios ligos, puvėsiai ir pūliniai) [...] po Atės ²⁰⁴ pievą tamsoje klaidžioja.
κάτεισι γὰρ καὶ ἀποπίπτει τῆς εὐδαίμονος χώρας ὁ ἄνθρωπος, ὡς Ἐμπεδοκλῆς φησιν ὁ Πυθαγόρειος, «φυγὰς θεόθεν καὶ ἀλήτης, νεῖκεῖ μαινομένῳ πίσυνος». ἀνεισι δὲ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἔξιν ἀπολαμβάνει, εἰ φύγοι τὰ περὶ γῆν καὶ τὸν «ἀτερπέα χῶρον», ὡς ὁ αὐτὸς λέγει, «ἐνθα Φόνος τε Κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα Κηρῶν», εἰς ὃν οἱ ἐκπεσόντες «Ἄτης ἂν λειμῶνα κατὰ σκότος ἡλάσκουσιν». ἡ δὲ ἔφεσις τοῦ φεύγοντος <τὸν τῆς Ἄτης λειμῶνα> πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ἐπείγεται λειμῶνα, ὃν ἀπολιπὼν τῇ ὁρμῇ τῆς περὶ ὁρμῆς εἰς γῆιν ἔρχεται σῶμα ὀλβίου αἰῶνος ἀμερθεῖς. τούτοις δὲ καὶ ὁ Πλάτων ἐστὶ σύμφωνος περὶ μὲν τῆς καθόδου ταυτὶ λέγων· Synesius, <i>Aegyptii sive de providentia</i> 1.1	Mat žmogus leidžiasi ir nukrenta iš palaiminto krašto, kaip sako pitagorietis Empedoklis: „ištremtas nuo dievų ir klajoklis, paklūstantis šėstančiai Nesantaikai“. O pakyla ir ankstesnę būklę susigrąžina, jei vengia to, kas priklauso šiai žemei ir paties šio „bedžiaugsmio krašto“, kaip jis pats sako, „kur skerdynės, pavydas, ir kitų Kėrių gentys“, į kurią puolantys „po Atės pievą tamsoje klaidžioja“: Bėgančiojo iš „Atės pievos“ troškimas veržiasi į Tiesos pievą“, kurią palikęs priverstas sparnų numetimo jis atkeliauja į žemišką kūną, kai iš jo yra atimtas palaimingas gyvenimas. Ir Platonas tam pritaria, apie nusileidimą šitaip sakydamas...
κεῖται δὲ Θέμιδι νόμος ἀγορεύων ψυχαῖς, ἥτις ἂν ὁμιλήσασα τῇ τῶν ὄντων ἐσχατιᾷ τηρήσῃ τὴν φύσιν καὶ ἀμόλυντος διαγένηται, ταύτην δὴ τὴν αὐτὴν ὁδὸν αὖθις ἀναρρῦναι καὶ εἰς τὴν οἰκίαν ἀναχυθῆναι πηγὴν, ὥσπερ γε καὶ τὰς ἐκ τῆς ἐτέρας μερίδος τρόπον τινὰ ἐξορμησαμένης φύσεως ἀνάγκη ἐς τοὺς συγγενεῖς αὐλισθῆναι κευθμῶνας· «ἐνθα Φθόνος τε, Κότος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα Κηρῶν Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότον ἡλάσκουσι». Plg. <i>Oracula Chaldaica</i> , Or. 134	Yra nustatytas Temidės įstatymas, skelbiantis sieloms: ta siela, kuri pažinusi tolimesnias kūrinijos ribas išsaugo savo prigimtį ir išlieka nesusitepusi, įteka atgal į tą patį kelią ir vėl įsilieja į giminingą šaltinį, kaip ir iš kitos dalies kažkokiu būdu išgarmėjusias sielas prigimties būtinybė verčia įsikurti joms tinkamoje landynėje: „kur skerdynės, pavydas, ir kitų Kėrių gentys po Atės pievą tamsoje klaidžioja“
114 (124)	
Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 3.3.14 ὦ πόποι, ὦ δειλὸν θνητῶν γένος, ὦ δυσάνολβον· οἷων ἐξ ἐρίδων ἔκ τε στοναχῶν ἐγένεσθε. Žr. 112 (118) fr. kontekstą	O varge, o niekam tikusi mirtingųjų gimine, o nelaimingoji! iš kokių vaidų ir aimanų gimėte.
115 (120)	
ἡλύθομεν τόδ' ὑπ' ἄντρον ὑπόστεγον ... Porphyrius, <i>De antro nympharum</i> 7–8	atvykome į šią skliautuotą ²⁰⁵ olą ...
Οὐ μόνον δ', ὡς φαμέν, κόσμου σύμβολον ἦτοι γεννητοῦ αἰσθητοῦ τὸ ἄντρον ἐποιοῦντο (sc. οἱ παλαιοί), ἀλλ' ἤδη καὶ πασῶν τῶν ἀοράτων δυνάμεων τὸ ἄντρον ἐν συμβόλῳ παρελάμβανον διὰ τὸ σκοτεινὰ μὲν εἶναι τὰ ἄντρα, ἀφανὲς δὲ τὸ τῶν δυνάμεων οὐσιῶδες [...] Ἀφ' ὧν οἶμαι ὁρμώμενοι καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ μετὰ τούτους Πλάτων ἄντρον καὶ σπήλαιον τὸν κόσμον ἀπεφάναντο. παρὰ τε γὰρ Ἐμπεδοκλεῖ αἱ ψυχοπομποὶ δυνάμεις λέγουσιν «ἡλύθομεν τόδ' ὑπ' ἄντρον ὑπόστεγον», παρὰ τε Πλάτωνι ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῆς Πολιτείας λέγεται «ιδεῖ γὰρ ἀνθρώπους οἷον ἐν κατωγείῳ ἄντρῳ καὶ οἰκῇ σπηλαιώδει ἀναπεπταμένη πρὸς φῶς, τὴν εἴσοδον ἐχούσῃ μακρὰν παρ' ἅπαν τὸ σπήλαιον»	Ne tik, kaip sakome, urvą (pirmtakai) padarė sukurto ir juntamos visatos simboliu, bet jį pasirinko ir visų nematomų jėgų simboliu, dėl to, kad urvai yra tamsūs, o šių jėgų esmė yra neaiški [...] Kuo remdamiesi, manau, pirma Pitagoriečiai, o po jų Platonas visatą pavadino urvu ir ola. Juk ir pas Empedoklį sielas vedančios jėgos sako: „atvykome į šią uždengtą olą“, ir Platono septintoje Valstybės knygoje sakoma: „Įsivaizduok žmones olą primenančiame požeminiame būste. Per įėjimą į olą plačiai krinta šviesa ²⁰⁶ “.

²⁰² τοῖς κατὰ δόξαν nuomonės suformuotiems dalykams.

²⁰³ prk. mirties nešėjų, mirčių.

²⁰⁴ prk. aklumo, nežinios.

²⁰⁵ ὑπόστεγον po stogu, perdengtą.

²⁰⁶ Plat. *Rep.* 7.514a. (J. Dumčiaus vertimas).

116 (122)	
ἐνθ' ἦσαν Χθονίη τε καὶ Ἥλιόπη ταναῶπις, Δῆρις θ' αἱματόεσσα καὶ Ἀρμονίη θεμερῶπις, Καλλιστώ τ' Αἰσχρή τε, Θόώσά τε Διηναίη τε, Νημερτὴς τ' ἐρώεσσα μελάγκουρός τ' Ἀσάφεια.	Čia buvo Chtonija ir toliaregė Helijopė ²⁰⁷ , kraujuota Kova ir orioji Harmonija, Kalisto ²⁰⁸ ir Gėda, Skuba ir Gaišatis ²⁰⁹ , žavioji Nemertė ²¹⁰ ir tamsiaplaukė Migla.
117 (123)	
Φυσώ τε Φθιμένη τε, καὶ Εὐναίη καὶ Ἔγερσις, Κινώ τ' Ἀστεμφής τε, πολυστέφανός τε Μεγιστώ καὶ Φορῦη, Σωπή τε καὶ Ὀμφαίη ...	Augimas ir Irimas, Miegas ir Pabudimas, Judėjimas ir Sąstingis, daugiavainikė Didybė ir Purvas ²¹¹ , Tylėjimas ir Ištarmė ...
118 (128)	
οὐδὲ τις ἦν κείνοισιν Ἄρης θεὸς οὐδὲ Κυδοιμὸς οὐδὲ Ζεὺς βασιλεὺς οὐδὲ Κρόνος οὐδὲ Ποσειδῶν, ἀλλὰ Κύπρις βασιλεία. τὴν οἱ γ' εὐσεβέεσσιν ἀγάλασιν ἰλάσκοντο γραπτοῖς τε ζῶιοισι μύροισι τε δαιδαλεόδοις σμύρνης τ' ἀκρήτου θυσίαις λιβάνου τε θυώδους, ξανθῶν τε σπονδὰς μελίτων ρίπτοντες ἐς οὔδας· ταύρων δ' ἀκρήτοισι ²¹² φόνους οὐ δεύετο βωμός, ἀλλὰ μύσος τοῦτ' ἔσκεν ἐν ἀνθρώποισι μέγιστον, θυμὸν ἀπορραίσαντας ἐ<ν>έδμεναι ἡέα ²¹³ γυῖα. Theophrastus, <i>De pietate</i> , Fr. 12 (apud Porphyrium, in op. <i>De abstinencia</i> 2.20)	Nebuvo jiems dievas nei Arėjas, nei Kidoimas ²¹⁴ , nei Dzeusas buvo karalius, nei Kronas, nei Poseidonas, bet karaliavo Kiprietė. Malonino ją dievagarbėm statulom ir tapytais gyvūnais, kvapiaisiais aliejais ir tepalais saldziakvapiais, tyros mirtos aukomis ir smilkomo medžio, ar auksinio medaus aukas liedami ant žemės: aukuras nebuvo laistomas tyru jaučių krauju, bet didžiausia šventvagystė ²¹⁵ tarp žmonių buvo išplėšus sielą ryti kilnius kūnus ²¹⁶ .
τὰ μὲν ἀρχαῖα τῶν ἱερῶν νηφάλια παρὰ πολλοῖς ἦν· νηφάλια δ' ἐστὶν τὰ ὑδρόσπονδα, τὰ δὲ μετὰ ταῦτα μελίσπονδα· τοῦτον γὰρ ἔτοιμον παρὰ μελιτῶν πρῶτον ἐλάβομεν τὸν ὕγρον καρπὸν· εἴτ' ἐλαιόσπονδα. τέλος δ' ἐπὶ πᾶσιν τὰ ὕστερον γεγονότα οἰνόσπονδα· μαρτυρεῖται δὲ ταῦτα οὐ μόνον ὑπὸ τῶν [ἐν] κύρβειων [στηλῶν], αἱ τῶν Κρήτηθέν εἰσι Κορυβαντικῶν ἱερῶν οἶον ἀντίγραφ' ἅττα πρὸς ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἑμπεδοκλέους, ὅς περὶ τῆς θεογονίας διεξιὼν καὶ περὶ τῶν θυμάτων παρεμφαίνει λέγων «οὐδὲ τις ἦν κείνοισιν Ἄρης θεὸς οὐδὲ Κυδοιμὸς οὐδὲ Ζεὺς βασιλεὺς οὐδὲ Κρόνος οὐδὲ Ποσειδῶν, ἀλλὰ Κύπρις βασιλεία», ἢ ἐστὶν ἡ Φιλία [v. 4-7] «τὴν οἱ γ' εὐσεβέεσσιν ἀγάλασιν ἰλάσκοντο ... ρίπτοντες ἐς οὔδας», ἅπερ καὶ νῦν ἐτι σώζεται παρ' ἐνίοις οἷον ἴχνη τινὰ τῆς ἀληθείας ὄντα, « ταύρων δ' ἀκράτοισι φόνους οὐ δεύετο βωμός». τῆς γὰρ οἶμαι φιλίας καὶ τῆς περὶ τὸ συγγενὲς αἰσθήσεως πάντα κατεχούσης, οὐθεὶς οὐθὲν ἐφόνευεν οἰκεῖα εἶναι νομίζων τὰ λοιπὰ τῶν ζώων. ἐπεὶ δὲ <Ἄρης> καὶ <Κυδοιμὸς> καὶ πᾶσα μάχη καὶ πολέμων ἀρχὴ κατέσχευεν, τότε πρῶτον οὐθεὶς οὐθενὸς ὄλως ²¹⁷ ἐφείδετο τῶν οἰκεῖων.	Senovėje žmonių aukos paprastai buvo be vyno: o be vyno yra vandens ir medaus aukos: mat pirmiausia surinkdavome kaip tik šį, bičių suneštą tekančią derlių; po to buvo aliejaus aukos. Gالياusia, po visų šių atsirado vyno nuliejimo aukos: šitai liudija ne tik įrašai ant stelių (κύρβεις), kurie iš tiesų yra kažkokie apeiginių koribantų tekstų iš Kretos nuorašai, bet ir Empedoklis, kuris dėstydamas apie teogoniją nušviečia ir aukojimus kalbėdamas: „Nebuvo jiems dievas nei Arėjas, nei Kidoimas, nei Dzeusas nebuvo karalius, nei Kronas, nei Poseidonas, bet karaliavo Kiprietė“ kuri yra Meilė: „Malonino ją dievagarbėm statulom ... liedami ant žemės“, ko dar ir dabar kai kurių yra laikomasi, lyg koks pėdsakas, kad tai yra tiesa „aukuras nebuvo laistomas tyru jaučių krauju“. Manau, kad kuomet viską buvo apėmęs meilės ir giminingumo jausmas, niekas nieko nežudydavo, kitas gyvas būtybes laikydami savo artimaisiais. Bet įsigalėjęs „Arėjui“ ir „Kidoimui“ (bet kokios kovos ir karų šaltiniui), pirmą kartą niekas išvis nebegailėjo jokios artimos būtybės.
Ibidem, Fr. 13 (in op. <i>De abstinencia</i> 2.27)	
καθάπερ οὖν τὸ παλαιὸν ἀπὴρξεν τὸ τε τοῖς θεοῖς τῶν καρπῶν καὶ τῶν ἀπαρχθέντων ἀσπασίως μετὰ τὴν θυσίαν ἐγεύσαντο,	Kaip kad senovėje žmonės dievams aukodavo pirmuosius derliaus vaisius ir po aukojimo mielai juos ragaudavo, taip

²⁰⁷ čia žemės ir saulės epitetai; ir toliau nimfų, nereidžių ir kt. vardais nusakomos pasaulio apibrėžtys; vienos personifikacijos yra tradicinės, kitos atrodo sugalvotos Empedoklio (t. p. žr. kitą fragmentą).

²⁰⁸ čia regis simbolizuojanti grožį.

²⁰⁹ kita interpretacija: greita jaunystė ir lėta senatvė.

²¹⁰ „neklystančioji“.

²¹¹ plg. φορύνω.

²¹² v. l. ἀκρίτοισι nenusakomais / nesuskaičiuojamais žudymais (bet ἀκρίτοισι čia netinka į hegzametą).

²¹³ < ἡύς; v. l. ἡία.

²¹⁴ mūšio gaudesio personifikacija.

²¹⁵ μύσος išniekinimas, susitepimas.

²¹⁶ γυῖα paž. galūnės ar kūno dalis.

²¹⁷ v. l. ὄντως iš tikrųjų.

οὕτω τῶν ζώων καταρξάμενοι ταὐτὸν ἡγοῦντο δεῖν τοῦτο δρᾶν, καίπερ τὸ ἀρχαῖον οὐχ οὕτως τῆς ὀσίας ταῦτα βραβευσάσης, ἀλλ' ἐκ τῶν καρπῶν ἕκαστον τῶν θεῶν τιμῶντας. τοῖς μὲν γὰρ ἢ τε φύσις καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἢ τῆς ψυχῆς αἴσθησις δρωμένοις συνηρέσκετο' [v. 8-10] «ταύρων ... γυῖα». θεωρῆσαι δὲ ἔστιν ἐκ τοῦ περὶ Δῆλῶν ἔτι νῦν σφωζομένου βωμοῦ, πρὸς ὃν οὐθενὸς προσαγομένου παρ' αὐτοῖς οὐδὲ θυομένου ἐπ' αὐτοῦ ζώου <εὐσεβῶν> κέκληται <βωμός>. οὕτως οὐ μόνον ἀπείχοντο τῶν ζώων θύοντες, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἰδρυσαμένοις τοῦτον ὁμοίως καὶ τοῖς χρωμένοις αὐτῷ μετέδοσαν τῆς εὐσεβείας.	pamanė, kad tą patį reikia daryti ir paaukojus gyvūnų pirmagimius; nors neatmenamoje senovėje šventasis įstatymas šito nėra nurodęs, bet derliaus vaisiais pagerbdavo kiekvieną iš dievų, mat šie ritualai buvo malonūs gamtai ir kiekvienai žmonių sielos pagavai: „jaučių ... kūnus“. Pažvelkime į iki šių dienų išsaugotą Delo aukurą, vadinamą „dievobaimingųjų“ aukuru, nes prie jo nevedamas ir neaukojamas joks gyvulys. Tad aukodami ne tik susilaikydavo nuo gyvūnų žudymo, bet tiek įkūrę šį aukurą, tiek juo besinaudojats buvo laikomi dievobaimingais²¹⁸.
119 (130)	
Scholia et glossae in Nicandri Theriaca 452c ἦσαν δὲ κτίλα πάντα καὶ ἀνθρώποισι προσηνη, θῆρές τ' οἰωνοὶ τε, φιλοφροσύνη τε δεδήει.	buvo visi klusnūs ir švelnūs žmonėms – žvėrys ir paukščiai – liepsnojo draugystė
120 (139)	
οἱμοὶ ὅτι οὐ πρόσθεν με διώλεσε νηλεὲς ἦμαρ, πρὶν σχέτλι' ἔργα βορᾶς περὶ χεῖλεσι μητίσασθαι. Porphyrus, <i>De abstinencia</i> 2.31	aiman, kad negailestingoji diena būtų mane pražudžiusi dar prieš rengiant lūpoms siaubingą puotą
οἷς γοῦν ἢ αἰσθησις τοῦ τῶν ἀλλοφύλων ἄπτεσθαι ζώων ἀπέκλινεν, τούτων ὁ νοῦς πρόδηλός ἐστιν ὁμοφύλων ἀφεξόμενος. πάντων μὲν οὖν ἴσως ἦν κράτιστον εὐθὺς ἀποσχέσθαι· ἐπεὶ δ' ἀναμάρτητος οὐδεὶς, λοιπὸν δὴ ἀκείσθαι τοῖς ὕστερον διὰ τῶν καθαρμῶν τὰς πρόσθε περὶ τὴν τροφὴν ἀμαρτίας. τοῦτο δὲ ὁμοίως γένοιτ' ἂν, εἰ πρὸ ὁμμάτων ποιησάμενοι τὸ δεινὸν ἀνευφημήσαιμεν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα λέγοντες «οἱμοὶ, ὅτ' οὐ πρόσθεν με διώλεσε νηλεὲς ἦμαρ, πρὶν σχέτλι' ἔργα βορᾶς περὶ χεῖλεσι μητίσασθαι». τὸ γὰρ τοῖς ἀμαρτήμασι συναλγεῖν τὴν οἰκείαν αἴσθησιν, εὐρασθαι τὶ τοῖς ὑπάρχουσι κακοῖς ἄκος ζητούντων... [lacuna] βίον, ἵνα καθάπερ ἀγνὰ θύματα τῷ δαιμονίῳ τῶν ἀνθρώπων ἕκαστος ἀπαρχόμενος τύχη τῆς ὀσίας καὶ τῆς παρὰ θεῶν ὠφελείας.	Žmones, kuriuos nuovoka privertė susilaikyti nuo kitų rūšių gyvū būtybių žudymo, šviesus protas sulaikys ir nuo giminingų. Juk būtų buvę geriausia susilaikyti iškart nuo visų: bet kadangi nė vienas nėra be trūkumo, lieka vėliau gimusiems per išgryninimus gydyti anksčiau padarytas su mityba susijusias klaidas. Kažkas panašaus įvyktų, jei prieš akis regėdami šį baisų nusikaltimą Empedoklio žodžiais sušuktume „aiman, kad negailestingoji diena būtų mane pražudžiusi dar prieš rengiant lūpoms siaubingą puotą“., Kad dėl klaidų kenčia ir mūsų pačių nuovoka, mums stengiantis rasti vaistą nuo apėmusio blogio... [?] gyvenimą, kad kiekvienas žmogus, dieviškai galiai aukojantis tyras aukas, įgytų šventumą ir dievų pagalbą.
121 (135)	
ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον διὰ τ' εὐρυμέδοντος αἰθέρος ἡνεκέως τέταται διὰ τ' ἀπλέτου αὐγῆς ... Aristoteles et Corpus Aristotelicum, <i>Rhetorica</i> 1373b	Bet visa ko įstatymas driekiasi be galo per plačiai valdantį dangų ir neaprėpiamą saulės šviesą...
ἔστι γὰρ ὁ μαντεύονταί τι πάντες φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἄδικον, κἂν μηδεμία κοινωνία πρὸς ἀλλήλους ἢ μηδὲ συνθήκη, οἷον καὶ ἡ Σοφοκλέους Ἀντιγόνη φαίνεται λέγουσα, ὅτι δίκαιον ἀπειρημένου θάψαι τὸν Πολυνείκη, ὥς φύσει ὃν τοῦτο δίκαιον' [Soph. Ant. 456–457]	Yra mat, ką visi kažkaip nujaučia, gamtoje bendras teisingumas ir neteisingumas, net jei kas nors ir neturi jokios bendrystės ar įsipareigojimo vienas kitam; Atrodo, tai sako ir Sofoklio Antigonė, kalbanti, kad teisinga, nors užginta, palaidoti Polineiką, nes toks teisingumas kyla iš prigimties:
«οὐ γάρ τι νῦν γε καχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε ζῆ τοῦτο, κοῦδεις οἶδεν ἔξ ὅτου φάνη» καὶ ὥς Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον· τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον τισὶ δ' οὐ δίκαιον «ἀλλὰ ... αὐγῆς».	Įstatymą, kuris ne šiandien ir ne vakar Mums duotas ir kurio pradžios nežino niekas²¹⁹. Kaip ir Empedoklis sako nežudyti gyvo padaro, esą tai nėra vienam teisinga, o kitam neteisinga „bet visa ko įstatymas ... saulės šviesą“.
M. Tullius Cicero, <i>De Republica</i> 3.19.4	
Pythagoras et Empedocles unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant clamantque inexpiabilis poenas impendere iis a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur nocere bestiae, quod scelus qui velit... [lacuna]	Pitagoras ir Empedoklis skelbia, kad yra viena įstatymo nuostata visoms gyvoms būtybėms ir aiškiai parodo, kad tiems, kurie sužeis gyvūną, gresia neišperkamos bausmės. Taigi sužaloti žvėrį yra nusikaltimas, kurį nusikaltimą, jei kas nori... [?]
Iamblichus, <i>De vita Pythagorica</i> 24.108	

²¹⁸ μετέδοσαν τῆς εὐσεβείας sc. toks aukojimas jiems suteikdavo dievobaimingumo.

²¹⁹ Soph. Ant. 456–457. (A. Dambrausko vertimas).

ἦδη δὲ καὶ τῶν πολιτικῶν τοῖς νομοθέταις προσέταξεν ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων· ἅτε γὰρ βουλομένους ἄκρως δικαιοπραγεῖν ἔδει δήπου μηδὲν ἀδικεῖν τῶν συγγενῶν ζώων. ἐπεὶ πῶς ἂν ἐπείσαν δίκαια πράττειν τοὺς ἄλλους αὐτοὶ ἀλίσκόμενοι ἐν πλεονεξίᾳ; συγγενικὴ δ' ἡ τῶν ζώων μετοχή, ἅπερ διὰ τὴν τῆς ζωῆς καὶ τῶν στοιχείων τῶν αὐτῶν κοινωνίαν καὶ τῆς ἀπὸ τούτων συνισταμένης συγκράσεως ὥσανεὶ ἀδελφότητι πρὸς ἡμᾶς συνέζευκται.	Be to, iš politikų ir įstatymų leidėjams įsakė susilaikyti nuo gyvūnų: mat norint vykdyti aukščiausią teisingumą, būtina niekuomet neskriausti mums giminingų gyvū būtybių. Mat kaip įtikintų kitus elgtis teisingai, patys būdami panirę į godumą? Mat gyvū padarų sambūvis yra giminiškas yra, esą dėl gyvybės ir tų pačių elementų bendrumo, ir iš jų sudaryto mišinio jie tarsi yra susieti su mumis brolyste.
122 (136)	
οὐ παύσεσθε φόνοιο δυσηχέος; οὐκ ἐσορᾶτε ἀλλήλους δάπτοντες ἀκηδεῖσιν νόοιο;	Ar nenutrauksite baisiai aidinčio žudymo? Nejau nematote, kad dėl lengvabūdžio proto ryjate vienas kitą?
Sextus Empiricus, <i>Adversus mathematicos</i> 9.127–129 οἱ μὲν οὖν περὶ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα καὶ τὸ λοιπὸν τῶν Ἰταλῶν πλεθὸς φασι μὴ μόνον ἡμῖν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς εἶναι τινα κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἄλογα τῶν ζώων. ἐν γὰρ ὑπάρχειν πνεῦμα τὸ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου διήκον ψυχῆς τρόπον τὸ καὶ ἐνοῦν ἡμᾶς πρὸς ἐκεῖνα. διόπερ καὶ κτείνοντες αὐτὰ καὶ ταῖς σαρξίν αὐτῶν τρεφόμενοι ἀδικήσομεν τε καὶ ἀσεβήσομεν ὥς συγγενεῖς ἀναιροῦντες. ἐνθεν καὶ παρήνουν οὗτοι οἱ φιλόσοφοι ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων καὶ ἀσεβεῖν ἐφασκον τοὺς ἀνθρώπους βωμὸν ἐρεῦθοντας μακάρων θερμοῖσι φόνοισιν²²⁰, καὶ Ἐμπεδοκλῆς ποῦ φησιν «οὐ παύσεσθε ... δάπτοντες ἀκηδεῖσιν νόοιο» καὶ [fr. 137 (124)] «μορφὴν δ' ἀλλάξαντα πατὴρ ... ἔδουσιν»	
123 (145)	
Clemens Alexandrinus, <i>Protrepticus</i> 2.23.3	
τοιγάρτοι χαλεπήσιν ἀλύοντες κακότησιν οὔποτε δειλαίων ἀχέων λωφήσετε θυμόν.	Todėl baisių blogybių krečiami niekad neišlaisvinsite širdies iš baisių kančių.
124 (137)	
μορφὴν δ' ἀλλάξαντα πατὴρ φίλον υἱὸν αἰείρας σφάζει²²¹ ἐπευχόμενος μέγα νήπιος· οἱ δ' ἀπορεῦνται²²² λισσόμενον θύοντες· ὁ δ' αὖ νήκουστος²²³ ὁμοκλέων σφάζας ἐν μεγάροις κακὴν ἀλεγύνατο δαῖτα. ὥς δ' αὐτῶς πατέρ' υἱὸς ἐλὼν καὶ μητέρα παῖδες θυμὸν ἀπορραΐσαντε φίλας κατὰ σάρκας ἔδουσιν.	Tėvas, pakėlęs pavidalą pakeitusį savą sūnų, perrėžia gerkle melsdamasis, didžiausias kvailys; o tie pasimetę (?)²²⁴ aukodami maldaujantį: bet jis, kurčias sūnaus šauksmams, jį papjovęs, savo menėse iškėlė baisią puotą. Taip pat ir tėvą sūnus pagriebę, o vaikai motiną, išplėšę sielą, suryja artimųjų mėsą.
Sextus Empiricus, <i>Adversus mathematicos</i> 9.130 ταῦτα δὲ παρήνουν οἱ περὶ τὸν Πυθαγόραν, πταίοντες· οὐ γὰρ εἰ ἔστι τι διήκον δι' ἡμῶν τε καὶ ἐκείνων πνεῦμα, εὐθὺς ἔστι τις ἡμῖν δικαιοσύνη πρὸς τὰ ἄλογα τῶν ζώων. ἰδοὺ γὰρ καὶ διὰ τῶν λίθων καὶ διὰ τῶν φυτῶν πεφοίτηκέ τι πνεῦμα, ὥστε ἡμᾶς αὐτοῖς συνενοῦσθαι, ἀλλ' οὐδὲν ἔστιν ἡμῖν δίκαιον πρὸς τὰ φυτὰ καὶ λίθους, οὐδὲ μὴν τέμνοντες καὶ πρίζοντες τὰ τοιαῦτα τῶν σωμάτων ἀδικοῦμεν.	Tokių dalykų mokė Pitagoro sekėjai, o klydo. Mat jei yra mus ir juos persmelkianti dvasia, tai nereiškia, kad tarp mūsų ir nemąstančių gyvūnų yra kažkoks teisingumas. Žiūrėk, juk ir per akmenis bei augalus driekiasi dvasia, mus su jais siejanti, bet nėra jokio teisingumo tarp mūsų ir augalų bei akmenų, ir tikrai nenusikalstame tokius kirsdami ar pjaudami.
Origenes, <i>Contra Celsum</i> 5.49	
Ὅρα δὲ καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ αἰτίου τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς τῶν ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν ἐν ἡμῖν ἀσκητῶν. ἐκεῖνοι μὲν γὰρ διὰ τὸν περὶ ψυχῆς μετενσωματουμένης μῦθον ἐμψύχων ἀπέχονται καὶ τις «φίλον υἱὸν αἰείρας σφάζει ἐπευχόμενος μέγα νήπιος»	Bet pastebėk priežasties nuo gyvūnų susilaikymo skirtumą tarp pitagoriečių ir mūsų asketų. Anie juk dėl sielos persikūnijimo mito susilaiko nuo gyvūnų. Ir kas nors „savą sūnų pakėlęs pjauna melsdamasis, didžiausias kvailys“.

²²⁰ vers. Pythagor. XII Nauck?

²²¹ v. l. σφάζει.

²²² v. l. οἱ δ' ἐπορεῦνται / οἱ δὲ πορεῦνται.

²²³ ὁ δ' ἀνήκουστος.

²²⁴ vieta laikoma neaiškia, nuolat siūlomos konjektūros.

125 (138)	
Aristoteles, <i>Poetica</i> 1457b	
χαλκῶι ἀπὸ ψυχὴν ἀρύσας	variu sielą ištraukęs
126 (144)	
Plutarchus, <i>De cohibenda ira</i> St. 464b	
νηστεῦσαι κακότητος	susilaikyti nuo piktadarybės
127 (140)	
δάφνης φύλλων ἅπο πάμπαν ἔχεσθαι	susilaikyti nuo lauro lapų
128 (141)	
Geoponica 2.35.8, al.	
δειλοί, πάνδειλοι, κυάμων ἅπο χειῖρας ἔχεσθαι	vargšai, visiški vargšai, verčiau sulaikyti rankas nuo pupų
129 (143)	
Aristoteles, <i>Poetica</i> 1457b	
κρηνάων ἅπο πέντε ταμόντ' <έν> ἀτειρέι χαλκῶι ...	iš penkių šaltinių atkirtusį nedylančiu variu
130 (125)	
Clemens Alexandrinus, <i>Stromata</i> 3.3.14	
ἐκ μὲν γὰρ ζῶων ἐτίθει νεκρὰ εἶδε' ἀμείβων, <ἐκ δὲ νεκρῶν ζῶοντα>.	iš gyvų padarė mirusius, pavidalus pakeitęs, <o iš mirusių gyvus>.
Žr. 112 (118) fr. kontekstą	
131(127)	
Claudius Aelianus, <i>De natura animalium</i> 12.7	
ἐν θήρεσσι λέοντες ὀρειλεχέες χαμαιεῦναι γίγονται, δάφναι δ' ἐνὶ δένδρεσιν ἡυκόμοισιν.	tarp žvėrių gimsta kalnuose miegančiais liūtais, o tarp gražiakasių medžių – laurais.
132(146)	
εἰς δὲ τέλος μάντιες τε καὶ ὕμνοπόλοι καὶ ἱητροί καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλονται, ἐνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοὶ τιμῆισι φέριστοι.	galiausiai tampa pranašais ir himnų dainiais bei gydytojais ir žemės žmonių vadovais, iš ten iškyla garbe išsiskiriantys dievai.
133 (147)	
ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι, αὐτοτράπεζοι ἐόντες, ἀνδρείων ἀχέων ἀπόκληροι, ἀτειρεῖς.	su kitais nemirtingaisiais besidalinantys židiniu, valgantys prie to paties stalo, negavę žmogiškų kančių, nenuilstantys

Kiti svarbesni fragmentai, Diels-Kranz leidime priskirti veikalui Καθαρμοί, Wright Περὶ Φύσεως	
95 (132)	
ὄλβιος, ὃς θεῶν πραπίδων ἐκτίσατο πλοῦτον, δειλὸς δ', ὃν σκοτόεσσα θεῶν πέρι δόξα μέμηλεν.	Palaimintas, kuris dieviškų minčių įgijo turtą, bet vargšas, kuriam težinomas tamsus požiūris į dievus.
96 (133)	
οὐκ ἔστιν πελάσασθαι ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐφικτόν ἡμετέροις ἢ χερσὶ λαβεῖν, ἥτις τε μεγίστη πειθοὺς ἀνθρώποισιν ἀμαξιδὸς εἰς φρένα πίπτει.	Neįmanoma pasiekti savomis akimis ar rankomis paimti, taip pat ir tikėjimo kelias į žmonių protą sunkiai tiesiasi.
97 (134)	
οὐδὲ γὰρ ἀνδρομέη κεφαλῇ κατὰ γυῖα κέκασται, οὐ μὲν ἀπαὶ νώτοιο δύο κλάδοι αἵσσονται, οὐ πόδες, οὐ θοὰ γούνα(α), οὐ μήδεα λαχνήεντα, ἀλλὰ φρήν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος ἔπλετο μούνον, φροντίσι κόσμον ἅπαντα καταΐσσουσα θοῇσιν.	Mat nei žmogiška galva kūnas papuoštas, nei iš nugaros dvi rankos dygsta, nei pėdos, nei greiti keliai, nei plaukuoti paslėpsniai, bet buvo vien šventas nenusakomas protas, greitomis mintimis visą visatą apskriejantis.
99 (129)	
ἦν δὲ τις ἐν κείνοισιν ἀνὴρ περιώσια εἰδώς, ὃς δὴ μήκιστον πραπίδων ἐκτίσατο πλοῦτον, παντοίων τε μάλιστα σοφῶν <τ'> ἐπήρανος ἔργων· ὁπότε γὰρ πάσιςιν ὀρέξαιτο πραπίδεσσιν, ῥεῖ' ὃ γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστον καὶ τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἴκοσιν αἰώνεσσιν.	Vyras buvo tarp jų, be galo daug išmanantis, proto kuris didžiausią įgijo turtą, visose srityse išmintingiausias ir darbuose labiausiai įgudęs: mat kai tik visa širdimi ko nors siekdavo, lengvai permatė kiekvieną iš esančių, ir dešimt ir dvidešimt žmonių gyvenimų ²²⁵ .
Porphyrus, <i>Vita Pythagorae</i> 30.9	
κατεκίλει δὲ (sc. ὁ Πυθαγόρας) ῥυθμοῖς καὶ μέλεσι καὶ ἐπὶ δαίς τὰ ψυχικὰ πάθη καὶ τὰ σωματικά. καὶ τοῖς μὲν ἐταίροις ἡρμόζετο ταῦτα, αὐτὸς δὲ τῆς τοῦ παντὸς ἁρμονίας ἡκροᾶτο συνιείς τῆς καθολικῆς τῶν σφαιρῶν καὶ τῶν κατ' αὐτὰς κινουμένων ἀστέρων ἁρμονίας, ἥς ἡμᾶς μὴ ἀκούειν διὰ σμικρότητα τῆς φύσεως. τούτοις καὶ Ἐμπεδοκλῆς μαρτυρεῖ λέγων περὶ αὐτοῦ· «ἦν ... αἰώνεσσιν».	Kūno ir sielos aistras (suprask, Pitagoras) malšindavo ritmais, melodijomis ir užkalbėjimais. Šiuos dalykus pritaikė ir draugams. Pats klausydavosi visatos harmonijos, suvokdamas visuotinę sferų ir aplink jas judančių žvaigždžių muziką, kurios mes negirdime dėl menkos prigimties. Šiuos liudija ir Empedoklis apie jį kalbėdamas: „...“ [fr. 99 (129)].
τὸ γὰρ <περιώσια> καὶ <τῶν ὄντων λεύσσεσκεν ἕκαστα> καὶ <πραπίδων πλοῦτον> καὶ τὰ εἰκότα ἐμφαντικά μάλιστα τῆς ἐξαιρέτου καὶ ἀκριβεστερας παρὰ τοὺς ἄλλους διοργανώσεως ἐν τε τῷ ὄρᾳ καὶ τῷ ἀκούειν καὶ τῷ νοεῖν (τοῦ Πυθαγόρου).	Tai kad „be galo daug“, „įžvelgė bet ką, kas yra“, „proto turtą“ ir panašūs pasakymai, yra jo (Pitagoro) kūno sandaros, pasireiškiančios ypatingai tiksliai matymu, klausymu ir mąstymu, akivaizdūs požymiai.

²²⁵ v. l.: ῥεῖά γε τῶν ὄντων πάντων λεύσσεσκεν ἕκαστα, legvai įžvelgdavo bet ką, kas yra. καὶ τε δέκ' ἀνθρώπων καὶ τ' εἴκοσιν αἰώνεσσιν per dešimt ir dvidešimt žmonių kartų.